

Національний університет
фізичного виховання та спорту України

***Практикум з правопису
української мови***

*Рекомендовано Міністерством освіти України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
фізичного виховання і спорту*

*Київ
Олімпійська література
1999*

Національний університет
фізичного виховання та спорту України

ЗАТВЕРДЖЕНО
науково-методичною комісією
з фізичного виховання та спорту
Міністерства освіти України
(Протокол №__ від "___" _____ 1998 р.)

***Практикум з правопису
української мови***

*Рекомендовано Міністерством освіти України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
фізичного виховання і спорту*

*Київ
Олімпійська література
1999*

Назаренко Н. Г., Глущенко Л. В. Практикум з правопису української мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту. – К.: Олімпійська література, 1999. –160 с.

Призначений для студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту. Посібник має на меті допомогти студентам здобути необхідні теоретичні знання з української мови, оволодіти практичними мовними навичками. Ілюстративно-текстовий матеріал насичений спортивною лексикою і термінологією.

Рецензенти:

канд. філол. наук *Т. Ф. Заремба*;

д-р. пед. наук *Л. М. Паламар*

Підготовлено до друку видавництвом «Олімпійська література» при НУФВСУ.

Редактор А. П. Ніколаєва

© Видавництво "Олімпійська література"
Національного університету фізичного
виховання і спорту України, 1999

Передмова

Нині, коли діє стаття 10 Конституції України, розширилась сфера функціонування української мови в усіх ланках політичного, економічного і культурного життя держави. Тому перед вищою школою ставиться постійна вимога: підготувати висококваліфікованих і грамотних спеціалістів, які б добре володіли державною українською мовою.

Допомогти студентам спортивного вищого навчального закладу здобути необхідні теоретичні знання з української мови, опанувати необхідні практичні мовні навички покликаний цей посібник.

"Практикум з українського правопису" створювався з урахуванням вікових і психологічних особливостей студентів спортивного університету, а також їхнього майбутнього фаху. За допомогою цього посібника студенти мають поглибити, систематизувати і закріпити засвоєні в середній школі закони і норми сучасної літературної української мови, навчитися володіти мовою такою мірою, як це необхідно для майбутньої професійної та суспільної діяльності, самостійної роботи над підвищенням свого культурного рівня та фахової підготовки, теоретичний та практичний матеріал посібника має дати поштовх для подальшого, більш ґрунтовного вивчення української мови.

Автори не ставили за мету охопити повністю всі розділи науки про сучасну українську мову, а зробили акцент на правописних нормах – найбільш складних випадках правопису слів літературної мови, більш детально зупинившись на фонетиці, орфографії, морфеміці та словотворі, морфології. Теоретичні відомості і практичні навички цих розділів є основою формування правильного вживання слів в усному і писемному мовленні.

У посібнику велика увага приділяється лексиці і фразеології української мови, тлумаченню слів та виразів, хоч окремих теоретичних розділів з лексики посібник не містить.

Така важлива проблема як культура мовлення також знайшла своє відображення в посібнику, бо в середній школі їй, на жаль, приділялося недостатньо уваги.

Оскільки пунктуаційні норми української мови близькі до російської, а більшість студентів спортивного університету закінчувала російські середні школи, і мається на увазі, що пунктуаційними правилами оволоділа належним чином, синтаксис в посібнику докладно не розглядається. Але в ньому є розділ, що подає відомості про особливості синтаксичної будови української мови, звернено увагу на специфічні, властиві лише нашій мові, явища.

Окрім того, значна частина морфологічних понять і категорій подана в цьому посібнику на синтаксичному рівні, що сприятиме глибшому і більш свідомому розумінню студентами граматичної будови мови.

Окремим, останнім, розділом подано правила оформлення і викладу різних видів документації, зразки ділових паперів. Робота над матеріалом цього розділу допоможе студентам у майбутній професійній діяльності, а також дасть можливість уникнути труднощів під час укладання виробничих договорів, угод, написання заяв, доповідних записок тощо.

Насамкінець подано список літератури, на який спиралися автори, готуючи цей посібник, і яку можна використовувати студентам з метою удосконалення знань з мови.

Теоретичний і практичний матеріал подається у простій, доступній нашим студентам формі, він широко ілюстрований спортивною лексикою, термінологією, фразеологією, текстами на спортивну тематику, цікавими фактами з історії спорту. Автори відмовились від зайвого теоретизування, акцентувавши увагу на практичному аспекті. Для кращого засвоєння студентами матеріалу використано таблиці, окремі зауваження, рубрики, що починаються словами: *увага!* *не плутайте!* *запам'ятайте!* тощо.

У посібнику вміщено значну кількість різноманітних вправ і завдань. Особливу увагу приділено завданням, що сприяють розвитку усного і писемного мовлення студентів, вмінню

складати зв'язні висловлювання, професійно перекладати спеціальні тексти, підбираючи до російських спортивних термінів українські еквіваленти.

Отже, опрацювання теоретичного і практичного матеріалу посібника не лише поглиблюватиме знання з української мови, а й підноситиме культуру мовлення студентів, сприятиме збагаченню словникового запасу, розвиватиме логічне мислення.

Фонетика

§ 1. Звуки та букви. Алфавіт

У мові людини виділяємо певну кількість звуків, комбінацією яких створюються слова з різним значенням. Для того, щоб записати сказане, користуємося умовними позначками для звуків — буквами (літерами).

Букви, крім **ь** (м'якого знака), бувають великі і малі. Розміщені в певному порядку, всі букви мови називаються алфавітом (абеткою).

Українська абетка налічує 33 букви.

Буква	Назва букви	Буква	Назва букви	Буква	Назва букви
Аа	а	Іі	і	Тт	те
Бб	бе	Її	ї	Уу	у
Вв	ве	Йй	йот	Фф	еф
Гг	ге	Кк	ка	Хх	ха
Ґґ	ґе	Лл	ел	Цц	це
Дд	де	Мм	ем	Чч	че
Ее	е	Нн	ен	Шш	ша
Єє	є	Оо	о	Щщ	ща
Жж	же	Пп	пе	Юю	ю
Зз	зе	Рр	ер	Яя	я
Ии	и	Сс	ес	ь	м'який знак

Увага! Літера **г** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний як в українських словах, так і в давнозапозичених і зукраїнізованих: *танок, ґрунт, ґудзик, атрус, ґніт* (рос. *фитиль*), *ґрати* (рос. *решетка*), *ґава, ґазда* тощо та похідні від них, а також у прізвищах *Ґалаґан, Ґудзь* і под.

Примітка. У власних назвах іншомовного походження згідно з усталеною традицією етимологічний **g** вимовляється як **г**, проте збереження **g** не є порушенням норми. Отже, правильною є вимова: *Ґданськ і Ґданськ, Ґренландія і Ґренландія, Ґібралтар і Ґібралтар, Ґете і Ґете*.

Крім букв алфавіту, в українському письмі використовуються ще два спеціальні знаки: ['] (апостроф) і ['] (знак наголосу).

За абеткою розміщуються слова в словниках, прізвища в списках, каталогах тощо, причому враховують не тільки перші, а й усі наступні букви. Наприклад, прізвище *Клименко* в списку ставимо перед прізвищем *Коваленко*, оскільки друга буква прізвищ, з якої їх написання починає різнитися, в першому — *л*, в другому — *о*.

Вправа 1. Розмістіть за абеткою наведені прізвища.

Калинников, Калиновський, Калинович, Коваленко, Ковалівський, Ковінька, Ковальов, Ковалевський, Ковалевська, Ковальська, Ковалинський, Ковач, Ковалик, Калішевський, Калинський, Кириченко, Калиниченко.

§ 2. Співвідношення між звуками і буквами

В українській мові букви в основному відповідають звукам, тобто кожна буква позначає один окремий звук. Проте букви не завжди точно передають звуки. Тут існує і певна умовність.

Для звуків [дж] і [дз] нема окремих букв. Їх позначаємо буквосполученнями **дж** і **дз**: *ходжу*, *дзвоник*. Такі буквосполучення треба читати як один нероздільний звук: [ходжу], [дзвоник].

Як два звуки буквосполучення **дж** і **дз** читаються лише тоді, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** — до кореня: *підживити*, *переджнивний*, *відзначити*, *середземний*.

Букви **ш** та **ї** завжди передають два звуки — [шч]: *щука*, та [йі]: *їжак*, *під їзд*.

Буквосполучення **шч** в українській мові не вживається, замість нього пишеться буква **щ**: *Мелашка* — *Мелашчин*, *блиск* — *блищати*.

2. Букви **я**, **ю**, **є**:

а) безпосередньо після приголосних позначають один звук [а], [у], [є] і м'якість попереднього приголосного: *ляк* [л`ак], *люк* [л`ук], *лє* [л`л`є];

б) в інших випадках — два звуки [йа], [йу], [йє]: *яр* [йар], *баюра* [байура], *б'є* [б'йє], *порт'єра* [порт`йєра].

3. Буквою **ь** позначається м'якість приголосних: *блакить* [блакит`], *льон* [л`он], *каньйон* [кан`йон].

Звуки [йо] передаються буквосполученням **йо**: *район*, *курйоз*, *серйозний*, *Воробйов*, *його*, *Йосип*. Буквосполучення **ьо** позначає поєднання м'якого приголосного з **о**: *льон*, *трьох*, *Ковальов*.

Увага! В запозичених словах типу: *бульйон*, *батальйон*, *мільйон*, *павільйон* пишеться буквосполучення **ьйо**.

Примітка. У квадратних дужках відтворене звучання слів, тобто кожний звук переданий окремим знаком. Риска (´) біля букв справа вказує на м'якість приголосного (наприклад, *л´*, *н´*, *д´*, *т´* — це відповідні м'які приголосні звуки, які чуються в словах *льох*, *нянька*, *дьоготь*); дужка над *дж* і *дз* вказує, що ці букви позначають один звук, а не два — *д і ж* чи *д і з*.

Вправа1. У кожній парі допишіть слово, яке відрізнялося б від попереднього лише одним першим звуком (не буквою).

Джаз — г..., джміль — х..., дзень — д..., дзявкати — г..., дзьоб — л..., льон — с..., люк — л..., лак — л..., їсти — с..., юшка — в..., тьяма — я..., цькувати — о..., щенята — о...

Увага! Запам'ятайте найважливіші спортивні команди:

Шикуйсь!

Рівняйсь!

Струнко!

Кроком руш!

Бігом!

Увага! Вишикуватись на фіззарядку!

Зберігайте дистанцію!

Починаємо обов'язкові гімнастичні вправи!

Поворот тулуба праворуч

Робимо кілька присідань.

Ноги нарізно!

Стій! Зімкнись!

Зарядку закінчено.

Розійдись!

§ 3. Вживання великої літери

В українській мові велика літера служить для розрізнення значень загальних і власних назв. За допомогою великої букви виділяємо слова, що означають імена, прізвища, посаду, назви установ, населених пунктів тощо. З великої літери пишуться:

1. Імена людей, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми: *Тарас Григорович Шевченко, Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), князь Володимир Великий.*

2. Дійові особи у казках, байках, міфічні герої: *Зевс, Юнона, Христос, Дід Мороз, цар Плаксій* тощо.

3. Назви найвищих державних посад і почесних звань: *Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр Франції.*

4. Назви держав, вищих державних організацій в нашій країні та міжнародних організацій. Всі слова у таких словосполученнях пишуться з великої літери: *Кабінет Міністрів України, Республіка Польща, Рада Європи, Сполучені Штати Америки.*

5. Скорочені назви установ, організацій, закладів, якщо вони вживаються на означення одиничної назви: *МОК, АЕС, МХАТ, ООН.*

6. Усі географічні назви пишуться з великої букви, а якщо вони складаються з кількох частин, з'єднаних дефісом, то й усі слова, крім родових понять, пишуться з великої літери: *Карпати, Асканія-Нова, Львівська область, річка Сіверський Донець, озеро Байкал.*

7. З великої букви пишеться тільки перше слово у назвах різних установ, закладів, організацій, партій, у назвах, що беруться в лапки, у назвах історичних подій, державних та релігійних свят: *Національний університет фізичного виховання і спорту України, Міністерство освіти України, Народно-демократична партія України, медаль "За відвагу", роман "Твоя зоря", Коліївщина, Паризька комуна, Різдво, Великдень, Новий рік* тощо.

8. Утворені від власних назв присвійні прикметники на **-ів (-ов-, -ев-)** та **-ин-** пишуться з великої літери, відносні прикметники на **-ськ(ий)** – з малої: *Довженків фільм, Сосюринна лірика, Стусів віри; але: київські парки, харківські заводи, кримські курорти.* Якщо присвійні прикметники на **-ів (-ов-, -ев-)** та **-ин-** входять до складу фразеологізмів або наукових термінів, то вони пишуться з малої букви: *гордійв* вузол (сплетіння складних обставин), *танталові* муки (нестерпні, страшні страждання), *ахіллесова* п'ята (вразливе місце), *петрів* батіг (рослина).

Вправа 1. *Перепишіть, розкриваючи дужки, букви, де треба, замініть великими.*

(Н)аціональний (у)ніверситет (ф)ізичного (в)иховання і (с)порту України, (н)аціональний (о)лімпійський комітет, (д)ержавний (к)омітет у (с)правах (м)олоді та (с)порту, (г)енеральна (а)самблея (о)рганізації (о)б'єднаних (н)ацій, (о)лімпійські (і)гри, (в)ерховна (р)ада (у)країни, (п)резидент (у)країни, (л)ьвівський (д)ержавний (і)нститут (ф)ізичної (к)ультури, (ш)евченкове слово, (а)нтей, (к)иївська (р)усь, (в)улиця (я)рославів (в)ал, (у)країнська (н)ародна (р)еспубліка, (с)получені (ш)тати (а)мерики, (ф)ранцузька (р)еспубліка, (к)оролівство (ш)веція, (ч)умацький (ш)лях, сузір'я (в)еликий (в)із, (в)еликдень, (к)нягиня (о)льга, (а)рхімедова (с)ила, (р)ічка (п)івденний (б)уг, (с)ізіфова (п)раця, (д)онецькі (ш)ахти, (г)олосіївський (п)арк.

Вправа 2. *Дайте письмові відповіді на запитання (власні назви пишіть без скорочень).*

1. Де ви народились? 2. Де ви навчалися раніше, де навчаєтесь зараз? 3. Де ви зараз проживаєте і в якій установі або організації працюєте? 4. Яким видом спорту займаєтесь? 5. Яких спортивних успіхів ви досягли? 6. В якій команді граєте або ж де тренуєтесь? 7. Як зветься ваш спортивний клуб і до якого спортивного товариства він належить? 8. Яку спортивну пресу ви читаєте? 9. Які спортивні радіо- і телепередачі ви слухаєте і дивитесь? 10. В яких країнах ви побували за час вашої спортивної кар'єри (повна назва країни)? 11. Які художні твори ви прочитали останнім часом? 12. Які кінофільми нещодавно дивилися? 13. Яке місто (або місцевість) на Україні вам найбільше подобається, і в якій країні світу чи місті ви б хотіли побувати? 14. Чим ви ще захоплюєтесь?

Вправа 3. *Запишіть прізвища, імена, по батькові (якщо є, то й псевдоніми чи прізвиська) відомих спортсменів, письменників, культурних діячів, учених.*

§ 4. Чергування голосних звуків

В українській мові спостерігається кілька типів чергування голосних звуків в основах слів.

Замість **о, е** у відкритому складі в закритому з'являється **і**: *шко-ла — шкiл, ра-до-сті — ра-дiсть, бо-єць — бiй-ця, дзво-ни-ти — дзвiн, пле-че — плiч, ка-ме-ня — ка-мiнь, у-бо-лi-валь-ник — бiль, ше-сти — шiсть, Ки-є-ва — Ки-їв, пер-шо-сті — пер-шiсть.*

Але немає чергування **о, е з і**:

- у словах іншомовного походження: *блок, бокс, спорт, крос, тренер, затвор*;
- на місці випадних **о, е**: *куток — кутка, вогонь — вогню, вітер — вітру, лікоть — ліктя*;
- у звукосполученнях **-ов-, -ор-, -ер-, -оло-, -оро-, -ере-**: *воротар, молот, порох, сторож, берег*.
- у деяких інших випадках: *прапор, народ, мед, клен*.

В українській мові після шиплячих та **й** виступає:

- **е**, якщо далі йде теперішній чи колишній м'який приголосний або шиплячий;
- **о**, якщо далі йдуть споконвічно тверді нешиплячі приголосні:

наприклад: *вечеря — вечора, шести — шостий, мішечок — мішок, копійчка — копійок*.

У визначенні колишніх м'яких приголосних можна орієнтуватися на сучасну російську вимову:

- якщо в російській вимові далі йтиме м'який приголосний, то після шиплячого в українській мові пишемо **е**: *пшениця, шестеро, шелест, четвер, черниця*;
- якщо в російській вимові далі йтиме твердий приголосний, то після шиплячого в українській мові пишемо **о**: *пшоно, шостий, шолом, жорна, чотири, чорний, щока, бджола, жолудь, чоловік*;
- не змінюється **е** на **о** після шиплячих у книжних та іншомовних словах: *чемпіон, жереб, чек, жетон, ковчег*.

Іноді трапляються відхилення від цього правила: *жердина, щедрий, щепи, печера, щезнути, черга, червоний, чорниці (ягоди), чорнило, вечорити* та ін.

У дієслівних основах голосні *о* та *е* нерідко переходять в *а* та *и*, якщо в наступному складі з'являється голосний *а*: *ломити* — *ламати*, *допомогти* — *допомагати*, *гонити* — *ганяти*, *кроїти* — *краяти*, *стерти* — *стирати*, *завмерти* — *завмирати*, *стелити* — *вистилати*.

Від цього правила бувають відхилення: *вимовити* — *вимовляти*, *простити* — *прощати*, *проводити* — *проводжати*, *замерзнути* — *замерзати*, *провернути* — *провертати*.

Вправа 1. *Із поданих слів випишіть лише ті, в яких є відхилення від правил чергування голосних: у відкритих і закритих складах (1); після шиплячих (2); у дієсловах (3).*

Берізка, водовоз, попіл, креміль, закон, олень, Львів, Глібов, мед, похід, острі, гірка, табір, загибель, папір.

Чорнити, щербатий, щогла, чохол, вечоріти, чотири, жертва, чесати, щетина, решето, жебрак, жорстокість, жердина, щока, щелепа.

Скочити, скакати, ходити, походжати, допомогти, помагати, годити, догоджати, замерзати, проводити, провадити, пригощати, ламати, ломити, підпирати.

Вправа 2. *1. Перепишіть слова, вставляючи букви згідно з правилами чергування голосних. 2. Складіть із цими словами розповідь на тему: "Хокейний матч".*

Біль — уб...лівати, Київ — Ки...ва, першість — перш...сті, лід — л...ду, плече — пл...ч, стояти — ст...йка, перемогти — перем...гати, допомогти — допом...гати, молодість — молод...сті, грім — гр...мить, шість — ш...сти, завмерти — завм...рати, ніг — н..га, боєць — б...йця.

Вправа 3. *Випишіть слова, в яких відбувається чергування голосних. Письмово покажіть ці чергування. Відгадайте загадки, відгадки запишіть.*

1. Ні сани, ні віз, а їде без коліс. 2. У лісі родився, на воді ріс, у вогні згорів. 3. Віз без коліс, а з батога сльози ллються. 4. Жило чотири брати, всі чотири Кіндрати, два біжать, два доганяють, та ніяк не доженуть. 5. Шість ніг, дві голови, четверо очей, один хвіст.

6. Бігли пси через ліси, позадирали носи. 7. Дві дощечки, дві сестри несуть мене із гори.

§ 5. Чергування приголосних звуків

Іноді при змінюванні або творенні слів замість одного звука з'являється інший, тобто відбувається чергування звуків.

Найпоширенішими є такі чергування приголосних:

г — з — ж (нога — нозі — ніженька);

к — ц — ч (рука — руці — рученька);

х — с — ш (вухо — у вусі — вушко).

У дієслівних основах чергуються, крім того, ще й такі приголосні:

д — дж (сидіти — сиджу);

т — ч (летіти — лечу).

По-іншому ці приголосні не чергуються: не може, наприклад, звук [г] чи [з] змінюватися на [ш] або [ч] і т. д.

Виятки. У словах *рушниця*, *рушник*, *соняшник*, *сердешний* (у значенні *бідолашний*), *мірошник*, *торішний* пишемо **шн**, хоча ці слова походять відповідно від *рука*, *сонце*, *серце*, *мірка*, *торік*.

Вправа 1. Змініть слова і доберіть до них спільнокореневі, в яких би чергувалися приголосні звуки.

Зразок: книга — книзі — книжний.

Ольга, Прага, Волга, напруга; бік, вік, щока, рука; верх, рух.

Вправа 2. Прочитайте. Перекладіть українською мовою і запишіть. Підкресліть букви, які позначають приголосні звуки, що чергуються.

Прочитать в книге; присутствовать на уроке; купаться в реке; мяч в сетке ворот; поблагодарить Ядвигу; побывать в Праге; держать в руке; плыли по Волге; были в аптеке; победить в забеге; бороться в стойке; упражнения на гимнастической стенке.

§ 6. Зміна приголосних при додаванні суфіксів *-ськ(ий)*, *-ств(о)*

к, ч, ц + ськ (ств) = цьк (цтв)

г, ж, з + ськ (ств) = зьк (зтв)

х, ш, с + ськ (ств) = ськ (ств)

Під час творення нових слів за допомогою суфіксів *-ськ(ий)*, *-ств(о)* від основ, які закінчуються на *г, ж, з; к, ч, ц; х, ш, с*, відбувається чергування звуків:

Сполучення кінцевих звуків твірної основи [г], [ж], [з] і суфіксів *-ськ-*, *-ств-* змінюється на *-зьк-*, *-зтв-*: *Волга — Волзький, Кривий Ріг — Криворіжжя — Криворізький, боягуз — боягузтво.*

Сполучення кінцевих звуків твірної основи [к], [ч], [ц] і суфіксів *-ськ-*, *-ств-* змінюється на *-цьк-*, *-цтв-*: *козак — козацький — козацтво; ткач — ткацький — ткацтво; Кролевець — кролевецький.*

2. Сполучення кінцевих звуків твірної основи [х], [ш], [с] і суфіксів *-ськ-*, *-ств-* змінюється на *-ськ-*, *-ств-*: *птах — птаство; товариш — товариський — товариство; Полісся — поліський.*

Інші кінцеві приголосні твірної основи, зокрема [д] і [т], хоч і змінюються у вимові, проте на письмі зберігаються: *люд — людський — людство; завод — заводський; інститут — інститутський.*

Увага! Для того, щоб легше було вивчити групи приголосних, які чергуються, запам'ятайте такі слова:

рука — ручка — руці; нога — ніжка — нозі; вухо — вушко — у вусі.

У формах цих слів наявні групи приголосних, які чергуються: *к - ч - ц; г - ж - з; х - ш - с*. Причому внаслідок чергування пишеться літера, яка знаходиться в останній формі кожної трійки слів (*ц, з, с*).

Винятки: *Мекка — меккський, баски — баскський, Гельсінкі — гельсінський, Дамаск — дамаський, казах — казахський, Нью-Йорк — нью-йоркський, тюрки — тюркський, Цюрих — цюрихський.*

Вправа 1. Від поданих слів за допомогою суфікса **-ськ-** утворіть прикметники.

Поясніть їх правопис.

Одеса, Прилуки, Цюрих, Овруч, Гельсінкі, Запоріжжя, Кагарлик, Ладога, козак, казах, Гадяч, Кременчук, Лейпціг, чуваш, Париж, гігант, громада, студент, турист, Дамаск, Карабах, Сиваш.

Вправа 2. Утворіть слова за допомогою суфіксів **-цтв-, -ств-, -зтв-**. Поясніть їх написання.

Керівник, робітник, боягуз, лісник, садівник, багатий, маляр, дитина, учитель, товариш, студент, брат, убогий, агент.

Вправа 3. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. Якщо літнього ранку виїхати (турист + ським) автобусом із (Греція + ської) столиці міста Афін, то через вісім годин приємної подорожі можна дістатися села Олімпія, з околиць якого видно Альтиду — священне місце стародавніх греків з олтарем і храмом Зевса. Трохи далі — античний стадіон. Це колиска (Олімпія + ських) ігор. 2. На пропозицію відомого (Франція + ського) педагога і (громада + ського) діяча П'єра де Кубертена в 1894 році було скликано спеціальний міжнародний конгрес у Парижі. Делегати (Париж + ського) конгресу одностайно проголосували за відродження (Олімпія + ських) ігор. 3. Наші спортсмени вперше виступили на (Гельсінкі + ських) (Олімпія + ських) іграх у 1952 році.

Увага! Не плутайте: *місто* — рос. *город*, *місце* — рос. *место*.

§ 7. Уподібнення приголосних за місцем творення

При творенні іменників з суфіксом **-ин-** від прикметникових основ на **-цьк-, -ськ-:**

-цьк- + -ин- = -чч-

-ськ- + -ин- = -щ-

-цьк- змінюється на **-чч-**, а **-ськ-** — на **-щ-**:

вояцький — *вояччина*, *вінницький* — *Вінниччина*,

полтавський — *Полтавищина*, але *галицький* — *Галичина*.

При творенні слів за допомогою суфікса **-н-** приголосні **к, ц** твірної основи змінюються на **ч**: *аптека — аптечний, пиєниця — пиєничний*.

Винятки: *рушник, рушниця, соняшник, сердешний (у значенні бідолашний), торішній, вранішній*.

Вправа 1. Від поданих прикметників утворіть іменники з суфіксом **-ин-** і поясніть зміну приголосних.

Харківський, сумський, німецький, турецький, чернігівський, черкаський, хмельницький, прилуцький, галицький, донецький, львівський, козацький.

Вправа 2. Від поданих слів утворіть прикметники з суфіксом **-н-**.

Бік, серце, молоко, смак, практика, бібліотека, техніка, сонце, торік, місяць, рік, рука.

§ 8. Спрощення у групах приголосних

Збіг кількох приголосних утруднює вимову, тому вони спрощуються. В українській мові, на відміну від російської, групи приголосних спрощуються не лише у вимові, а й на письмі.

-ждн- — -жн-
-здн- — -зн-
-стл- — -сл-
-стн- — -сн-

1. У групах приголосних **-ждн-**, **-здн-**, **-стл-**, **-стн-** випадають **д** і **т**: *тиждень — тижня — тижневий, виїздити — виїзний, поїзд — поїзний, лестощі — улєсливий, щастя — щасливий, вість — вісник, користь — корисний, честь — чесний, якість — якісний, піст — пісний*.

Винятки: *зап'ястний, кістлявий, пєстливий, хвєстливий, хвєстнути, шістнадцять*.

-зкн- —
-зн-

2. У групах приголосних **-зкн-**, **-скн-** випадає **к** при творенні дієслів із суфіксом **-ну-**: *бризка — бризнути, блиск — блиснути, писк — писнути, тиск — тиснути, тріск — тріснути, але випуск — випускний*.

-слн- — -сн-

3. У групі приголосних **-слн-** випадає **л**: *масло — масний; мисль — умисний — навмисне; ремєсло — ремієсник*.

Спростилися групи приголосних і у таких словах: *серце, сонце, міський*.

Увага ! Спрощення на письмі не відбувається в словах іншомовного походження, хоч відповідний звук і не вимовляється: *студент* — *студентський*, *турист* — *туристський*, *лаборант* — *лаборантський*, *контраст* — *контрастний*.

Вправа 1. Заповніть таблицю своїми прикладами.

Звукосполучення	Спрощення	Приклади
-стн-	-сн-	
-стл-	-сл-	
-слн-	-сн-	
-ждн-	-жн-	
-здн-	-зн-	
-зкн-	-зн-	
-скн-	-сн-	
-нтск-	-нск-	
-нтств-	-нств-	

Вправа 2. Від іменників утворіть прикметники, запишіть їх. Поясніть правопис.

Область, студент, кореспондент, вартість, якість, совість, інтелігент, парламент, журналіст, президент, практикант.

Вправа 3. Перекладіть українською мовою. Порівняйте правопис виділених слів російською та українською мовою.

Судья на ковче следит, чтобы борцы вели **честный** бой. **Радостными** возгласами болельщики приветствовали **счастливого** победителя. С замирающим **сердцем** фигуристы ожидали судейских оценок. Я езджу на тренировки городским транспортом, поэтому каждый месяц покупаю **проездной** билет. Пожелаем **счастливого** пути нашим альпинистам. Экзаменатор попросил дать **устные** ответы на вопросы, указанные в билете.

Словник: судья — суддя, *судейский* — *суддівський*, болельщик — *уболівальник*

§ 9. М'який знак

Знаком **ь** позначається на письмі м'якість приголосних звуків.

М'який знак пишеться:

Після **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу, якщо вони вимовляються м'яко: *вість, міць, боротьба, молодь, загальний*.

Після м'яких приголосних у середині складу перед **о**: *льон, вп'ятьох, цього, сьогодні*.

У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-**: *олімпійський, запорізький, козацький*.

У суфіксах **-оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**: *маленький, тонесенький, гарнюсінький*.

Після **л** перед наступним приголосним, крім **л**: *пальці, більший, але сіллю, медаллю, вугілля*.

У сполученнях **-льц-, -льч-, -ньц-, -ньч-, -сьц-, -сьч-**, якщо вони походять із **-льк-, -ньк-, -ськ-**: *доньці, доньчин, бо донька; але Наталці, наталчин, бо Наталка*.

У дієсловах на **-ть, -ться, -сь**: *ходить, купається, триматись, змагатись*.

М'який знак не пишеться:

Після губних **б, п, в, м, ф**: *дріб, степ, кров, сім, верф, любов*.

Після **ж, ч, ш**: *ріж, ніч, ідеш, спиш, граєш*.

Після **р** у кінці слова або складу: *тренер, буквар, воротар, секретар*.

Виняток: слово *Горький* та похідні від нього слова.

Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ськ-, -ств-**: *менший, тонший, кінчик, барабаник, український*.

Після м'якого (пом'якшеного) приголосного, крім **л**, якщо після нього стоїть інший м'який приголосний: *пісня, кінцівка, користь, радість, знання, міддю, сніг, свято, велетенський (хоч велетень)*.

Винятки: *різьбяр (і різьбар), тьмяний*.

Примітка. Коли **ь** вживається у формі називного відмінка іменника, то він зберігається й у всіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його нема, то й в інших відмінках він не пишеться. Порівняйте: *дівчинонька — дівчиноньці, письмо — на письмі, але сторінка — сторінці, сопілка — сопілці*.

Вправа 1. Замість крапок вставте, де треба, м'який знак.

Близ...ко, україн...с...кий, велетен...с...кий, війс...ко, гедз..., ган...ба, кіл...це, палец..., мен...шість, ін...ший, волин...с...кий, їдал...ня, вір...те, тон...ший, л...лет...ся, кін...цівка, с...огод...ні, с...міх, різ...бяр, нен...ка, Хар...ків, радіс...т..., сіл...с...кий, запоріз...кий, лан...цюжок, тр...ох, по-француз...кому, малесен...кий, любов..., стоїш...

Вправа 2. Подані іменники стоять в давальному відмінку однини (Кому? Чому?). Усі приголосні перед **-ці** вимовляються м'яко. Запишіть у дві колонки слова: 1 — у яких вставили м'який знак; 2 — у яких не треба вставляти м'який знак.

Натал...ці, внучен...ці, нян...ці, спіл...ці, снігурон...ці, гоміл...ці, жмен...ці, бджіл...ці, гал...ці, сопіл...ці.

Вправа 3. З поданими словосполученнями складіть розповідь на тему: "Спортивні змагання з плавання". Замість крапок вставте, де треба, м'який знак.

Віл...ний стил..., стартуют..., на тумбоч...ці, берут... старт з води, плавець..., повертаєт...ся, плаван...ня на спині, тримаєт...ся за спеціал...не стартове поруч...чя, займают... вихідне положен...ня, на перед...ній край тумбочки, фал...старт, товариш..., в ц...ому разі, правила припускают... два фал...старту, суд...ді контролюють..., біч...ний бортик, повніс...тю подолали, правил...ніст... виконан...ня, фіксуют... час.

Увага! Запам'ятайте назви деяких частин тіла людини

лицо — обличчя

глаз — око

ресниця — вія

зрачок — зіниця

веко — повіка

бровь — брова

скула — вилиця

висок — скроня

челюсть — щелепа

переносиця — перенісся

подбородок — підборіддя

десна — ясна

мозг — мозок

темя — тім'я

нёбо — піднебіння

затылок — потилиця

кадык — борлак

туловище — тулуб

§ 10. Вживання апострофа

Апостроф ставиться лише перед **я, ю, є, ї** в таких випадках:

Після губних **б, п, в, м, ф**: *б'є, п'є, здоров'я, м'язи, торф'яний*.

Після **р**, що стоїть у кінці складу: *пір'я, бур'ян*.

Після **к** у власних назвах: *Лук'ян, Лук'янівка*.

Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на приголосний: *з'їзд, роз'єднати, трьох'ярусний*.

Апостроф не ставиться:

Після губних **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними стоїть приголосний (крім **р**) у корені слова: *свято, цвях, але черв'як, торф'яний*.

Якщо приголосний, що стоїть перед **б, п, в, м, ф**, належить до префікса, то перед **я, ю, є, ї** ставиться апостроф: *зв'язок, розм'яклий*.

Після **р** на початку складу: *зарядка, буряк, буря*.

Після **р** перед **йо**: *серйозний*.

Вправа 1. Перепишіть, вставляючи, де треба, апостроф. Складіть з поданими словами кілька речень на спортивну тематику.

Зап...ястя, м...язи, зв...язок, м...яч, присв...ячений, здоров...я, хлоп...ята, полум...я, сім...я, дерев...яний.

Вправа 2. Перекладіть слова українською мовою. Запишіть. Співставте написання.

Объединение, мягкий, разъезд, матерью, торфяный, подъезд, пять, звякнутъ, червяк, славянский, съестъ, девять, отъезд, связать, кровью, любовью, разъяснить, трехъярусный, объявиться, сэкономить.

§ 11. Подовження та подвоєння приголосних. Написання -нн- у прикметниках і похідних словах

Подовження приголосних характерне для української мови. Подовжуються звичайно зубні **д, т, з, с, ц, л, н** та шиплячі **ж, ч, ш** приголосні, якщо вони стоять між двома голосними:

а) в іменниках чоловічого, жіночого та середнього роду: *суддя, стаття, знання, знаряддя, тренування, змагання.*

б) у деяких прислівниках: *зрання, попідвіконню, навшаня.*

в) в орудному відмінку однини іменників III відміни: *тінню, сіллю, маззю, подорожжю, молоддю.*

г) у формах дієслова *лити*: *ллю, зілляти, наллю.*

Якщо приголосний стоїть не між двома голосними, то подовження не відбувається: *щастя, знань, радістю, молодістю, століть.*

Вправа 1. *Перекладіть подані слова українською мовою, складіть з ними речення.*

Занятие, тренировка, соревнование, знания, обучение, судья, участие, досуг, с гордостью, статья, лицо, молодостью, воспитание.

Подвоюються приголосні на межі значущих частин слова, якщо одна з них закінчується, а інша починається тим самим приголосним: *від-дати, без-звучний, закон-ний, годинник, розрісся, піднісся, піввідра, юнат.*

Подвоюється **н** між голосними в прикметниках на **-ний, -ній**, якщо ці прикметники утворені від іменників з основою на **н**: *туман — туманний, стіна — стінний, осінь — осінній.*

Подвоюється **н** також у словах *старанний, притаманний, захланний.*

Подвоюється **н** у наголошених суфіксах **-енн(ий), -анн(ий)**:

а) у прикметниках, які вказують на більшу, ніж звичайно, чи найбільшу міру якості: *страшенний, здоровенний, нескінченний, незрівняний, численний, силенний.*

б) у небагатьох прикметниках — старослов'янiзмах: *священний, огненний,*

благословенний, блаженний, мерзенний.

У словах, похідних від прикметників, написання *н* або *ни* зберігається:
туманний — *туманно, туманність*; *нескінченний* — *нескінченно, нескінченність*.

Вправа 2. Від кожного з поданих слів утворіть слова на *-ний* та *-ність*. Слова з подвоєнням підкресліть.

Зразок: *закон* — законний, законність.

Туман, пісня, врожай, тьма, підвищення, будень, піднесення, вина, сон, схвилюватися, віра, переконатися, впевнитися, старатися, замріятися, шаліти, викінчити, віддати, обмежити, шаблон.

Вправа 3. *Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Де треба, подвоїте букви.*

1. У водне поло почали грати десь із п'ятдесятих років минулого сторі(ч)я.
2. Гімнастичні змага(н)я судить міжнародна су(д)івська бригада. 3. Якщо гімнаст припускається помилки, то су(д)я невблага(н)ий. 4. Довіль(н)а вправа з гімнастики пови(н)а значно відрізняться від обов'язкової і мати інше, досить складне закінче(н)я. 5. Вправа з гімнастики включає достатню кількість складних елементів та передбачає закінче(н)ість малюнка. 6. І обов'язкові, і довольні вправи вимагають бездога(н)ого викона(н)я. 7. В стародавньому Римі гімнастика була засобом навча(н)я й фізичного вихова(н)я воїнів.

Вправа 4. *Складіть невелику розповідь "Гра у волейбол", спираючись на подані слова і словосполучення. Замість крапок поставте, де треба, пропущені приголосні.*

Місце для гри та обладнан...я; команда повин...а; в...ажається помилкою; сторон...ій предмет; м'яч подан...о; в напрямку годин...икової стрілки; право подачі відігран...о; прийман...я та передача м'яча; рішен...я суд...і; затриман...о; блокуван...я; облич...я; розташуван...я гравців; вмін...я; покаран...я; характер порушен...я.

§ 12. Правопис слів іншомовного походження

1. Неподвоєні і подвоєні приголосні

1.1. У загальних назвах іншомовного походження приголосні в українській мові не подвоюються: *басейн, група, масаж, колектив, крос, преса, брас*.

Винятки: *бонна, брутто, ванна (ванний), мадонна, манна (манний), нетто, панна, пенні, тонна, білль, булла, вілла* та ін.

1.2. При збігу однакових приголосних префікса і кореня подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли у мові вживається паралельне непрефіксальне слово, наприклад: *імміграція* (бо є *міграція*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*), *ірреальний* (бо є *реальний*), *сюрреалізм* (бо є *реалізм*).

Примітка. Коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального, приголосний на письмі не подвоюється, наприклад: *нотація — анотація, новація — інновація*.

1.3. Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андорра, Гаронна, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца, Ренн, Яффа; Бетті, Джонні, Мюллер, Руссо, Торрічеллі, Фламмаріон, Шіллер*.

Примітка. Подвоєні приголосні зберігаються й у всіх похідних словах: *андоррський (Андорра), марокканець (Марокко)*.

2. Правопис *и, і*

2.1. Буква **и** в загальних назвах іншомовного походження пишеться після дев'яти приголосних (так звана "дев'ятка") **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** перед наступним приголосним, крім **й**: *дискомфорт, атлетика, зигзаг, велосипед, цикл, відпочинок, шифр, режим, ринг*.

Увага! Щоб легше запам'ятати приголосні, після яких пишеться **и**, вивчіть допоміжну фразу:

Д е т и з ' і с и ц ю ч а ш у ж и р у .

Перед голосними та **й** завжди, навіть після букв, що входять до "дев'ятки", пишемо **і**: *стадіон, чемпіонат, дистанція, абітурієнт, спеціальний, категорія, професійний*.

2.2. Буква **и** пишеться також в географічних назвах:

- з кінцевим **-ида, -ика**: *Антарктида, Америка, Мексика*;
- після шиплячих приголосних: *Алжир, Чикаго, Вашингтон*;
- у давно узвичаєних географічних назвах із звукосполученням **-ри**: *Париж, Рига, Рим*

тощо;

- за традиційною вимовою в деяких географічних назвах: *Аргентина, Палестина, Скандинавія, Сицилія, Тибет, Кишинів*;

2.3. Буква *i* пишеться

- на початку слова: *інститут, інструктаж, інерція, індивідуальний*;
- після букв, що не входять до "дев'ятки": *фініш, публіка, техніка, лідер, фінал, бізнес*;
- у кінці незмінних слів: *рефері, таксі, поні, парі, мерсі, візаві*;
- після приголосних в географічних назвах і особових іменах: *Крит, Сідней, Сочі, Міссісіпі*.

Примітка. 1. Після приголосних, що не входять до "дев'ятки", у деяких давно запозичених словах пишемо **и**: *вимпел, нирка, кипарис, лимон, спирт, миля, химера* та ін. Пишемо **и** також у словах, запозичених зі східних мов: *гиря, кинджал, башикир, калмик, киргиз, кисет, кишлак*.

2. Після голосного у запозичених словах пишемо **ї**: *мозаїка, наївний, Каїр*.

3. Після префікса **-dez** пишеться **i**: *дезінфекція, дезінформація*; а також після інших префіксів, що закінчуються на приголосний: *безідейний*.

3. М'який знак і апостроф

Правила вживання м'якого знака і апострофа у словах іншомовного походження дещо відрізняються від правил вживання цих знаків у власне українських словах.

3.1. М'який знак у запозичених словах може позначати не лише м'якість попереднього приголосного, але й роздільність вимови.

М'який знак у запозичених словах пишеться **тільки** після зубних приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**: *ательє, досьє, Ньютон, порт'єра*.

Увага! Щоб легше запам'ятати приголосні, після яких пишеться **ь**, вивчіть допоміжну фразу:

Д е т и з ' і с и ц і л и н и .

3.2. Апостроф у словах іншомовного походження ставиться після всіх інших приголосних (губних та **р**, шиплячих, задньоротових) перед **я, ю, є, ї** при роздільній вимові: *комп'ютер, інтерв'ю, кар'єра, миш'як, Х'юстон, Монтеск'є*.

Як виняток, апостроф ставиться після букв, що позначають зубні звуки в таких словах: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктивіт, кон'юнктура*.

**У сумнівних випадках
для визначення правопису слів іношомовного походження
слід звертатися до словника.**

Вправа 1. Запишіть слова іношомовного походження, вставивши, де потрібно, букву **и** або **і**. Користуйтеся "правилом дев'ятки".

Дисц...пл...на, автор...тет, істор...чний, поз...ц...я, д...ск, д...плом, велос...пед, с...луєт, реж...м, Г...Г...єна, в...мпел, техн...ка, Г...мнаст...ка, д...намо, д...єта, Г...ря, д...станц...я, енерг...я, квал...ф...кац...я, категор...я, аб...тур...єнт.

Вправа 2. Подані російською мовою слова іношомовного походження запишіть по-українському в дві колонки: 1) з подвоєнням букв, 2) без подвоєння букв.

Массаж, комментатор, аттестат, апарат, ипподром, Голландия, коллектив, бассейн, корреспондент, теннис, тонна, трасса, корректный, Шиллер, кассета, аппетит, вилла, пассивный, нетто, иллюстрация, брутто.

Вправа 3. Подані слова запишіть у три колонки: 1) з м'яким знаком; 2) з апострофом; 3) без м'якого знака і без апострофа.

Ж...урі, п...єдестал, кар...єра, деб...ютант, бар...єр, П...єр де Кубертен, р...юкзак, б...юро, комп...ютер, інтерв...ю, кол...є, ін...єкція, ател...є, міл...йон, порт...єра, дос...є, бракон...єр.

Вправа 4. Підберіть до поданих слів іношомовного походження власне українські відповідники.

Наприклад: *арбітр* — *суддя* — *посередник*.

Атлет, рефері, титул, чемпіон, голкіпер, результат, фінал, партнер, тир, пас, салют.

Вправа 5. Підберіть 10 термінів іношомовного походження, які вживаються у вашому виді спорту.

Вправа 6. Поясніть значення поданих слів іношомовного походження. Користуйтеся словником іношомовних слів (Словник іношомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. К.,1974).

Наприклад: *чемпіон* — *спортсмен* чи *спортивна команда* – *переможець змагань з якого-небудь виду спорту*.

Акробатика, аут, асоціація, інструктаж, апеляція, спринтер, динамічний, журі, тренер, естафета.

Вправа 7. Спираючись на подані слова і словосполучення складіть розповідь на тему: "*Ця нелегка легка атлетика*".

Фініш, стадіон, біг на різні дистанції, зафіксований, факел, форсування, тренувальний цикл, діста, естафета, траса, графік, категорія, спеціальний, інструктаж, стаєр, спринтер, марафонський біг, загальна фізична підготовка, норматив, фізіологічний, етап, енергійний.

§ 13. Правопис префіксів

1. Правопис приголосних у кінці префіксів

Кінцеві дзвінки приголосні в префіксах перед глухими, особливо при швидкій вимові, можуть оглушуватись: *розклад* [росклад], *безпека* [беспека], *зсунути* [ссунути]. На письмі ці зміни не завжди позначаються.

1.1. У кінці префіксів *роз-*, *без-*, незалежно від вимови, завжди пишеться буква *з*: *розписка*, *розпалити*, *безпомилковий*, *безсоромний*.

Для полегшення вимови при збігу кількох приголосних префікс *роз-* вживається з голосним *і*, на письмі передається сполученням букв *розі-*: *розіграти*, *розірвати*.

Так само в кінці префіксів *від-*, *од-*, *над-*, *під-* завжди пишеться *д*: *відпустити*, *одкинути*, *надписати*, *підпис*.

1.2. Виняток становить префікс *з-*. Перед більшістю приголосних, незалежно від вимови, пишемо *з*: *збити* [збити], *зчистити* [счистити], *зшити* [шшити].

Але після *к*, *п*, *т*, *ф*, *х* префікс *з-* змінюється на *с-*: *скинути*, *спитати*, *стерти*, *сформувати*, *схилити*.

Префікс **з-** має варіанти **зі-** (**зо-**) перед коренем, що починається з двох або трьох приголосних: *зіграти, зіскочити, зібратися, зосередитися*.

2. Правопис голосних у префіксах

В українській мові з **е** пишуться префікси **без-, не-, пере-, перед-, пре-, серед-**; з **и** — **ви-, при-** та іншомовний **анти-**. У кількох словах вживається префікс **межи-** (*межиріччя*).

Префікси **пре-, при-** в написанні можна сплутати. Щоб знати, коли писати **пре-**, а коли **при-**, треба розуміти значення цих префіксів:

* Префікс **пре-** вживається на означення збільшеної якості, його можна замінити словом "дуже": *премудрий, препоганий, прегарний*.

Цей префікс виступає також у словах-старослов'янiзмах: *презирство, преподобний, престол* і похідних.

* Слова з префіксом **при-** означають приєднання, неповноту дії або ознаки та інше: *приклеїти, припливти, притримати, пригорілий, приголубити*.

* Префікс **прі-** вживається тільки в словах *прізва, прізвище, прізвисько*.

Примітка. Префікс **пре-** виступає також на початку ряду іншомовних слів, у яких в українській мові префікс не виділяється: *президент, претендент, претензія, прецедент*.

Вправа 1. *Перепишіть, вставляючи пропущені букви (е, и, і або з, с).*

Небе...печний, ро...гін, п...р...дпліччя, пр...звище, п...р...бувати, бе...перервно,
бе...умовний, пр...бігти, ро...різнити, пр...сісти, ро...ставити, ро...ташований, ро...вивати,
пр...довгий, ро...ворот, пр...милий, ро...грати, пр...звисько, п...р...шкода, пр...тензії,
бе...коштовно.

Вправа 2. *Спишіть, вставляючи з (зі) або с. Слова запишіть у дві колонки: 1) із вставленою буквою з (зі); 2) із вставленою буквою с.*

...пиратися, ...тискати, ...дійснити, ...долати, ...скочити, ...хопити, ...грати, ...початку,
...питати, ...чепити, ...фотографувати, ...хотіти, ...літати, ...псувати, ...мерзнути, ...хвалити.

Вправа 3. Використовуючи подані слова і словосполучення, напишіть розповідь "Гра у баскетбол". Зверніть увагу на правопис префіксів.

Здобути омріяну перемогу, розповідь коментатора, сукупність прийомів, давати змогу добитися, спрямувати м'яч у кошик, прагнуть перевершити суперника, влучність кидків, серія передач, розрізнити передачі м'яча, двома руками знизу, двома руками згори, однією рукою збоку, вміння переміщуватись, розподіл функцій між гравцями, перешкодити суперникові, перехоплення м'яча, розв'язати завдання, забезпечити швидкий прорив, безкомпромісна боротьба.

Увага! Запам'ятайте деякі анатомічні терміни

позвоночник — хребет

позвонок — хребець

бедро — стегно

икра — литка

голень —

гомілка, голінка

берцовая кістка —

гомілкова кістка

копчик — куприк

стопа — ступня

мишця — м'яз

сустав — суглоб

§ 14. Передача російських власних назв українською мовою

Записуючи російські власні назви (прізвища, географічні назви тощо) українською мовою, слід дотримуватися таких правил:

1. Російський звук *е* передається:

1.1. Літерою *е* після приголосних: *Александров, Бестужев, Веселовський, Державін,*

Кузнецов, Лермонтов, Некрасов, Озеров; Нева, Онега, Ржев.

1.2. Літерою *є* в таких випадках:

* На початку слів: *Євдокимов, Євтушевський, Єгоров, Єришов, Єфимов; Єгор'євськ.*

* У середині слів після голосного та при роздільній вимові після приголосного: *Буєраков, Достоевський; Аляб'єв, Афанасьєв, Григор'єв, Зинов'єв; Колгуєв.*

* Після приголосних (за винятком *ж, ч, ш, щ, ц, р*) у суфіксах *-єв, -єєв* російських прізвищ: *Голубєв, Ломтєв, Медведєв, Тимірязєв; Алексєєв, Гордєєв, Менделєєв, Рилєєв, Фадєєв*, але *Муромцєв, Нехорошєв, Писарєв, Подьячєв; Андрєєв, Аракчєєв, Мацєєв, Плещєєв*.

* Там, де в спорідненому українському слові *завжди* виступає *і*: *Бєлінський* (бо *білий*), *Звєрев* (бо *звір*), *Лєсков* (бо *ліс*), *Рєпін* (бо *ріпа*); *Желєзноводськ* (бо *залізо*), *Орєхово* (бо *горіх*), але *Лебедєв* (бо *лебідь — лебедя*), *Каменськ* (бо *камінь — каменя*).

1.3. Літерою *і* в російських географічних назвах, що мають форму, спільну з відповідною українською: *Арабатська Стрїлка, озеро Біле, Лісна, Нєгорїле, Піщанє, Сїнне, Сїрий мис, Цїлиноград*.

2. Російська літера *ѐ* передається:

2.1. Сполученням літер *йо* на початку слова, в середині слова після голосних, а також після *б, н, в, м, ф*, коли *ѐ* позначає звукосполучення *й+о*: *Йолкіно, Соловійово; Бугайов, Окайомов*.

2.2. Буквосполученням *ьо* в середині слова після приголосних, коли *ѐ* позначає сполучення м'якого приголосного з *о*: *Верьовкін, Семьоркін, Новосьолов, Тьоркін; мис Дежньова, р. Оленьок*.

2.3. Буквою *е* у власних назвах, утворених від спільних для української та російської мови слів: *Артемов, Семенов, Федоров; р. Березова, м. Орел*.

2.4. Буквою *о* під наголосом після *ч, щ*: *Грачов, Лихачов; Рогачово, Сичовка*.

3. Російська літера *и* передається:

3.1. Літерою *і* на початку слова, після приголосних (за винятком *ж, ч, ш, щ, ц*) та в географічних назвах, утворених від особових імен, які в українській мові пишуться через *і*: *Ігнатьєв, Ісаєв; Іжевськ, Іркутськ; Гагарін, Мічурін, Пушкін; Бородіно, Батумі, Вітебськ, Воткінськ, Сочі, Леонїдово* (бо *Леонїд*).

3.2. Літерою *ї* після голосного та при роздільній вимові після приголосного: *Воїнов*,

Гур'їн, Ізмаїлов, Ільїн; Кутаїсі, Троїцьк, Ананьїно, Мар'їно.

3.3. Українською літерою **и**:

* Після **ж, ч, ш, щ, ц** перед приголосним: *Гаршин, Гуцин, Лучинін, Цецилін, Чичиков, Шишкін, Щиглов; Жигалово, Ачинськ, Нальчик, Тушино, Цимлянськ.*

* Там, де в українському слові виступає **и**, та в суфіксах **-ин-, -инськ-** географічних назв, утворених від загальних назв та імен, спільних для української та російської мов: *Борисов* (бо *Борис*), *Виноградов* (бо *виноград*), *Тихомиров* (бо *тихий, мир*), *Кисловодськ* (бо *кислий*), *Липецьк* (бо *липа*); *Березина, Гусине Озеро, Карпинськ, Правдинськ*, але *Нікітін, Філіпов, Ніколаєвськ-на-Амурі*, вихідними для яких є імена, відмінні від українських.

* У префіксі **при-**: *Привалов, Пришвін; Приволжя, Примор'я, Прикумськ.*

* У суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Новиков, Григорович, Голицин, Радищев; Зимовники, Углич, озеро Колвицьке, Митищі.*

* У закінченні географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березники, Валуйки, Горки*, але *Жигулі* (бо тут м'яка основа).

* У словах *Сибір, Симбірськ* і похідних від них (наприклад, *Новосибірськ*).

Вправа 1. *Запишіть українською мовою російські власні назви, спочатку слова з буквою **є**, а потім без букви **є**.*

Верхоянск, Воробьёва, Зуевка, Белорецк, Зверево, Алфёрова, зерноград, Щёкино, Кемерово, Серпухов, Лесозаводск, Хрущёв, Песковка, Череповец, Домодедово, Петрищево, Репки, Алексеевка, Королёв, Котельниково, Ёлкин.

Вправа 2. *Запишіть українською мовою російські власні назви, спочатку ті, в яких немає букви **і**, а потім ті, в яких є буква **і**.*

Глинка, Голиков, Данилов, Зорин, Игнатов, Кирсанов, Кожин, Никифоров, Никитин, Пивоваров, Радищев, Роцин, Рудич, Рыбников, Сидоров, Халтурин; Анциферово, Виллойск,

Гатчина, Котельнич, Лихославль, Михайловское, Поворино, Татищево, Тимашево, Тушино, Челябинск.

Вправа 3. *Перекладіть українською мовою імена і прізвища наших гімнастів, які в різні роки ставали олімпійськими чемпіонами.*

Виктор Чукарин, Борис Шахлин, Валентин Муратов, Евгений Корольков, Владимир Беляков, Иосиф Бердиев, Дмитрий Леонкин, Юрий Титов, Павел Столбов, Николай Андрианов, Михаил Воронин, Лариса Латынина, Людмила Турищева, Галина Минаичева, Галина Урбанович, Пелагея Данилова, Тамара Манина, Людмила Егорова, Полина Астахова, Лидия Калинина, Маргарита Николаева, Тамара Замотайлова-Люхина, Тамара Манина, Ольга Карасева, Тамара Лазакович, Наталья Кучинская.

Увага! Запам'ятайте деякі назви внутрішніх органів

желудок — шлунок

легкие — легені

печень — печінка

почка — нирка

поджелудочная железа —

підшлункова залоза

пузырь (мочевой, желчный) —

міхур (сечовий, жовчний)

селезенка — селезінка

§ 15. Чергування у – в, і – й як засіб милозвучності мови

Від того, як поєднані звуки, залежить плавність, ритмічність, милозвучність мови.

Українській мові властиве уникання збігу кількох голосних або приголосних на межі слів.

Цьому сприяє чергування у – в, і – й.

Чергуються як прийменники у – в, і – й, так і префікси у- та в-, і-та й- у словах.

Наприклад, кажемо (і пишемо) *сказав усе*, а не *сказав все*; *зайшов у воду*, а не *зайшов в воду*;

хлопчик іде, а не *хлопчик йде*; *Петро й Іван*, а не *Петро і Іван*.

Місце чергування	у чи в, і чи й	Приклади
На початку речення: – перед приголосним – перед голосним	у, і в, і	У нас весело. Іде загін. В океані є багато видів риб. І одлунали вже пісні.
Після голосного перед приголосним	у перед в, ф, сполученнями лъв, св, тв, хв в перед більшістю приголосних	Сидимо у вогні. Були у Львові. Гуляли у хвойному лісі. Наша вчителька. Пішла в садок.
	й	Сміється й плаче. Навчас баєчка великого й малого.
Між приголосними	у, і	Наш учитель. Іван і Петро.
Між голосними	в, й	Прочитала в оголошенні. Оксана й Ігор.

Відхилення від цих правил допускається тільки в поезії та ритмізованій прозі.

Примітка. Чергування у – в не відбувається:

* у словах, що вживаються тільки з у або в: *вправа, вдача, вступ* (*управа, удача, уступ* мають інше лексичне значення), *влада, увага*, тощо;

* у власних іменах та словах іншомовного походження: *Врубель, Угорщина, увертюра*, але в словах власне українських у поетичних творах зустрічається *Україна і Вкраїна*.

Також не чергуються і – й:

* при зіставленні понять: *дні і ночі, батьки і діти*;

* перед словом, що починається літерами й, є, і, ю, я: *Ольга і Йосип — друзі*;

* після логічної паузи: *восени і горобець багатий*.

Вправа 1. *Перепишіть речення, розкриваючи дужки.*

1. Український спорт (у, в) 1996 році знайшов своє місце під сонцем (у, в) світовому товаристві, здобувши дев'яте місце на Олімпіаді–96 серед майже 200 національних делегацій. (У, в)сі ми знаємо, що здобути високе місце (у, в) спорті важко, але простіше, ніж його утримати.

2. (У, в) сезоні 1992 — 1993 рр. під іменем "Макабі-Денді" команда здобула право участі (у, в) першій лізі чемпіонату України (і, й) виграла цей турнір, завоювавши право виступати (у, в) вищій лізі. (І, Й) одразу ж, (у, в)же під назвою "Денді-Баскет", (у, в)ійшла (у, в) історію українського баскетболу, завоювавши двічі "срібло" (і, й) один раз "бронзу" українських чемпіонатів (і, й) (у, в) сезоні 1994 — 1995 рр. Вийшовши, до півфіналу Кубка Корача.

3. Арам Ялтирян, який розміняв свій дев'ятий десяток (і, й) з ім'ям якого пов'язано початок стрімкого розвитку боротьби, (і, й) цього разу приїхав на свято... Сам метр Ялтирян, перемігши (у, в) 8 чемпіонатах Союзу з вільної боротьби (і, й) (у, в) 6 з класичної, показав приклад наступникам, (і, й) вони не дають приводу червоніти за себе.

(З газети "Україна молода")

Вправа 2. *Перепишіть прислів'я і приказки, розкрийте дужки, вибираючи з них потрібні букви згідно з правилами чергування у – в, і – й.*

1. Світ (у,в)чить розуму. 2. Добрим словом мур проб'єш, а лихим (і,й) (у,в) двері не (у,в)війдеш. 3. Де любов (у,в) хаті, там люди багаті. 4. Гарний, як спить та ще (і,й) лицем до стіни лежить. 5. (У,в) лісі був, а дров не бачив. 6. (У,в) гурті (і,й) каша добре їсться.

7. (У,в)мієш говорити, навчись (і,й) слухати. 8. (У,в) одного борщик, а (у,в) іншого – порожній горщик. 9. Хто не (і,й)де просто, той (і,й)де манівцями.

Вправа 3. *Перепишіть речення, виправляючи всі порушення правил чергування у – в, і – й.*

В 22 турі національного чемпіонату зустрілися лідери змагань – в Донецьку "Шахтар" приймав київське "Динамо". 2. У останнє десятиліття триатлон набув популярності і значного розвитку і у Україні. 3. Три з п'яти наших спортсменів перемогли в своїх вагових категоріях. 4. А у Римі "Лацио" зіграв внічию з мадридським "Атлетіко" – 0:0 – й вийшов в фінал завдяки єдиному голу, забитому у першій грі у Іспанії (З газети "Україна молода").

§ 16. Прості, складні і складені слова

Слова поділяються на *прості, складні і складені*, залежно від кількості основ, які є у слові.

1. Слова з однією основою називаються **простими**: *стрибок, тренування, розбіг*.

Прості слова можуть мати кілька префіксів і суфіксів, але лише один корінь: *спів-бесід-н-ик, роз-біг-ти-ся, пере-роз- по-діл, без-пере-шкод-н-о*.

2. Слова з двома чи більше основами називаються **складними**. Вони пишуться:

а) разом: *працелюбний, високопрофесійний, життєдайний*.

б) через дефіс: *медико-біологічний, екс-чемпіон, жовто-блакитний*.

3. Слова, утворені з двох або більше слів, називаються **складеними**: *буду плавати, в результаті, сто сорок п'ять, рік у рік*.

Вправа 1. *Випишіть слова у два стовпчики: в перший – прості, а в другий — складні.*

Достроковий, радіорепортаж, співвітчизник, доброзичливий, життєздатність, малорухомий, надзвуковий, різноманітний, водостійкий, маятниковоподібний, композиційний, спортсмен, перевага, босоніж, дискваліфікація, внаслідок.

§ 17. Творення і правопис складних і складноскорочених слів

Складні слова утворюються складанням двох або більше основ:

а) за допомогою сполучних голосних **о** або **е (є)**: *українознавство, автострада,*

боєдатний, працелюбний.

б) без сполучних голосних: *фотовиставка, напівфінал, віце-президент, яхт-клуб.*

Складні слова пишуться разом або через дефіс.

Разом пишуться складні слова, утворені від підрядних словосполучень (тобто в таких словосполученнях від одного до іншого слова можна поставити запитання):

Господарство (яке?) сільське — сільськогосподарський

Розвинений (як?) високо — високорозвинений

Розпилювач (чого?) води — водорозпилювач

Будує (що?) кораблі — кораблебудівний

Захищати (що?) поле — полезахисний

Здатний (до чого?) до праці — працездатний

Разом пишуться складні географічні назви, перша частина яких вказує на сторону світу: Західноєвропейська котловина, Західносибірська рівнина, Північношотландське нагір'я, Північнокримський канал.

2. Якщо перша частина складного прикметника — прислівник, то він може писатися й окремо. Це залежить від того, наскільки цей прислівник наголошений і самостійний: **маловідомий** і **мало** відомий, **вищезгаданий** і **вище** згаданий.

3. Через дефіс пишуться складні слова, утворені від сурядних словосполучень (у яких усі слова рівноправні, їх можна з'єднати повторюваним сполучником **і**):

і серцевий і судинний — серцево-судинний

і хімічний і біологічний — хіміко-біологічний

і південний і західний — південно-західний

і білий і ліловий — біло-ліловий

і жовтий і блакитний — жовто-блакитний

Як винятки, разом пишуться: *жовтогарячий, червоногарячий, глухонімиий, хитромудрий, зловорожий.*

4. Через дефіс пишуться складні слова, утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних слів: *ледве-ледве, далеко-далеко, рано-вранці, тишком-нишком, більш-менш, видимо-невидимо.*

5. Через дефіс пишуться такі слова іншомовного походження, як: *міні-футбол, яхт-клуб, прем'єр-міністр, блок-схема* тощо, а також іменники з першою частиною **віце-, екс-, обер-, унтер-, штаб-** : *віце-президент, екс-чемпіон, обер-лейтенант, унтер-офіцер, штаб-квартира.*

6. Разом пишуться слова з такими загальноживаними початковими частинами, як *авіа-, авто-, аеро-, гідро-, електро-, кіно-, мікро-, радіо-, стерео-, теле-, фото-* тощо: *авіаконструктор, аеродинаміка, гідропарк, радіопередача, фототовари.*

Складноскорочені слова утворюються:

а) за допомогою частини слова, що складається з кількох звуків: **зав**(ідувач) **госп**(одарством) – *завгосп, орг(анізаційний) **відділ** – *оргвідділ*;*

б) з початкових букв: **п**(рофесійно)-**т**(ехнічне) **у**(чилище) – *ПТУ*;

в) з початкових звуків: **М**(осковський) **х**(удожній) **а**(кадемічний) **т**(еатр) – *МХАТ*

(вимовляємо *мхат*).

1. Складноскорочені слова, утворені з початкових букв або звуків, пишуться, незалежно від написання словосполучення, великими буквами: *Організація Об'єднаних Націй* — *ООН*, *Міжнародний Олімпійський Комітет* — *МОК*, *Міністерство закордонних справ* — *МЗС*, *гідроелектростанція* — *ГЕС*.

Великими буквами пишуться і складноскорочені слова, утворені від іншомовних словосполучень: *ЮНЕСКО*, *НАТО*, *УЄФА*.

2. У складноскорочених словах, утворених іншими способами, усі частини пишуться з малих букв: *районний виконавчий комітет* — *райвиконком*, *професійна спілка* — *профспілка*, *спеціальний кореспондент* — *спецкор*. Але власні складноскорочені назви пишуться з великої літери: *Донбас*, *Дніпрогес*.

Запам'ятайте! Слова на письмі скорочуються завжди на приголосний: *наприклад* — *напр.*, *область* — *обл.*, *громадянин* — *гр.* Як виняток: *нашої ери* — *н.е.*, *острів* — *о.* У кінці графічних скорочень ставиться крапка, але вона не ставиться при скорочених назвах мір і величин: *10 км*, *3 с*, *20 кг*, *1000 ккл* тощо. Крапка також не ставиться між подвоєними буквами, що вказують на множину: *роки* — *рр.*, *томи* — *тт.* Якщо в графічному скороченні залишають початок і кінець слова, то на місце пропущених букв ставиться лише дефіс (без крапки): *видавництво* — *вид-во*, *район* — *р-н*, *фабрика* — *ф-ка*, *товариство* — *т-во* тощо.

Вправа 1. Розкривши дужки, запишіть слова разом або через дефіс.

Особисто(командні), авто(хроно)метраж, міні(футбол), скеле(лазіння), п'яти(борство), спорт(майданчик), медико(біологічний), кік(боксинг), гірсько(лижний), біло(чорний), боди(білдинг), тренер(наставник), багато(борство), лексико(семантичний), зміє(подібний), экс(чемпіон), бліц(турнір), складно(координаційний), віце(адмірал), більш(менш),

авто(біо)графія, багато(мовний), радіо(передача), мікро(хвилі), стерео(кіно), рік(у)рік, пліч (о) пліч, всесвітньо(відомий), червоно(гарячий), червоно(чорний), жовто(гарячий), секундо(мір), радіо(приймач), спортсмени(професіонали), прапоро(носець).

Вправа 2. Від поданих словосполучень утворіть складноскорочені слова: а) з початкових букв і звуків; б) іншими способами. Запишіть їх.

Спортивний клуб, туристичний похід, Національний олімпійський комітет, медичний пункт, Національний університет фізичного виховання і спорту України, спортивний зал, фізична культура, фізичне виховання, спортивний майданчик, неофіційний командний залік, Міжнародний олімпійський комітет, Чорнобильська атомна електрична станція, велосипедні гонки, медична сестра, районний відділ народної освіти, профспілковий комітет, Донецький басейн.

Вправа 3. Перепишіть. Розкривши дужки, правильно запишіть складні прикметники.

Бордо – (темно)червоний; фіолетовий – колір фіалки; жовто(гарячий) або оранжевий – середній колір між червоним і жовтим, (червоно)жовтий; теракотовий – (червоно)коричневий; палевий – (блідо)жовтий з рожевим відтінком; електрик – (сіро)голубий, (сіро)синій; беж – (ясно)коричневий; індиго – (темно)синій; маренго – чорний з сірим відтінком, (чорно)сірий; хакі – земляний, (коричнево)зелений; буланий – (світло)рудий; чалий – сірий з домішкою іншого кольору, наприклад (червонувато)сірий; брунатний – коричневий, (темно)жовтий; бурий – (темно)коричневий, червоно(гарячий).

Вправа 4. Складіть репортаж про футбольний матч за поданим початком. Використайте такі слова і словосполучення: гравці(універсали), центр(форвард), своє(часний), жовто(блакитні) прапори, тренери(наставники), різно(кольорові), ледве(ледве), гучно(мовець), все(осяжний), блакитно(білі), гравці(суперники) та інші складні

слова. Розкривши дужки, правильно запишіть запропоновані в завданні та в початку репортажу слова.

Багато(ярусний) стадіон завмер у найдраматичнішу мить матчу. На темно(зеленому) килимі поля, як у стоп(кадрі), застигли гравці. Потужний одинадцяти(метровий) штрафний удар, і, нарешті, нарешті, вирішальний гол! Переможно пролунав над трибунами тисячо(голосий) вигук захоплення уболівальників. А до цього радісного моменту події розгорталися зовсім не на користь улюбленої всесвітньо(відомої) команди...

§ 18. Правопис слів із частинами пів-, напів- і полу-

1. Частина **пів-, напів-, полу-** звичайно пишуться разом: **півроку, півгодини, напівфінал, напівфабрикат, полумисок, полудень.**

2. Частина **пів-** пишеться через дефіс лише з власними назвами: **пів-Києва, пів-України, пів-Європи.**

3. Частина **пів** пишеться окремо лише в зворотах: **пів на другу, пів на дванадцять.**

Вправа 1. Запишіть слова у два стовпчики: в 1-й ті, що пишуться разом, в 2-й ті, що пишуться через дефіс. З перших букв, які йдуть одразу за частинками **пів-, напів і полу-**, прочитаєте народне прислів'я.

(Пів)яблука, (пів)Ірпеня, (пів)коробки, (полу)мисок, (пів)Латвії, (пів)екрана, (пів)дороги, (пів)Омська, (пів)торби, (пів)Житомира, (пів)Критму, (пів)Одеси, (пів)озера, (пів)Юрмали.

Вправа 2. Розкривши дужки, складіть речення із поданими словами і словосполученнями

(Пів)захисник, (пів)фінал, (напів)фінал, (пів)оберт, (напів)середня вагова категорія, (напів)важка вагова категорія, (напів)присід.

Вправа 3. Перекладіть текст українською мовою, звернувши увагу на правопис.

В дзюдо различаются две основные группы приемов борьбы: наге-ваза — техника бросков и не-ваза — техника борьбы лежа.

В свою очередь, группу бросков разделяют на: броски ногами, броски через бедро, броски через руку, броски через плечо, броски с падением. Причем каждый вид броска можно осуществлять при помощи многих приемов.

В борьбе лежа применяются: удержание, удушение, болевые приемы. Они также имеют большое количество вариантов. Так, удержание осуществляют при помощи 17 приемов. В общем есть 86 приемов не-ваза, то есть борьбы лежа.

§ 19. Поділ слів на частини мови

Усі слова залежно, від їхнього значення, граматичних ознак, способів змінювання і ролі в реченні, поділяються на десять частин мови.

Частини мови діляться на **самостійні** (повнозначні) та **службові** (неповнозначні).

До **самостійних** частин мови належать:

1. *Іменники.*
2. *Прикметники.*
3. *Числівники.*
4. *Займенники.*
5. *Дієслова.*
6. *Прислівники.*

Дієприкметники і **дієприслівники** не є окремими частинами мови, це форми **дієслова**.

До **службових** частин мови належать:

1. *Прийменники.*
2. *Сполучники.*
3. *Частки.*

Вигук становить окрему частину мови, що не належить ні до самостійних, ні до службових.

Усі самостійні частини мови, крім прислівника, змінюються. Прислівник, службові частини мови і вигук не змінюються.

§ 20. Загальна характеристика іменника

Іменником називається самостійна частина мови, яка означає предмет і відповідає на питання *хто?* або *що?*

У граматиці предметом вважається все те, про що можна запитати *хто це?* або *що це?* Наприклад, предмети – це *студент, дівчина, кінь, бджола, університет, радість, змагання, біг, плавання, Ольга, Київ*.

За значенням усі іменники поділяються на назви *істот* і назви *неістот*.

Серед назв *істот* розрізняють назви *осіб* і назви *тварин*.

Назви *осіб* відповідають на питання *хто?* Такі іменники означають назви людей за статтю, спорідненістю, професією, становищем, різними ознаками, імена, прізвища, а також назви різних дійових осіб у художніх творах: *чоловік, тренер, гімнастка, мрійник, Ніна, Ярослав Мудрий, Дід Мороз*.

Назви *тварин* відповідають переважно на питання *хто?* Сюди належать назви всіх представників тваринного світу, включаючи найпростіших: *слон, кит, олень, курча, ластівка, жук, метелик, гідра, вібріон, мікроб*.

Назви *неістот* (*серце, вітер, свіжість, інститут, стадіон*) відповідають на питання *що?*

Назви бувають *загальні* і *власні*.

Власні іменники є індивідуальними найменуваннями предметів – прізвища, імена, імена по батькові, прізвиська, псевдоніми, географічні назви, назви планет, сузір'їв, установ, клички тварин та ін. Власні назви даються окремим предметам, щоб відрізнити їх від інших подібних: *Сергій, Петренко, Україна, "Вечірній Київ", "Динамо", Національний університет фізичного виховання і спорту України*. Власні назви пишуться з великої букви.

Загальні назви даються багатьом однаковим предметам і поняттям: *команда, забіг,*

парк, футбол, хлопець, річка, дерево, ніжність.

Але власні назви можуть вживатися як загальні: прізвищами учених позначають їх винаходи або матеріали, річ називають за іменем міста, країни, людини тощо: *ват, ампер, бостон, панама, галіфе.*

Іменники мають **рід**, змінюються за **числами** й **відмінками**, поділяються на **відміни** та **групи**.

§ 21. Рід іменників

Іменники належать до одного з трьох родів: **чоловічого, жіночого, середнього**.

Рід іменника визначаємо, співвідносячи його з **він, вона, воно** або поєднуючи з **цей, ця, це**: *цей суддя (він), ця статуя (вона), це сидло (воно).*

Деякі іменники можуть бути подвійного роду – чоловічого або жіночого: *цей лівша і ця лівша, цей невдаха і ця невдаха, маленький Валя і маленька Валя*; чоловічого або середнього: *цей ледащо і це ледащо*; жіночого або середнього: *така головище і таке головище*. Рід таких іменників визначаємо за контекстом.

Іменники чоловічого роду, що означають чоловіків за родом діяльності, можуть вживатися і для позначення роду діяльності жінок (*секретар Павлов і секретар Павлова, режисер Іванов і режисер Іванова*). Від таких іменників можуть утворюватися й іменники жіночого роду: *секретарка* (але немає *режисерка*), *в'язальниця, учителька*.

Іменники *суддя, староста, воєвода* належать до чоловічого роду за традицією: віддавна ці посади займали чоловіки.

Рід незмінюваних іменників визначається так:

1. Назви осіб мають рід відповідно до статі: *цей аташе, цей кабальєро, ця леді, ця мадам.*

2. Назви тварин мають чоловічий рід: *цей шимпанзе, цей поні, цей гну, цей какаду, цей боа*; виняток: *ця цеце* (муха).

3. Назви неістот мають середній рід: це *кашине*, це *рагу*, це *меню*, це *журі*.

4. Власні назви мають рід відповідно до роду загальної назви: місто Сочі (воно), ріка Замбезі (вона), острів Самоа (він).

5. Незмінювані складноскорочені слова мають рід відповідно до роду іменника, який входить до аббревіатури в називному відмінку: *райвно* (відділ – чоловічого роду), *ООН* (організація – жіночого роду).

Іменники, що вживаються тільки в множині, за родами не розрізняються: ці *двері*, ці *ворота*, ці *хитроці*, ці *Карпати*.

Вправа 1. Подані іменники запишіть у три колонки за родами.

Мужність, сальто, сила, юнак, зустріч, нічия, гравець, ПТУ, ЮНЕСКО, ГЕС, МОК, колібрі, кенгуру, маестро, пані, соло, Черкаси, дитя, депо, Туапсе, гра, атака, арбітр.

Увага! Більшість іменників, спільних для української та російської мов, мають однаковий граматичний рід.

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
<i>заплив — заплыв</i>	<i>атака — атака</i>	<i>горе — горе</i>
<i>шпагат — шпагат</i>	<i>подача — подача</i>	<i>літо — лето</i>
<i>етап — этап</i>	<i>сила — сила</i>	<i>серце — сердце</i>

Різний рід мають такі близькі за звучанням іменники:

Тупий *біль* — тупая *боль*;

науковий *ступінь* — учена *степень*;

дрібний *пил* — мелкая *пыль*;

яскраве *світло* — яркий *свет*;

злий *собака* — злая *собака*;

високий *насип* — высокая *насыпь*;

давній *літопис* — древняя *летопись*;

широкий *стен* — широкая *стень*;

далека *путь* — далекий *путь*;

нова *адреса* — новый *адрес*;

велика *перерва* — большой *перерыв*;

цікаве *життя* — интересная *жизнь*;

нерозбірливий *підпис* — неразборчивая *подпись*.

Вправа 2. *Перепишіть, узгоджуючи прикметники з іменниками. Підкресліть слова, які належать до різних родів в українській і російській мовах. Які іменники не мають роду?*

Українська мова

Західн... Сибір, довг... путь, оптов... продаж, гірк... полин, старовинн... рукопис,
біл... тюль, зелен... шампунь, дубов... двері, гарн... меблі, справедлив... суддя

Російська мова

Западн... Сибирь, длинн... путь, оптов... продажа, горьк... полынь, старинн... рукопись,
бел... тюль, зелен... шампунь, дубов... дверь, красив... мебель, справедлив... судья

Вправа 3. *Подані іменники чоловічого роду поставте в реченнях так, щоб кожен з них у одному реченні позначав особу чоловічої статі, а в іншому — жіночої.*

Староста, суддя, завуч, завкафедрою, тренер, викладач, професор, арбітр.

Вправа 4. *Спишіть, вставляючи пропущені букви закінчень прикметників та займенників відповідно до роду іменника. Як визначається рід таких іменників?*

I. Сімнадцятирічн... Полінет — дочка Тургенєва — сидить на хазяйському місці і порядкує. Навпроти сидять мальньк... чотирирічн... Поль Віардо і так... же доросл... П'єр Тургенєв — молодший син славетного вигнанця Миколи Тургенєва, а обіруч — десятирічн... Оленька Герцен і Маріанна Віардо, далі — ровесники Клоді Віардо і Богдан Маркович.

(О.Іваненко)

II. Наш... інтерв'ю, сьогоднішн... меню, широк... шосе, наш... НОК, Кагарлицьк... райвно.

§ 22. Число іменника. Збірні іменники

Іменники мають два числа — *однину* і *множину*.

Іменник в однині можна співвіднести з *він, вона, воно* або поєднати з *цей, ця, це*: *цей м'яч* (він), *ця атака* (вона), *це плече* (воно).

Іменник у множині можна співвіднести з *вони* або поєднати з *ці*: *ці м'ячі* (вони), *ці атаки* (вони), *ці плечі* (вони).

Однина і множина іменників звичайно різняться між собою закінченнями: *стрибок* — *стрибки*, *жердина* — *жердини*, *сідло* — *сідла*. Проте, в таких іменниках середнього роду, як *змагання, відкриття, навантаження* і подібних, закінчення однини і множини збігаються. Число цих іменників визначаємо, орієнтуючись на слова, що стоять при них: *цікаве змагання* (однина) — *цікаві змагання* (множина), *важливе відкриття* (однина) — *важливі відкриття* (множина).

Частина іменників вживається, як правило, тільки в однині. Вони означають:

- * назви речовин: *срібло, кава, крейда*;
- * збірні назви (іменники на позначення сукупності однорідних предметів як кількісно неозначеного і неподільного цілого): *студентство, молодь, дітвора, інвентар, каміння*;
- * назви дій, якостей, почуттів: *хода, біганина, читання, хоробрість, гнів, плавання*;
- * власні назви: *Київ, Чорне море, Канада*.

Незначна кількість іменників має тільки множину. Вони переважно означають:

- * назви предметів, парних за своєю будовою: *ворота, окуляри, сани, ножиці, штани, груди, кросівки, в'язи*;
- * збірні назви: *люди, діти, дівчата*;
- * назви дій, станів, почуттів тощо: *лінощі, веселощі, мудрощі, заздрощі, пахощі*;
- * назви періодів часу, ігор: *канікули, іменини, шахи, шашки*;
- * деякі речовини: *дріжджі, парфуми*;

* власні географічні назви: *Черкаси, Лубни, Гагри, Карпати, Апенніни*.

Вправа 1. Подані іменники запишіть у три колонки: 1) іменники, що вживаються в однині й множині; 2) іменники, що вживаються тільки в однині; 3) іменники, що вживаються тільки у множині.

Радість, радіщі, почуття, хитрун, хитрощі, хитрість, велосипед, нудьга, група, юрба, ковзани, Альпи, Кавказ, гори, двері, піжмурки, людство, Суми, міста, Жовті Води, золото, заняття, попередження, щипці, боротьба, футбол, лижа.

Вправа 2. Згрупуйте за значенням іменники, що вживаються тільки у множині.

Стосунки, окуляри, кеглі, роковини, шахи, солодощі, збори, гордощі, фінанси, Ромни, дріжджі, теревені, ворота, Гімалаї, канікули, ножиці, відносини.

§ 23. Відмінки іменника

Іменники, пов'язуючись у реченні з іншими словами, змінюються за відмінками.

В українській мові є сім відмінків, шість з яких відповідають на певне питання, а кличний відмінок, до якого питання поставити не можна, являє собою форму слова, що вживається у звертанні.

Називний	—	Хто? Що?	(<i>матч розпочався</i>)
Родовий	—	Кого? Чого?	(<i>готуватися до змагань</i>)
Давальний	—	Кому? Чому?	(<i>завдяки тренеру</i>)
Знахідний	—	Кого? Що?	(<i>здобув перемогу</i>)
Орудний	—	Ким? Чим?	(<i>задоволений грою</i>)
Місцевий	—	На (в, при) кому? На чому?	(<i>мчати на лижах</i>)
Кличний	—	(Іменник у формі звертання)	(<i>скажіть нам, Іване Петровичу</i>).

Називний відмінок називається прямим, усі інші — непрямыми.

В українській мові є іменники, які не змінюються. Це переважно слова іншомовного походження (*ампула, турне, поні, таксі, бюро, сальто, кіно, метро, радіо, рагу, інтерв'ю, меню, Перу, Чилі, Гейне, Дюма*), жіночі прізвища на приголосний та **-о** (про Оксану **Баюл**, з

Ніною *Матвієнко*), а також деякі аббревіатури (*ПТУ, НУФВСУ, США, ЮНЕСКО, МАГАТЕ, райвно*, але у загсі, з *ТЮГу*). Відмінки таких іменників визначаємо за питанням, на яке вони відповідають у реченні або словосполученні.

Вправа 1. *Перекладіть українською мовою подані словосполучення. Визначте відмінки іменників, які входять до їх складу. Складіть монолог на тему: “Футбольний матч. Я — коментатор”.*

Угловой удар, ошибка вратаря, нарушение правил, судья удаляет игрока с поля, на протяжении матча, счет в пользу гостей, поражение хозяев поля, мяч в сетке ворот, бурная реакция зрителей.

§ 24. Поділ іменників на відміни

В українській мові змінювані іменники, крім тих, що вживаються тільки в множині, поділяються на **чотири** типи відмінювання, або відміни.

Незмінювані іменники, іменники, що відмінюються як прикметники (*черговий, Хмельницький*), і ті, що вживаються тільки у множині, до жодної відміни не належать.

Відміну іменника визначаємо за його початковою формою (називний відмінок однини), ставлячи такі питання і в такій послідовності:

Вправа. *Подані слова запишіть у чотири колонки за відмінами.*

Рух, тулуб, нахил, опора, спина, кількість, кінь, гнучкість, канат, місток, повітря, мах,

вовченья, обруч, свіжість, край, дитя, тім'я, Микола, Україна, Михайло, Сибір, дівча, немовля, Лідія, обличчя, ім'я, Наталія, багаття, ведмежа, поразка, плем'я, баскетбол, плече, відповідь, швидкість, перевтома, рішучість, підніжка, витривалість, подорож, людина, естафета, боротьба.

§ 25. Поділ іменників I та II відмін на групи

Закінчення іменника в різних відмінках залежить не тільки від того, до якої відміни він належить, але й від його групи.

Іменники I та II відмін поділяються на 3 групи: *тверду*, *м'яку* і *мішану*.

Групу іменників I та II відмін, крім іменників II відміни на *-ар*, *-яр*, *-ир*, визначаємо за такою схемою:

Примітка. 1. До *м'якої* групи належать також іменники середнього роду на -е з основою на нешиплячий: *поле, море, сонце, серце, віконце*, бо в них при відмінюванні кінцевий приголосний основи стає м'яким: *поля, моря, сонця, віконця*.

2. До *твердої* групи належать іменники чоловічого роду з постійно наголошеними *-ар*, *-яр*, *-ир*: *базар, гектар, футляр, ювіляр, бригадир, касир, командир, пасажир*.

До *м'якої* групи належить частина іменників із суфіксом *-ар*, *-ир*, які в однині мають наголос на корені: *лікар* — *лікаря*, *писар* — *писаря*, *козир* — *козиря*, а також іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *друкар* — *друкаря*, *інвентар* — *інвентаря*, *календар* — *календаря*, *секретар* — *секретаря*.

До *мішаної* групи належать іменники на *-яр* (назви людей за родом їх діяльності), у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *школяр* — *школяра*, *скляр* — *скляра*, *післяр* — *пісняра*.

Вправа 1. Серед поданих слів знайдіть іменники I та II відмін. Випишіть їх у три колонки за

групами.

Рух, тулуб, нахил, опора, спина, кількість, кінь, гнучкість, канат, місток, повітря, мах, вовчєня, обруч, свіжість, край, дитя, тїм'я, Микола, Україна, Михайло, Сибїр, дївча, немовля, Лїдія, обличчя, їм'я, Наталїя, багаття, ведмежа, поразка, плем'я, баскетбол, плече, вїдповїдь, швидкїсть, перевтома, рїшучїсть, пїднїжка, витривалїсть, подорож, людина, естафета, боротьба.

§ 26. Вїдмїнювання їменникїв I вїдмїни

До першої вїдмїни належать майже виключно їменники жїночого роду, ї незначна кїлькїсть їменникїв чоловїчого роду. Вїдмїнюються вони **однаково**.

Вїдмїнок	Тверда група		М'яка група		Мїшана група
			крїм й	на й	
Однина					
Н.	вправа	студентка	куля	мрїя	лижа
Р.	вправи	студентки	кульо	мрїї	лижї
Д.	вправї	студентцї	кулї	мрїї	лижї
З.	вправу	студентку	кульо	мрїю	лижу
О.	вправою	студенткою	кулею	мрїєю	лижею
М.	...вправї	...студентцї	...кулї	...мрїї	...лижї
К.	вправо	студентко	куле	мрїє	лиже
Множина					
Н.	вправи	студентки	кулї	мрїї	лижї
Р.	вправ	студенток	куль	мрїй	лиж
Д.	вправам	студенткам	кулям	мрїям	лижам
З.	вправи	студенток	кулї	мрїї	лижї
О.	вправами	студентками	кулями	мрїями	лижами
М.	...вправах	...студентках	...кулях	...мрїях	...лижах
К.	вправи	студентки	кулї	мрїї	лижї

Примїтка. 1. Винятки становлять форми родового вїдмїнка множини: *суддїв, гайдамакїв, нїздрїв, мамїв (ї мам), губїв (ї губ), легенїв (ї легень), свиней, мишей, статей.*

2. У давальному ї місцевому вїдмїнках однини **г, к, х** чергуються їз **з, ц, с**: *нога — нозї, рука — руцї, плаха — пласї.*

3. Їменник **вївця** у родовому вїдмїнку множини має форму **овець**.

Увага! У родовому вїдмїнку множини бїльшїсть їменникїв мають чисту основу: *атак, рук,*

букв. У цїй формї спостерїгається чергування звука [о] в закритому складї з [ї]:

голова — голів, нога — ніг, сирота — сиріт.

Якщо у кінці основи поєднуються приголосні, то з'являються вставні голосні [о] або [е]:
річка — річок, поразка — поразок, книжка — книжок, сестра — сестер, земля — земель.

Запам'ятайте!

У місцевому відмінку відмінку множини іменники мають закінчення **-ах, -ях**:

бити по руках (рос. бить по рукам), ходити по аудиторіях (рос. ходить по аудиториям)

Вправа 1. Запишіть іменники у три колонки відповідно до груп. Поставте всі іменники в родовому, орудному відмінках однини та родовому відмінку множини. Поясніть правопис закінчень.

База, помилка, програма, вежа, огорожа, таблиця, передача, межа, лівша, дія, спроба, сила, асиметрія, фізкультура, суддя, нічия, подача, заміна, гра, секція, випускниця, душа, Ніна, Саша, Льоня, стаття.

§ 27. Відмінювання іменників II відміни

Більшість іменників чоловічого та середнього родів належать до II відміни. У відмінкових закінченнях іменників цих родів є значні відмінності.

Відмі нок	Тверда група			М'яка група		
	Чоловічий рід	Середній рід	Середній рід	Чоловічий рід	Середній рід	Середній рід
Однина						
Н.	захисник	спосіб	міст-о	воротар	край	місц-е
Р.	захисник-а	способ-у	міст-а	воротар-я	кра-ю	місц-я
Д.	захисник-ові (-у)	способ-у	міст-у	воротар-еві (-ю)	кра-еві (-ю)	місц-ю
З.	захисник-а	спосіб	міст-о	воротар-я	край	місц-е
О.	захисник-ом	способ-ом	міст-ом	воротар-ем	кра-ем	місц-ем
М.	...захисник-у (-ові)	...способ-і	...міст-і	...воротар-еві (-і,-ю)	...кра-ї (-ю)	...місц-і
К.	захиснич-е	способ-е	міст-о	воротар-ю	кра-ю	місц-е
Множина						
Н.	захисник-и	способ-и	міст-а	воротар-і	кра-ї	місц-я
Р.	захисник-ів	способ-ів	міст	воротар-ів	кра-їв	місць

Д.	захисник-ам	способ-ам	міст-ам	воротар-ям	кра-ям	місц-ям
З.	захисник-ів	способ-и	міст-а	воротар-ів	кра-ї	місц-я
О.	захисник-ами	способ-ами	міст-ами	воротар-ями	кра-ями	місц-ями
М.	...захисник-ах	...способ-ах	...міст-ах	...воротар-ях	...кра-ях	...місц-ях
К.	захисник-и	способ-и	міст-а	воротар-і	кра-ї	місц-я

Відмінювання	Мішана група				
	Однина				
Н.	товариш	школяр	віраж	прізвищ-е	
Р.	товариш-а	школяр-а	віраж-а	прізвищ-а	
Д.	товариш-еві (-у)	школяр-еві (-у)	віраж-у	прізвищ-у	
З.	товариш-а	школяр-а	віраж	прізвищ-е	
О.	товариш-ем	школяр-ем	віраж-ем	прізвищ-ем	
М.	...товариш -еві (-у)	...школяр-еві (-і)	...віраж-і	...прізвищ-і	
К.	товариш-у	школяр-е	віраж-е	прізвищ-е	
Множина					
Н.	товариш-і	школяр-і	віраж-і	прізвищ-а	
Р.	товариш-ів	школяр-ів	віраж-ів	прізвищ	
Д.	товариш-ам	школяр-ам	віраж-ам	прізвищ-ам	
З.	товариш-ів	школяр-ів	віраж-і	прізвищ-а	
О.	товариш-ами	школяр-ами	віраж-ами	прізвищ-ами	
М.	...товариш-ах	...школяр-ах	...віраж-ах	...прізвищ-ах	
К.	товариш-і	школяр-і	віраж-і	прізвищ-а	

Примітка. 1. У родовому відмінку однини іменники II відміни можуть мати закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)** залежно від значення.

Закінчення -а (-я) мають:

1) усі іменники середнього роду: *вікна, змагання, місця*;
 2) усі іменники чоловічого роду, що означають назви істот (осіб і тварин), предметів та населених пунктів: *студента, голкіпера, моржа, мікроба, Діда Мороза, м'яча, килима, мотора, носа, Парижа, міста Алжира, каменя (шматок породи), папера (документ)*;

3) іменники, що означають назви річок, якщо наголос падає на закінчення: *Іртиш —Іртиша, Дніпро — Дніпра, Донець - Дінця*;

4) назви мір довжини, ваги, часу: *метра, місяця, процента, тижня* (але *віку, року*); назви місяців і днів тижня *вівторка, жовтня, листопада* (але *листопаду* -назва процесу опадання листя); назви грошових знаків: *гроша, долара, карбованця, фунта стерлінгів*; числові назви: *десятка, мільйона*;

5) терміни іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: *атома, радіуса, сектора, шків*; а також українські за походженням слова-терміни: *відмінка, додатка, займенника, знаменника, трикутника* (але *виду, роду, синтаксису, складу*).

Закінчення -у (-ю) мають іменники чоловічого роду, що означають:

1) речовину, масу, матеріал: *асфальту, базальту, пороху, гіпсу, льоду, цукру, чаю*;

- 2) збірні поняття: *ансамблю, капіталу, колективу, парку, товару, барвінку, бузку (але вівса)*;
- 3) назви ігор і танців: *баскетболу, вальсу, танцю, футболу, хокею (але гопака)*;
- 4) назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокзалу, басейну, танку, каналу, коридору, магазину, метрополітену, палацу, поверху, стадіону, універмагу (але бліндажа, гаража, млина)*;
- 5) назви установ, закладів, організацій: *університету, офісу, інституту, клубу, комітету*;
- 6) назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т.ін.: *Амуру, Бугу, Дону, Дунаю, Нілу, Рейну, Байкалу, Мічігану, Алтаю, Паміру, Уралу, Кіпру, Родосу, Сахаліну, Криму, Пелопоннесу, Алжир(країна) - Алжиру, Єгипту, Китаю, Донбасу, Кавказу, Сибіру*.
- 7) назви різних загальних та абстрактних понять: *болю, гніву, жалю, страху; руху, польоту, спорту, бігу, відпочинку, успіху, характеру, сміху, звуку (але як термін - звука); аналізу, імпульсу, альманаху, журналу, роману, стилю, сюжету*.

Деякі іменники чоловічого роду у родовому відмінку однини мають паралельні закінчення -а та -У: стола і столу; двора і двору; моста і мосту; паркана і паркану; плота і плоту.

Вправа 1. *Запишіть іменники у дві колонки, поставивши їх у родовому відмінку однини. У першу запишіть слова з закінченням -а (-я), у другу — з закінченням -у (-ю). Поясніть правопис закінчень.*

Курс, кандидат, університет, лауреат, матч, кінь, факультет, комітет, колектив, керівник, успіх, журнал, декан, мільйон, оберт, обруч, підйом, рекорд, спеціаліст, сміх, ректор, протокол, радіус, президент, спис, диск, учасник, край, автобус, фініш, гандбол, масаж, ступінь, чемпіонат, гість, басейн, ядро, мат, молот, кілометр, досвід, обгін, Лондон, Рим, Камерун, Канів, Сибір, Іран, крос, четвер, спосіб, брас, свисток, холод, маршрут.

Вправа 2. *Введіть у речення подані нижче слова у різних відмінках однини.*

Командир, команда, яхта, курс, берег, пейзаж, буря, простір, екіпаж, корабель, регата, круїз, штурвал, шквал.

Вправа 3. *Поставте іменники в родовому відмінку множини.. Складіть речення, уживши в них підкреслені іменники в різних відмінках , і поясніть правопис закінчень.*

Змагання, зусилля, обличчя, зобов'язання, досягнення, здійснення, узбережжя, завдання, узбіччя, відставання, управління, відділення, враження, рішення, приміщення,

знуцання, плавання, виконання, звільнення, відштовхування.

§ 28. Відмінювання іменників III відміни

	<i>Однина</i>			<i>Множина</i>		
Н.	зустріч	мить	мат-и	зустріч-і	мит-і	матер-і
Р.	зустріч-і	мит-і	матер-і	зустріч-ей	мит-ей	матер-ів
Д.	зустріч-і	мит-і	матер-і	зустріч-ам	мит-ям	матер-ям
З.	зустріч	мить	матір	зустріч-і	мит-і	матер-ів
О.	зустрічч-ю	митт-ю	матір'-ю	зустріч-ами	мит-ями	матер-ями
М.	...зустріч-і	...мит-і	...матер-і	...зустріч-ах	...мит-ях	...матер-ях
К.	зустріч-е	мит-е	мат-и	зустріч-і	мит-і	матер-і

Примітка. 1.Іменники III відміни, що означають назви почуттів і станів, у множині звичайно не вживаються: *радість, веселість, гордість, заздрість, розквіш*.

2. Слова *радоці, веселоці, гордоці, заздоці, розкоші* вживаються тільки у множині і до жодної відміни не належать. У родовому відмінку множини ці іменники, на відміну від іменників III відміни, мають закінчення **-ів**: *радоців, гордоців, розкошів*.

Вправа 1. Перекладіть речення українською мовою. Підкресліть іменники III відміни.

Лыжи известны в нашей стране с очень давних времен. Еще в летописи XV века встречаются упоминания о походе "лыжной рати". Однако лыжным спортом занялись только в конце прошлого столетия, гораздо позже, чем конькобежным.

Вправа 2. Перекладіть речення українською мовою. Іменники III відміни підкресліть.

1.Мы сидим на корме, теплая лунная ночь плывет навстречу нам. 2.Синеватая вода блестит сталью, крепкий запах морской соли густо льется на берег. 3.Мне кажется, что бабушка боится матери. 4.Бабушка говорит со мной шепотом, а с матерью громче.

(Із творів М.Горького)

§ 29. Відмінювання іменників IV відміни

	<i>Однина</i>		<i>Множина</i>	
Н.	лош-а	ім'-я	лош-ат-а	ім-ен-а
Р.	лош-ат-и	ім-ен-і	лош-ат	ім-ен
Д.	лош-ат-і	ім-ен-і	лош-ат-ам	ім-ен-ам
З.	лош-а	ім'-я	лош-ат(а)	ім-ен-а

О.	лош-ам	ім-ен-ем, ім'-ям	лош-ат-ами	ім-ен-ами
М.	...лош-ат-і	...ім-ені	...лош-ат-ах	...ім-ен-ах
К.	лош-а	ім'-я	лош-ат-а	ім-ен-а

Вправа. Розглянувши зразки відмінювання іменників IV відміни, дайте відповіді на запитання.

1. У яких відмінках однини, крім називного, знахідного і кличного, іменники IV відміни не мають суфікса **-ат, -ят?**

2. У яких відмінках однини, крім називного, знахідного і кличного, іменники IV відміни можуть вживатися без суфікса **-ен?**

3. У яких відмінках усі іменники IV відміни мають тільки закінчення **-і?**

4. До яких іменників подібні іменники IV відміни за своїми закінченнями у множині (1. До іменників I відміни. 2. До іменників чоловічого роду II відміни. 3. До іменників середнього роду II відміни. 4. До іменників III відміни.)?

§ 30. Пояснення до форм кличного відмінка

Форма кличного відмінка залежить від того, до якої відміни належить іменник, та його закінчення у називному відмінку однини.

Закінчення називного відмінка		Закінчення кличного відмінка	
I відміна			
Твердий приголосний	-а	-о	Оксано Михайлівно, студентко
Шиплячий приголосний	-а	-е	душе
М'який приголосний	-а	-е	земле, судде
		-ю	доню, тьотю (пестливі іменники)
Кінцеве	-ія	-є	Надіє, Маріє, мріє
II відміна			

Твердий приголосний	-□ ¹	- <i>е</i>	тренере, друже ²
Твердий приголосний	-□	- <i>у</i>	Юрку, дядьку, батьку
Як правило, односкладні	-□	- <i>у</i>	діду, сину
Із <i>-ик-, -ок-</i>	-□	- <i>у</i>	конику, синку
Шиплячий основи	-□	- <i>у</i>	товаришу, Івановичу
Кінцевий основи <i>й</i>	-□	- <i>у</i>	Юрію, Андрію, гаю
М'який основи	-□	- <i>ю</i>	лікарю, ковалю
Із суфіксом <i>-ець</i>	-□	- <i>е</i>	хлопче, стрільче ³
III відміна			
Приголосний	-□	- <i>е</i>	радосте, любове
IV відміна			
	- <i>а</i>	- <i>а</i>	лоша
	- <i>я</i>	- <i>я</i>	зайчєня, ім'я

У множині форма кличного відмінка завжди співпадає з формою називного відмінка.

У реченні іменник у формі кличного відмінка виступає звертанням і на письмі виділяється розділовими знаками — *комою* або *знаком оклику* на початку речення і *комами з двох боків* у середині речення. Якщо ж звертання стоїть у кінці речення, то *кома* ставиться перед ним.

Якщо звертання складається з імені та по батькові, то обидва слова вживаються у кличному відмінку: *Василю Степановичу, Катерино Сергіївно*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *пане Козачук, добродійко Губіна*.

¹ — Нульове закінчення.

² — Якщо основа слова у називному відмінку закінчується літерами **г, к, х**, то у формі кличного відмінка вони змінюються на **ж, ч, ш**, але на закінчення це чергування не впливає.

³ Як правило, в іменниках із суфіксом *-ець* відбувається чергування *ц* — *ч*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *друже Максиме, колего Михайле, пані Маріє*.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова (хоча друге може мати також форму називного відмінка): *пане Президенте (Президент)*.

Вправа 1. *Запишіть подані слова у формі кличного відмінка.*

Інструктор, учитель, спортсмен, чемпіонка, ректор, футболіст, декан, суперник, лижниця, доцент, керівник, суддя, тренер, арбітр, товариш, журналістка, Лідія Віталіївна, Сергійко, Валерій Захарович, Оля.

Вправа 2. *Прочитайте діалог в особах і запишіть його, вживаючи іменники, подані у дужках, у формі кличного відмінка.*

— Доброго дня Вам, шановний (Василь Васильович)!

— Вітаю Вас, (дорогий друг)!

— Як себе почуваєте, (пан професор)?

— Дякую, (Вадим Михайлович), я вже зовсім одужав.

— Дозвольте запитати Вас, (шановний колега).

— Я Вас уважно слухаю, (мій любий товариш).

— Чи будете Ви й надалі відвідувати заняття з лікувальної гімнастики?

— Обов'язково відвідуватиму, (добродій тренер).

— Тоді зустрінемося завтра, (пан Миколайчук).

— До побачення, (мій друг).

§ 31. Творення імен по батькові.

Дмитро + -ович = Дмитрович; Дмитро + -івна = Дмитрівна
Андрій + -ович = Андрійович; Андрій + -івна = Андріївна
Григорій + -ович = Григорович; Григорій + -івна = Григорівна

1. При творенні чоловічих імен по батькові вживається тільки суфікс **-ович**, який додається до

основи власних імен: *Володимир – Володимирович, Петро – Петрович, Василь – Васильович*
Геннадій – Геннадійович.

2. При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс **-івн(а)**, від імен на **-й – -івн(а)**: *Борис - Борисівна, Ігор - Ігорівна, Юрій - Юріївна, В'ячеслав – В'ячеславівна.*

3. Від таких імен, як *Григорій, Микола, Яків, Ілля, Кузьма, Лука, Сава, Хома* відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Миколайович (і Миколович), Миколаївна; Якович, Яківна; Ілліч, Іллівна; Кузьмич (і Кузьмович), Кузьмівна; Лукич, Луківна; Савич (і Савович), Савівна; Хомич (Хомович), Хомівна.*

4. При творенні імен по батькові в основах імен відбувається чергування **і з о**: *Антін – Антонович, Антонівна; Григір – Григорович, Григорівна; Федір – Федорович, Федорівна.*

5. Імена по батькові відмінюються як іменники певної відміни і групи: чоловічі - як іменники II відміни мішаної групи; жіночі – як іменники I відміни твердої групи:

Відмінки	Чоловіче ім'я по батькові	Жіноче ім'я по батькові
Н.	Михайлович	Михайлівна
Р.	Михайловича	Михайлівни
Д.	Михайловичеві, -у	Михайлівні
З.	Михайловича	Михайлівну
О.	Михайловичем	Михайлівною
М.	(при) Михайловичеві, -у	(при) Михайлівні

Вправа 1. Від поданих імен утворіть чоловічі й жіночі імена по батькові. Зразок:
Іван – Іванович, Іванівна.

Костянтин, Степан, Валерій, Олег, Сергій, Дем'ян, Євген, Анатолій, Лук'ян, Віталій,
Захар.

Вправа 2. Перепишіть речення, виправляючи помилки в суфіксах і закінченнях імен по батькові.

1. Петро Павловиче, Петро Терентієвич просив передати вам цього листа. 2. Наталіє Аркадієвно, зайдіть, будь ласка, до Ніни Юрійовни. 3. Ганно Григоріївно, не забудьте віддати ці папери Наталії Михайлівній. 4. Вже прийшов Семен Костевич, а Миколи Хомича ще й досі немає. 5. Ми працюємо разом з Анатолієм Петровичом, Богданом Яковлевичем і Галиною Олексіївною.

Прикметник

Прикметники в українській мові (як і в російській) змінюються за родами, числами і відмінками, узгоджуючись з іменником, до якого відносяться, мають повну і коротку форми. Прикметники поділяються на три розряди: якісні, відносні та присвійні. Якісні прикметники утворюють також форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

§ 32. Відмінкові закінчення прикметників

Усі прикметники відмінюються за одним зразком без винятків. Є лише невелика різниця у вживанні букв *а, у, е, и* та *я, ю, є, і* в закінченнях твердої і м'якої групи.

До твердої групи належать прикметники, основа яких закінчується на будь-який твердий приголосний: *навчальний, командний, ігровий, національний, Андрійв, доччин*.

До м'якої групи належать прикметники з основою на м'який [н']: *могутній, давній, вчорашній, пізній*. Сюди також належать *безкрайї, довговійї, короткошійї*.

Нижче в таблиці наведено буквені (не звукові) закінчення прикметників за родами, числами і групами.

У середньому роді прикметники мають такі самі закінчення, як і в чоловічому, за винятком лише називного — знахідного відмінків, де в середньому роді виступає закінчення *е, є* (золоте, синє).

Відмінки	Чоловічий рід		Жіночий рід		Множина	
	Тверда група	М'яка група	Тверда група	М'яка група	Тверда група	М'яка група
Н.	-ий	-ій	-а	-я	-і	
Р.			-ої		-их	-іх
Д.	-ому		-ій		-им	-ім
З.	Як у називному або родовому відмінку		-у	-ю	Як у називному або родовому відмінку	

О.	-им	-ім	-ою	-ими	-іми
М.	-ому/ім		-ій	-их	-іх

Вправа 1. Провідмініайте в чоловічому й жіночому родах та в множині прикметники спочатку **короткий і вчорашній**, а потім **дружний** (згуртований) і **дружній** (доброзичливий), списуючи закінчення з таблиці.

Правопис и та і в закінченнях прикметників

1. У кінці закінчення **-ими, -іми** (орудний відмінок множини) завжди пишеться **и**: **сучасними, гарними, могутіми, осінніми**.

2. Прикметники м'якої групи в закінченнях можуть мати тільки **і** (а не **и**): **могутній, могутнім, могутні, могутніх**.

3. Прикметники твердої групи в закінченнях мають звичайно букву **и**: **здібний, здібним, здібними; наполегливий, наполегливим, наполегливими**.

Але в закінченнях давального і місцевого відмінків однини та називного множини виступає лише **і**: **вчорашній товариській** (зустрічі); **на вчорашній товариській** (зустрічі); **на вчорашнім товариським** (поєдинку); **вчорашні товариські** (зустрічі).

4. У називному і знахідному відмінках множини всі без винятку прикметники мають закінчення **-і** (які? чий?): **витривалі, могутні, погані, суддівські, турнірні, братові**.

Вправа 2. Запишіть словосполучення у дві колонки: 1) із вставленою буквою **и**; із вставленою буквою **і**. Введіть ці словосполучення в контекст.

Суддівськ... зауваження, струнк...х юнаків, чітк...ми розпорядженнями, глух...й кут, сторонн...м спостерігачам, майбутн...х досягнень, в турнірн...й таблиці, дружн...й зустрічі, блискуч...й перемозі, широк...х знань, найкращ...ми побажаннями, досконал...й техніці,

фізичн...й розвиток, кінн...м спортом, сучасн...м п'ятиборством, в дитяч...й уяві, справн...м велосипедом.

Вправа 3. Вставте замість крапок необхідні прикметники.

а) дружний // дружній

... група, ... зустріч, ... команда, ... потиск, ... вітання, ... розмова.

Довідка: дружний, -а, -е — згуртований, одностайний, злагоджений, швидкий;
дружній, -я, -є — доброзичливий, прихильний, дружлюбний.

б) ефективний // ефектний

... стрибок, ... лікарський препарат, ... метод, ... удар, ... засіб, ... танок.

Довідка: ефективний — дійовий, результативний, корисний;
ефектний — який справляє сильне враження, зовнішньо показовий.

в) виборний // виборчий

... орган, ... комісія, ... особа, ... бюлетень, ... право, ... округ.

Довідка: виборний — який визначається, обирається голосуванням;
виборчий — який стосується виборів, їх проведення.

г) військовий // воєнний

... служба, ... агресія, ... лихоліття, ... допомога, ...-спортивний табір, ... присяга, ... дії.

Довідка: військовий — який стосується війська, узвичаєний, установлений в армії;
воєнний — який стосується війни.

Вправа 4. Перекладіть українською мовою. Порівняйте написання **ы, и** в російській та **и, і** в українській мові у закінченнях прикметників.

1. В далекие пятидесятые годы наши прославленные спортсмены, впервые появившись на самых больших спортивных соревнованиях, сразу внесли свежую струю в Олимпийские игры, в укрепление дружбы между молодыми людьми разных стран. 2. Около узконосых байдарок суетились смуглые высокие спортсмены. 3. На Олимпиаде 1952 года в Хельсинки наши гимнасты показали высокий спортивный класс, уверенно победив в командном первенстве. "Такие абсолютно неожиданные результаты привлекли в зал Мессухали огромное количество зрителей. Упражнения гимнастов на коне и кольцах надолго останутся непревзойденными, ибо надолго отстал уровень спортсменов других стран", — писала в те незабываемые дни итальянская "Газетта делла спорт".

Інші особливості правопису відмінкових закінчень прикметників

1. У називному відмінку однини присвійні прикметники чоловічого роду (*чий?*) мають нульове закінчення: *батьків, Андріїв, материн*.

2. Прикметники і м'якої, і твердої груп мають однакові закінчення *-ого, -ому, -ої, -ою* з тією лише різницею, що в прикметниках м'якої групи пишеться м'який знак: *тренованого — майбутнього, тренованому — майбутньому, тренованої — майбутньої, тренованою — майбутньою*.

3. В орудному відмінку однини прикметники і твердої, і м'якої груп жіночого роду мають лише закінчення *-ою*, а іменники можуть мати і закінчення *-єю* (м'яка та мішана групи): *ранковою тишею, смачною їжею, наполегливою працею, заповітною мрією*.

Вправа 5. Перепишіть, вставляючи пропущені букви в закінченнях прикметників та іменників.

Траса, яку мали подолати автогонщики, пролягала висок...ю круч...ю. Хлопець душ...ю вловив тренер...в неспокій за результат двобою. Як не любити втоми цілющ...ї після гаряч...ї гри... (М. Рильський). З ранн...го ранку до пізн...ого вечора готувався до вступних іспитів в університеті. Лише наполеглив...ю прац...ю можна досягти висок...х спортивних результатів. Лежач...го не б'ють — такий принцип чесного поєдинку. Найвищ...ю нагород...ю для нього був схвальний відгук улюблен...го тренера. Сонце вигравало на жовто-син...му прапорі нашої держави, який було піднято на честь блискуч...ї перемоги українськ...ї спортсменки.

Вправа 6. *Опишіть змагання з виду спорту, яким ви займаєтесь, або який вам до вподоби, вживаючи якомога більше прикметників.*

Увага! Запам'ятайте вирази!

<i>скорый бег</i> —	<i>швидкий (пруткий) біг</i>
<i>скорый в работе</i> —	<i>завзятий до роботи, швидкий у роботі</i>
<i>в скором времени</i> —	<i>незабаром, скоро, невдовзі</i>
<i>до скорого свидания</i> —	<i>до побачення</i>

§ 33. Присвійні прикметники

Присвійні прикметники (*чий?*) творяться по-різному від іменників I і II відмін.

Від іменників I відміни присвійні прикметники творяться за допомогою суфікса

-ин, причому кінцеві приголосні твірної основи **г, к, х** чергуються із **ж, ч, ш**: *Оксана* — *Оксанин*, *Ольга* — *Ольжин*, *тітка* — *тітчин*, *мачуха* — *мачушин*.

Суфікс **-ін** виступає лише після **й** (на письмі **-ійн**): *Марія* — *Марійн*, *Надія* — *Надійн*.

В усьому іншому присвійні прикметники повністю зберігають написання іменників, від яких вони утворені.

Від іменників II відміни присвійні прикметники творяться за допомогою суфікса

-ів (-їв), який чергується з **-ов** або **-ев (-єв)**:

а) якщо прикметник утворено від іменника твердої групи, то відбувається чергування **-ів — -ов-**: дядько — дядь**ків**, дядь**кового**, дядь**ковому**...; тренер — тренер**ів**, тренер**ового**, тренер**овому**...;

б) якщо прикметник утворено від іменника м'якої чи мішаної групи, то відбувається чергування **-ів (-їв) — -ев- (-єв-)**: Олексій — Олексі**їв**, Олексі**євого**, Олексі**євому**...; човняр — човняр**ів**, човняр**евого**, човняр**евому**...

Вправа 1. За допомогою суфіксів **-ин (-їн)**, **-ів (-їв)**, **-ов(а)**, **-ев(а)**, **-єв(а)** утворіть присвійні прикметники і поєднайте їх з іменниками усіх родів.

Зразок: Микола — миколин конспект, миколина вага, миколине тренування.

Товариш, капітан, староста, Надія, лікар, тренер, сестра, Олексій, Ольга, Ігор, Ірина, батько, Софія.

Вправа 2. Від кожного першого іменника утворіть за допомогою одного із суфіксів (**-ин, -ов, -ев, -єв**) присвійний прикметник і поєднайте його з другим іменником.

Життя, справа; Олексій, думка; матір, порада; Валя, ковзани; дідусь, казка; Сергій, лижі; кварц, лампа; сестра, весілля; учитель, спогади; бригадир, вказівка.

Увага! Запам'ятайте вирази:

<i>в следующий раз —</i>	<i>наступного разу</i>
<i>следующая тренировка —</i>	<i>наступне тренування</i>
<i>следующим образом —</i>	<i>так, таким чином, таким способом, у такий спосіб</i>
<i>повестка дня следующая —</i>	<i>порядок денний такий</i>
<i>следующий вопрос —</i>	<i>наступне питання</i>

§ 34. Ступені порівняння прикметників

В українській мові більшість якісних та присвійних прикметників має два ступені порівняння — вищий та найвищий.

І вищий, і найвищий ступені порівняння мають дві форми — *просту і складну*.

Проста форма вищого ступеня порівняння утворюється приєднанням суфіксів *-ш-* та *-іш-* до основи прикметника: *дешевий* — *дешевіший*; *спритний* — *спритніший*.

При цьому перед суфіксом *-ш-*:

1) випадають суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ек-*: *солод-к-ий* — *солодший*, *глиб-ок-ий* — *глибший*, *дал-ек-ий* — *дальший*.

2) відбуваються звукові зміни:

а) с+ш → шч (на письмі щ): *високий* – *вищий*;

б) г, з, ж,+ш → жч: *дорогий* — *дорожчий*, *близький* — *ближчий*, *дужий* — *дужчий*.

Інші приголосні перед суфіксом *-ш-* зберігаються: *багатий* — *багатіший*, *молодий* — *молодший*.

Виятки. *Товстий* — *товщий*, *довгий* — *довший*.

Увага! Деякі прикметники із суфіксом *-ш-*, вжиті у термінологічних словосполученнях, не передають значення ступеня порівняння: *старший викладач*, *молодший лейтенант*.

Форми ступенів порівняння змінюються за родами, числами та відмінками.

В українській мові проста форма вищого ступеня порівняння вживається з прийменником *від* та іменником у родовому відмінку, а також з прийменником *за* та іменником у знахідному відмінку: *сестра старша від(за) брата*. Після форми вищого ступеня порівняння може йти порівняльний зворот із сполучниками *як*, *ніж* (в російській мові *чем*): *золото дорожче, ніж бронза*, хоча таких конструкцій краще уникати.

Від якісних прикметників із суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -енн-, -ав-, -уват-* тощо ступені порівняння не утворюються: *тоненький, малесенький, здоровенний, білявий, синюватий*.

Проста форма найвищого ступеня порівняння утворюється приєднанням до простої форми вищого ступеня порівняння префікса **най-**: *сильніший — найсильніший*.

Значення простої форми найвищого ступеня може підсилюватися префіксами **як-, що -**: *якнайсильніший, щонайдешевий*.

Складена форма вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників в українській мові вживається рідше. Вона утворюється сполученням слів *більш, менш* у вищому та слів *найбільш, найменш* у найвищому ступені з початковою формою прикметника: *більш досконалий, найбільш результативний*.

Запам'ятайте! Форми *самий новий, найкращий*, а також *найменш зручніший, найбільш результативніший* не нормативні. **Правильно:** *найновіший, найкращий, найменш зручний, найбільш результативний*.

Іноді ступені порівняння утворюються від інших коренів:

<i>добрий</i>		
<i>гарний</i>	⇒	<i>кращий, найкращий</i>
<i>хороший</i>		<i>ліпший, найліпший</i>
<i>красивий</i>		
<i>поганий</i>	⇒	<i>гірший, найгірший</i>
<i>великий</i>	⇒	<i>більший, найбільший</i>
<i>малий</i>	⇒	<i>менший, найменший</i>

Утворені від вищого ступеня порівняння прикметників нові слова (прикметники, прислівники, дієслова) повністю зберігають їх правописні особливості: *вужчий — вужченький, вужче, повужчати; товщій — товщенький, товще, товщати*.

Вправа 1. Від поданих слів утворіть усі можливі форми ступенів порівняння прикметників. Складіть із цими прикметниками речення.

Приклад: простий — простіший, найпростіший, більш простий, найбільш простий, менш простий, найменш простий.

Результативний, хороший, дієвий, дужий, дорогий, великий, гарний, поганий, високий, солодкий, далекий, влучний, грізний.

Вправа 2. Перепишіть речення. Поставте прикметники, подані в дужках, у потрібному ступені порівняння.

1. Програма античних Олімпійських ігор ставала дедалі (різноманітний). 2. Той, хто найшвидше пробігав доріжку довжиною в один стадій, діставав право запалити вогонь на вівтарі Зевса. Це означало, що переможець є (близький) до бога. 3. До (давній) фізичних вправ греків належить також боротьба. Атлет-борець Мілон з Кротона (VI століття до н.е.) — учень одного з (видатний) філософів й математиків Греції Піфагора – шість разів поспіль ставав переможцем Олімпіад. 4. (Високий) рівня фізичного розвитку вимагав панкратіон — вид змагань, що поєднував у собі боротьбу з боєм на кулачки. Популярність панкратіону була така широка, що в ньому брала участь навіть (великий) знать. Панкратіаст, твердили стародавні греки, повинен бути (сильний) за лева і (хитрий) за лисицю. Знаменитий переможець з панкратіону Полідам з Фесалії тренувався, виловлюючи в череді (сильний) і (лютий) бугаїв і тримав їх за копита задніх ніг доти, доки тварини не виривалися, причому копита лишалися в руках Полідама. 5. У змаганнях на колісницях, запряжених четвірками коней, брали участь тільки (багатий) люди. 6. Перша поява наших спортсменів у (великий) спортивному змаганні була чи не (цікавий) моментом Олімпійських ігор 1952 року.

Вправа 3. Перекладіть подані речення українською мовою.

1. Тарас — способнейший игрок нашей команды. 2. Мой самый любимый вид спорта — лыжные гонки. 3. Фигурист экстракласа блестяще выполнил сложнейший прыжок — тулуп в четыре оборота. 4. Известная гимнастка выступила на чемпионате Европы несколько слабее, чем на предыдущих соревнованиях. 5. Борьба за медали становится всё напряженнее. 6. На этих состязаниях мы увидим лучших спортсменов.

Вправа 4. *Складіть речення з наведеними словосполученнями, зберігаючи їх форму.*

Відстані здавались меншими, гірше обладнання, за допомогою найновіших методів, немає нічого дорожчого, як найвищу нагороду, з найкращими побажаннями, у найкращій формі, найбільш напружений час, найефектніший стрибок.

Вправа 5. *Опишіть виступи на змаганнях спортсменів-фігуристів, доцільно вживаючи різні форми ступенів порівняння прикметників.*

Числівник

В українській мові (як і в російській) усі числівники поділяються за значенням та формою на кількісні (*п'ять, десять*) і порядкові (*п'ятий, десятий*), а за складом — на прсті (*вісім, сто*) і складені (*шістсот тридцять сім*).

Кількісні числівники, в свою чергу, діляться на дробові (*одна друга*), збірні (*двоє, троє, п'ятнадцятеро*) і неозначено-кількісні (*багато, небагато, мало, немало, чимало, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесять*).

Правильно наголошуйте!

Один'адцять, чотир'адцять, другий, об'идва, об'идві.

§ 35. Відмінювання числівників

Числівник *один* змінюється за родами, числами та відмінками, як займенник *той*.

Усі інші кількісні числівники змінюються лише за відмінками (числівники *два, обидва* в називному відмінку мають ще форми жіночого роду: *дві, обидві*). Нижче в таблиці наведено буквені закінчення числівників за типами відмінювання.

Відмінок	II тип відмінювання	III тип відмінювання	IV тип відмінювання	V тип відмінювання
Н.	<i>-а/-і, -и, -еро</i>	<i>-□</i>	<i>-□, -о</i>	<i>-сті, -ста, -сот</i>
Р.	<i>-ох</i>	<i>-и, (-ох)</i>	<i>-а</i>	<i>-сот</i>
Д.	<i>-ом</i>	<i>-и, (-ом)</i>	<i>-а</i>	<i>-стам</i>
З.	Як у називному або родовому відмінку	Як у називному або родовому відмінку	Як у називному відмінку	Як у називному відмінку
О.	<i>-ома, (-ма)</i>	<i>-ма, (-ома)</i>	<i>-а</i>	<i>-стами</i>
М.	<i>-ох</i>	<i>-и, (-ох)</i>	<i>-а</i>	<i>-стах</i>

1. За II типом відмінюються числівники *два, обидва, три, чотири, кілька, багато*, усі збірні (*двоє, троє, четверо, п'ятеро...*) та займенники *скільки і стільки*. Причому в непрямих відмінках числівник *обидва* втрачає частину *-два*, а збірні — суфікс *-еро*.

Числівники *чотири і багато* в орудному відмінку, як виняток, мають закінчення *-ма*: *чотирма, багатьма*.

Н.	два	три	обидва	п'ятеро
Р.	двох	трьох	обох	п'ятьох
Д.	двом	трьом	обом	п'ятьом
З.	Як у називному або родовому відмінку			
О.	двома	трьома	обома	п'ятьма
М.	(на) двох	трьох	обох	п'ятьох

2. За III типом відмінюються числівники від *п'яти* до *вісімдесяти* (крім *сорока*), *кільканадцять, кількадесят*. У складних числівниках цього типу (*п'ятдесят — вісімдесят*) відмінюється тільки друга частина. В основах числівників *шість, сім, вісім* чергуються голосні.

Числівники цього типу можуть також відмінюватися, як збірні числівники (тип II).

Н.	шість		сім	вісім	п'ятдесят
Р.	шести	(шістьох)	семи	восьми	п'ятдесяти
Д.	шести	(шістьом)	семи	восьми	п'ятдесяти
З.	шість	(шістьох)	Як у називному або родовому відмінку		
О.	шістьма	(шістьома)	сьома	вісьма	п'ятдесятьма
М.	(на) шести	(шістьох)	семи	восьми	п'ятдесяти

3. За IV типом відмінюються числівники *сорок, дев'яносто, сто*. Ці числівники у всіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення *-а*: *до сорока разів, сорока учасникам, з дев'яноста спортсменами, на ста сторінках*.

4. За V типом відмінюються числівники від *двохсот* до *дев'ятисот*, а також *кількасот*. У цих числівниках змінюються обидві частини: перша – як числівник другого або третього типу, а друга — як іменник *місто* у множині. Пишуться вони разом.

Н.	триста	п'ятсот
Р.	трьохсот	п'ятисот
Д.	трьомстам	п'ятистам
З.	Як у називному відмінку	

О.	трьомастами	п'ятьмастами
М.	(на) трьохстах	п'ятистах

5. Числівники *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються, як іменники відповідної відміни і групи.

6. У складених кількісних числівниках (*скільки?*) відмінюються всі складові частини, у порядкових (*котрий?*) — тільки останнє слово (відмінюється, як прикметник).

Кількісний числівник	Порядковий числівник
Н. тисяча шість	тисяча шостий
Р. тисячі шести	тисяча шостого
Д. тисячі шести	тисяча шостому
З. тисячу шість	Як у називному або родовому відмінку
О. тисячею шістьма	тисяча шостим
М. (на) тисячі шести	тисяча шостому

7. У дробових числівниках перша частина відмінюється, як кількісний числівник, а друга — як порядковий.

Н.	одна восьма	сім десятих
Р.	однієї восьмої	семи десятих
Д.	одній восьмій	семи десятих
З.	одну восьму	Як у називному. або родовому відмінку
О.	однією восьмою	сьома десятими
М.	(на) одній восьмій	семи десятих

Вправа 1. Провідмінійте числівники **9, 60, 490, 1700**.

Вправа 2. Перепишіть. Числа запишіть словами, поставивши числівники в потрібному відмінку.

Книга рекордів.

1. Україна — найбільша європейська країна, її площа 603,7 тисячі квадратних кілометрів. Вона перевищує за територією Францію, Іспанію, Швецію, територія яких становить відповідно 544 — 505 — 450 тисяч квадратних кілометрів.

Загальна протяжність кордонів близько 6500 кілометрів, у тому числі по морю 1050.

2. Найвища гора України — Говерла в Українських Карпатах. Її висота 2061 метр. Крім Говерли, ще кілька вершин цього масиву мають висоту понад 2 кілометри — Бребенескул (2036), Петрос (2020), Піп - Іван (2020).

3. Найбільшим островом, що належить Україні, є Джарилгач — острів у Каркінітській затоці Чорного моря. Довжина його близько 40 кілометрів. Найбільший півострів — Кримський, площею 25,5 тисячі квадратних кілометрів.

(З газети "Сіверщина")

Вправа 3. Прочитайте. Перекладіть українською мовою. Всі числа запишіть словами.

В истории современного Олимпийского движения Украина оставила заметный след. Ее посланцы, начиная с 1952 года, выступали на 11 летних Олимпиадах и получили 193 золотые, 127 серебряных и 119 бронзовых наград. Еще 18 золотых медалей завоевали наши земляки, которые в момент выступления жили на территории других республик бывшего СССР. Одним из первых украинских олимпийских чемпионов стал львовянин Виктор Чукарин. 21 июля 1952 года ему была вручена золотая награда абсолютного чемпиона Хельсинкской Олимпиады. Кроме того, украинский гимнаст выиграл еще 3 золотые медали — в опорном прыжке, упражнениях на коне и за победу в командных соревнованиях. Через 4 года в далеком Мельбурне львовянин повторил свой успех. Всего на счету нашего земляка 7 золотых, 3 серебряные и 1 бронзовая олимпийская медаль. Немногие могут похвалиться такой коллекцией.

§ 36. Правопис складних числівників і відчислівникових складних слів

1. У складних числівниках у кінці першої частини м'який знак не пишеться: *п'ятнадцять, шістнадцять, дев'ятнадцять, п'ятсот, шістсот, дев'ятсот.*

2. Порядкові числівники на -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний пишуться одним словом, і перша частина в них стоїть у родовому відмінку (крім сто): *чотирьохсотий, десятитисячний, трьохсотмільйонний (але: стотисячний).*

Увага! У порядкових числівниках, утворених від назв десятків, перша частина не змінюється: *п'ятдесятий, п'ятдесятьох, шістдесятий, шістдесятьох, сімдесятий, сімдесятьох, вісімдесятий, вісімдесятьох.*

3. На початку складних слів (прикметників, іменників) перші чотири числівники мають форми *одно-, дво-, три-, чотири-*: *двоповерховий, триярусний, чотирикутний.*

Форми *двох-, трьох-, чотирьох-* вживаються лише перед голосними: *трьохопорний, двохелементний*.

Усі інші числівники (крім *сто*) мають форму родового відмінка: *одинадцятиметровий, вісімдесятикілограмовий, п'ятдесятирічний, десятикілометровий* (але: *сто метрівка*).

Вправа 1. *Запишіть числівники словами.*

600 уболівальників, 3-сотий учасник, Олімпійські ігри 1952 року, 12-місячна підготовка, 3-мовний словник, 2-ярусний стадіон, 50-років з дня народження, 250-тисячне населення, 70-й кілометр перегонів, 4-поверховий будинок, 5-мільйонний відвідувач.

Вправа 2. *Утворіть за поданим зразком складні слова, першою частиною яких є числівники. Зразок: дистанція (10 кілометрів) – десятикілометрова дистанція.*

Ювілей (60 років), юнак (18 років), розчин (5 процентів), будинок (300 квартир), мороз (32 градуси), робочий день (8 годин), тренерський стаж (25 років), стадіон (150 тисяч), велосипед (2 колеса), телемарафон (24 години), Ейфелева вежа (321 метр), заповідний дуб (125 літ), автомобільний пробіг (100 кілометрів), літак (3 мотори), наукове відрядження (2 тижні), квартира (4 кімнати), процес (2 етапи), простір (3 виміри).

Вправа 3. *Перекладіть складні слова з першою числівниковою частиною українською мовою.*

Двухгодовой, восьмидесятилетие, двадцатипятикилометровый, двухсотграммовый, трехколесный, шестнадцатизэтажный, семнадцатилетний, семидесятипроцентный, пятичасовой, пятидесятисантиметровый, двуликий, трехмиллионный, шестидневный, десятипроцентный, сорокадвухлетний.

Вправа 4. *Перепишіть речення. Всі числа запишіть словами.*

1. У Стародавній Греції до змагань в Олімпійських іграх допускали лише вільних громадян, які пройшли систематичну 10 – 12-місячну підготовку. 2. Вирішальним у цьому

матчі виявився 11-метровий удар по воротах. 3. Величезний 100-тисячний стадіон кричав, гудів, ревів од захвату. 4. Особливість і складність естафетного бігу полягає в переданні естафетної палички, адже це відбувається на високій швидкості і в точно окресленій 20-метровій зоні, що складається з 10-метрового відрізка, яким закінчується попередній етап, і 10-метрового відрізка на початку наступного етапу. 5. Українська команда спортсменів-велосипедистів у перегонах першою пододала 100-кілометрову дистанцію і стала переможницею. 6. Легко і гарно атлет виконував вправи з 2-пудовою гирею. 6. Швертботи, кільові яхти і катамарани оснащені 3-кутними вітрилами різної площі.

§ 37. Зв'язок числівників з іменниками

1. В українській мові після числівників *два, обидва, три, чотири* (а також після складних числівників з останнім компонентом **2, 3, 4**) іменники, на відміну від російської мови, вживаються в називному відмінку множини: *чотири спортсмени, два борці, три герої, тридцять чотири студенти, обидва хлопці*.

<i>Порівняйте</i>	
Українська мова	Російська мова
<i>два тренери</i>	<i>два тренера</i>
<i>три гравці</i>	<i>три игрока</i>
<i>чотири герої</i>	<i>четыре героя</i>
<i>сорок три учні</i>	<i>сорок три ученика</i>

2. Після збірних числівників *двоє, троє, четверо*, а також починаючи від числівника *п'ять* і більше, вжитих у називному відмінку, іменники мають форму родового відмінка множини: *двоє воротарів, четверо футболістів, сім гімнасток*.

3. У *непрямих відмінках* іменники мають ту саму форму, що й числівники: *двох воротарів, двом воротарям, з двома воротарями*.

4. Після числівників *тисяча, мільйон, мільярд* іменники завжди стоять у родовому відмінку множини: *тисяча глядачів, тисячам глядачів, з тисячею глядачів*.

5. Після *дробових* числівників іменники вживаються в родовому відмінку однини: *одна десята відсотка, 0,5 бала, $\frac{3}{4}$ метра*.

6. Назви місяців у датах завжди вживаються у родовому відмінку: *перше вересня, першого вересня; друге лютого, другого лютого*.

7. Після числівників *півтори, півтора* іменники мають форму родового відмінка однини, а після *півтораста* — родового множини: *півтора відра, півтори хвилини, півтораста штук*.

8. Іменники, які мають форму тільки множини (сани, двері), вживаються із збірними числівниками: *двоє саней, четверо окулярів*. Якщо мова йде про більшу кількість предметів, то можна вжити слово штука: *п'ятнадцять штук саней, 36 штук окулярів*.

Увага! В українській мові точний час передається за допомогою порядкових числівників: двадцять друга година, дванадцята година.

Запам'ятайте вирази!

Которий час?

Котра година?

В котром часу?

О котрій годині?

Десять минут третього

Десять хвилин на третю

Десять хвилин по другій

Четверть третього

Чверть на третю

Чверть по другій

Без четверти три

За чверть третя

Без десяти минут три

За десять хвилин третя

Полвторого

Пів на другу

В два часа дня, во втором часу

О второй годині

В час дня

О першій годині

Возможно, после обеда

Можливо, аж пополудні

Полдень

Полудень

Полночь

Північ

Не забувайте!

У числівниках 50, 60, 70, 80 перша частина слова, на відміну від російської мови, **не змінюється**, навіть якщо вони є частинами складних числівникових і відчислівникових слів: *шістдесятитисячний стадіон*, на *шістдесятитисячному стадіоні*; *святкували п'ятдесятиріччя*, привітали з *п'ятдесятиріччям*.

Вправа 1. *Запишіть числівники словами і поставте іменники з дужок у потрібній формі.*

4 (борець), 2 (воротар), 34 (яхтсмен), 154 (школяр), 25 (олівець), 2 (басейн), 0,5 (бал), 4 (очко), 64 (гімнастка), 123 (процент), 43 (ковзаняр), 5 (баскетболістка), 4 (сани), 2 (боксер), 24 (майданчик), 2 (окуляри), 103 (велосипедист), 70 (доба), 7 (ножиці), 3/4 (кілограм), 3,5 (метр), 3 (майданчик), 4 (двері), 2 (товариш), 3 (син).

Вправа 2. *Письмово перекладіть речення українською мовою. Всі цифри запишіть словами.*

9 августа 1976 года автоматическая станция "Луна-24" стартовала к Луне, а 18 августа в 9 часов 36 минут она совершила посадку на ее поверхности. 19 августа в 8 часов 25 минут космическая ракета "Луна-Земля" стартовала к Земле с образцами лунного грунта.

15 июля 1975 года в 15 часов 20 минут с космодрома Байконур стартовал космический корабль "Союз-19", а без 10 минут 11 вечера с мыса Канаверал стартовал американский

космический корабль "Аполлон". 17 июля 1975 года в 9 минут 8-го вечера по московскому времени "Аполлон" и "Союз" произвели стыковку.

Вправа 3. *Перепишіть, розкривши дужки. Всі цифри запишіть словами.*

Нині в Україні функціонують близько 300 (різна спортивна споруда), серед них 85 (лижна база), 5 (критий льодовий палац спорту), 12 (трамплін) для стрибків на лижах і 3 (трамплін) для фрістайлу, 5 (стаціонарне стрільбище) для біатлону, 8 (обладнана траса) з підйомниками для гірськолижного спорту, 4 (лижеролерна траса) для літньо-осінньої підготовки спортсменів з біатлону, лижних гонок, лижного двоборства, а також більше 20 (майданчик) для гри в хокей. 2. У 1994 (рік) на XVII (зимові Олімпійські ігри) у Ліллекхаммері Україна вперше виступила як незалежна держава і самостійний суб'єкт олімпійського руху. Спортсмени України взяли участь у 32 (номер) олімпійської програми із 61 в 10 (вид спорту). За підсумками зимової Олімпіади Україна посіла 13 (місце) у світовому рейтингу. 3. Спортсмени України на зимових Олімпійських іграх (1956—1994 рр.) загалом отримали 10 (медаль) та набрали в неофіційному командному заліку за (1 — 6 місця) всього 71 (очко).

Вправа 4. *Відредагуйте речення, виправивши помилки у вживанні форм іменників, прикметників, числівників.*

Святкували семидесятиліття відомого спортсмена і п'ятидесятиліття його тренерської діяльності. Прощавай, друг. Найблища спортивна площадка за углом. Самий кращий тенісний корт нашого міста. Треніровка закінчується в шість годин вечора. Виграли киевляни. Три легкоатлета вправлялись у прижках в довжину. Конспект Генадія Анатолієвича Максименко. Вибачаюсь, ви не скажете скільки зараз годин? Він добрий шахматист. Слідуюча станція Тараса Шевченко. Ці 73 найбільш перспективніші пловці розпочнуть тренування у самому новому басейні міста. Я маю п'ять треніровок на неділю.

Для перемоги над суперником не вистачило 0,5 бали. Спортсмени восьмидесятих зробили значний вклад у вітчизняний спорт.

Вправа 5. 1). *Перепишіть. Розкривши дужки, іменники поставте у правильній формі, а цифри запишіть словами.* 2). *Перекладіть російською мовою, розкрийте дужки, всі цифри запишіть словами. Порівняйте правоти числівників в українській та російській мовах.*

У кінному спорті змагання з подолання перешкод мають ще назву конкур. Кожний учасник повинен пройти маршрут, на якому встановлено 14 (перешкода) заввишки від 130 до 160 (сантиметр) і завширшки від 140 до 250 (сантиметр). Одна з перешкод – канава, що має ширину до 5 (метр). Виконання вправ тут оцінюють штрафними очками, які нараховують за допущені помилки. Скажімо, коли кінь уперше відмовився від стрибка, спортсмен дістає 3 (штрафне очко), коли вдруге – 6 (штрафне очко), втретє – його знімають із змагань; за руйнування перешкоди штрафують 4 (очко), за падіння – 8 (очко) і т.д.

Дуже складним видом змагань є кінне 3-борство. Ці змагання тривають 3 (день). Першого дня змагання відбуваються у манежі 60 на 20 (метр). Спортсмени виконують різноманітні вправи. Другого дня відбуваються так звані польові іспити. Всю дистанцію в цих змаганнях поділяють на 4 (відрізок). На 1-му й 3-му вершник долає по дорогах 10 – 20 (кілометр) зі швидкістю 240 (метр/хвилина). Другий відрізок – це стипль-чез, подолання дистанції з перешкодами, завдовжки від 1800 до 3600 (метр). На кожному кілометрі 3 (перешкода), заввишки до 120 (сантиметр), завширшки до 200 (сантиметр). 4-й (відрізок) – крос на 8 (кілометр) пересіченою місцевістю з 4 (перешкода) на кожному кілометрі.

В останній, 3-й, день змагань з 3-борства спортсмени долають перешкоди на дистанції 760 – 800 (метр) зі швидкістю 400 (метр/хвилина) . Всього 12 (перешкода). Цю вправу оцінюють залежно від кількості та серйозності допущених помилок . Так, за

зруйнування перешкоди нараховують 10 (штрафне очко), за падіння вершника або коня, чи вершника й коня разом, — 30 (очко) і т.д.

Займенник

Займенник — це частина мови, яка не називає, а лише узагальнено вказує на предмет, ознаку, кількість, наприклад: *він, мій, стільки*. Займенники співвідносяться з іменниками, прикметниками, числівниками і відповідають на питання: *хто? що?* (іменника), *який? чий?* (прикметника), *скільки? котрий?* (числівника).

§ 38. Розряди займенників

За значенням займенники поділяються на розряди.

Розряди	Займенники
Особові	<i>Я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони</i>
Зворотний	<i>Себе</i>
Питально-відносні	<i>Хто, що, який, котрий, чий, скільки</i>
Неозначені	<i>Дехто, децо, деякий, хтось, якийсь, щось, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, будь-хто, будь-що, будь-який, абиякий, казна-хто, хтозна-що та ін.</i>
Заперечні	<i>Ніхто, ніщо, ніякий, нікотрий, нічий</i>
Присвійні	<i>Мій, наш, твій, ваш, свій, його, її, їх, їхній</i>
Вказівні	<i>Цей (оцей), той (отой), такий, стільки</i>
Означальні	<i>Сам (самий), увесь, усякий, кожний (кожен), інший</i>

§ 39. Відмінювання і правопис займенників

Займенники відмінюються по-різному: одні — як прикметники (див. "Відмінювання прикметників"), два займенники *скільки* і *стільки* — як числівник *два* (див. "Відмінювання числівників"), а інші — майже кожен по-своєму.

Останні за правописними особливостями можна розбити на три групи: 1) *я, ти, ми,*

ви, себе; 2) він, вона, воно, вони; 3) мій, твій, свій, чий, той, цей, весь, хто, що.

1. Особові займенники *я, ти, ми, ви* і зворотний *себе* відмінюються так:

Відмінок	Однина		Зворотний займенник	Множина	
	Перша особа	Друга особа		Перша особа	Друга особа
Н.	<i>я</i>	<i>ти</i>	—	<i>ми</i>	<i>ви</i>
Р.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>тобі</i>	<i>собі</i>	<i>нам</i>	<i>вам</i>
З.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
О.	<i>мною</i>	<i>тобою</i>	<i>собою</i>	<i>нами</i>	<i>вами</i>
М.	<i>(на) мені</i>	<i>тобі</i>	<i>собі</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>

2. Особливістю відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони* є поява в них після прийменників та в орудному відмінку початкового звука [н] :

Відмінок	Однина		Множина
	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	
Н.	<i>він (воно)</i>	<i>вона</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>його, до нього</i>	<i>її, до неї</i>	<i>їх, до них</i>
Д.	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>їм</i>
З.	<i>його, про нього</i>	<i>її, про неї</i>	<i>їх, про них</i>
О.	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>ними</i>
М.	<i>(на) ньому (нім)</i>	<i>ній</i>	<i>них</i>

3. У відмінюванні займенників *мій (твій, свій), чий, той, цей, весь* найбільше розбіжностей є в чоловічому роді і менше — в жіночому та в множині:

Відмінки	Чоловічий рід				
	<i>мій</i>	<i>чий</i>	<i>той</i>	<i>цей</i>	<i>весь</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>чийого</i>	<i>того</i>	<i>цього</i>	<i>всього</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>чийому</i>	<i>тому</i>	<i>цьому</i>	<i>всьому</i>
З.	Як у називному або родовому відмінку				
О.	<i>моїм</i>	<i>чийім</i>	<i>тим</i>	<i>цим</i>	<i>всім</i>

М.	<i>(на) моєму (моїм)</i>	<i>чийому (чийім)</i>	<i>тому (тім)</i>	<i>цьому (цім)</i>	<i>всьому (всім)</i>
-----------	------------------------------	-----------------------	-------------------	--------------------	----------------------

Відмінок	Жіночий рід				
Н.	<i>моя</i>	<i>чия</i>	<i>та</i>	<i>ця</i>	<i>вся</i>
Р.	<i>моєї</i>	<i>чєї</i>	<i>тієї (тої)</i>	<i>цієї</i>	<i>всєї</i>
Д.	<i>моїй</i>	<i>чийй</i>	<i>тій</i>	<i>ційй</i>	<i>всій</i>
З.	<i>мою</i>	<i>чю</i>	<i>ту</i>	<i>цю</i>	<i>всю</i>
О.	<i>моєю</i>	<i>чєю</i>	<i>тією (тою)</i>	<i>цією</i>	<i>всією</i>
М.	<i>(на) моїй</i>	<i>чийй</i>	<i>тій</i>	<i>ційй</i>	<i>всій</i>

Відмінок	Множина				
Н.	<i>мої</i>	<i>чий</i>	<i>ті</i>	<i>ці</i>	<i>всі</i>
Р.	<i>моїх</i>	<i>чийх</i>	<i>тих</i>	<i>цих</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>моїм</i>	<i>чийм</i>	<i>тим</i>	<i>цим</i>	<i>всім</i>
З.	<i>Як у називному або родовому відмінку</i>				
О.	<i>моїми</i>	<i>чийми</i>	<i>тими</i>	<i>цими</i>	<i>всіма</i>
М.	<i>(на) моїх</i>	<i>чийх</i>	<i>тих</i>	<i>цих</i>	<i>всіх</i>

Ці займенники в середньому роді (*моє, чие, те, це, все*) мають такі самі відмінкові форми, як і в чоловічому (за винятком лише називного й знахідного відмінків).

4. Неозначені займенники, утворені за допомогою часток *де-, аби-, -сь*, пишуться разом: *дещо, абихто, щось*.

5. Неозначені займенники з *казна-, хтозна-, будь-, -небудь* пишуться через дефіс: *казна-хто, хтозна-скільки, будь-який, який-небудь*.

6. Заперечні займенники з префіксом *ні* пишуться разом: *ніхто, ніякий, нічий*.

7. Якщо прийменник відокремлює згадані частини слова (*де-, аби-, казна-, хтозна-*,

будь-, ні-) від займенника, то всі три слова пишуться окремо: *де з ким, аби в кого, казна в чому, хтозна з чим, будь у кого, ні в чому*.

Перед займенником *мною*, що починається двома приголосними, прийменники *з, під, над, перед* для милозвучності вживаються з голосним *о* чи *і*: *зі мною, піді мною, наді мною, передо мною*.

Вправа 1. *Займенники, що в дужках, поставте в потрібному відмінку.*

З (уся) командою, до (свій) тренера, на (мій) тренуванні, в (цей) басейн, з (та) гімнасткою, (ці) спортсменів, (ці) гравцям, з (усі) студентами, (він) форма, (той) п'ятиборця, з (чий) спорядженням, у (вони) спортзалі, на (це) змаганні, протягом (вся) дистанції, лижний костюм уже на (він), нема (вона), естафетну паличку передай (вона), добіжи до (вони), віддай (мій) батькові, уболіваємо за (свій) однокурсників, нема (моя) стрічка.

Вправа 2. *Перекладіть речення українською мовою, звертаючи увагу на форми займенників. Письмово українською мовою дайте відповіді на поставлені запитання.*

1. Вы занимаетесь каким-нибудь видом спорта? 2. Каких результатов вы добились? 3. Какие виды спорта наиболее популярны в вашем городе? 4. Сколько в вашем городе стадионов? 5. Кто завоевал первенство по футболу? 6. Кто судит встречу? 7. Какой счет? 8. Какое место заняла эта команда? 9. Сколько лет нужно учиться, чтобы получить высшее образование? 10. В котором часу начинаются занятия? 11. Чьи лекции вам нравятся больше? 12. На каком языке ведется обучение? 13. Кем вы видите себя после окончания учебы?

Вправа 3. *Запишіть займенники, розкриваючи дужки.*

(Де)що, (де)хто, кого(сь), чого(сь), (аби)чий, (аби)хто, (аби)який, (будь)чого, (будь)хто, (будь)що, хто(небудь), (хтозна)який, (хтозна)скільки, (казна)що, (казна)чому, де (з) чим, хтозна (в) кого, казна (в) кого, аби (до) кого.

§ 40. Вживання займенників

Займенники не мають свого конкретного значення. Вони набувають його лише тоді, коли ми співвідносимо їх з певними іменниками, прикметниками, числівниками. Щоб

значення займенників було зрозумілим, треба правильно користуватися ними. Займенник у реченні повинен вказувати на рід і число того слова, замість якого цей займенник вжито.

Наприклад: *Олімпійські ігри (жіночий рід, множина) проводяться раз на чотири роки. Вони об'єднують спортсменів-любителів усіх країн у чесних і рівноправних змаганнях.*

Не можна допускати, щоб займенник у реченні співвідносився водночас із різними словами.

Наприклад: *Спортивна молодь — це майбутнє країни, на них народ покладає великі надії.*

Крім того, в українській мові у вживанні займенників є свої особливості.

1. В українській мові займенник **Ви** вживається в розмові зі старшими за віком чи становищем людьми, із незнайомими, а також з батьками, чим підкреслюється повага, ввічливість і чемність. Займенник **Ви** також пишеться з великої букви, коли мовець хоче підкреслити свою повагу до людини, до якої він звертається письмово.
2. В західних діалектах збереглися давні короткі форми зворотного займенника **себе – ся, си**, які пишуться окремо від дієслів. Такі форми зустрічаються й у фольклорі. В розмовній мові розповсюджена форма привітання: *"Як ся маєте?", "Як ся маєш?"*
3. В українській мові займенник *самий* не вживається з прикметниками для утворення вищої форми порівняння прикметника.(див. "Ступені порівняння прикметників")
Порівняйте: рос. *Самый высокий* — укр. *найвищий*.

Для приєднання підрядних речень використовуються займенники **який** або **що**. Вживання займенника **котрий** у цій функції є ненормативним.

Правильно вживайте займенник *інший*:

<i>російська</i>	<i>українська</i>
В другой раз	Іншим разом
Другими словами	Іншими словами
Заботиться о других	Піклуватися про інших
Смотреть другими глазами	Дивитися іншими очима
Стал совсем другим	Став зовсім іншим

Не плутайте займенник *інший* з порядковим числівником *другий*. Не вживайте цей числівник замість займенника *інший*: *Став зовсім другим*, замість *Став зовсім іншим*.

Вправа 1. *Перекладіть речення українською мовою, правильно вживаючи займенники.*

1. В одной руке он держал клюшку, а другой поправлял шлем. 2. Теперь у него совсем другие планы. 3. Ты все время думаешь о другом. 4. Не обращай внимания на предложения перейти в другую команду. 5. Это тот самый парень, который выиграл первенство Украины по дзюдо. 6. Как Вы поживаете? 7. Чтобы хорошо сдать экзамены, нужно все время работать над собой.

Вправа 2. *Перепишіть речення, відкривши дужки. Займенники поставте в потрібному відмінку.*

1.(Неабиякий) успіхами порадували спортивний загаль посланці нашої держави. 2.На відкритті Ігор проголошують олімпійську клятву, традиція (яка) запозичена в еллінів. 3.Один з найпопулярніших спортсменів (та) країни, де відбуваються ігри, в супроводі прапороносця з національним прапором сходить на трибуну й промовляє: "Від імені (весь) спортсменів (я) обіцяю, що (ми) братимемо участь у (цей) Олімпійських іграх, поважаючи і додержуючись правил, за (який) (вони) проводяться, в істинно спортивному дусі, на славу (наш) спорту і в ім'я честі (своя) команд. 4.Окрасою багатьох народних свят (наш) предків за часів Київської Русі були змагання силачів, зокрема борців, причому значення (цей) поєдинків часто виходило за межі суто фізичних вправ. За свідченням Лаврентіївського літопису, долю війни під час нападу печенігів вирішив (такий) поєдинок, коли русич переміг (їх) воїна-велетня.

Вправа 3. *Перекладіть речення українською мовою, звернувши увагу на правильне вживання займенників.*

1. Применение физических упражнений повышает действие других лечебных средств (медикаментозных, физиотерапевтических и т.д.). 2. В истории современного

олимпийского движения Украина оставила свой заметный след — ее посланцы выступали на всех летних Олимпиадах, начиная с 1952 года, и завоевали большое количество медалей. 3. В Древней Греции тех, кто соревновался в силе и ловкости, называли атлетами, потому что слово "атлетика" означает "борьба", "упражнения". 4. Еще сравнительно недавно борьба дзюдо была окутана тайной, ей приписывали поистине легендарные возможности. Это определенным образом объясняется тем, что родиной дзюдо была Япония, которая является загадкой для западного мира. 5. Никто определенно не скажет, когда именно возникла гимнастика — одно из самых важных средств физического воспитания человека.

Вправа 4. Перепишіть речення, виправивши помилки.

1. Я тепер дивлюся на свої спортивні результати другими очима. 2. Це самый ближчий спортзал. 3. Турнір, в котрому ми приймали участь, нам надовго запам'ятається. 4. В якій годині починаються змагання? 5. В другий раз будеш розумнішим. 6. Поговоріть з тою спортсменкою. 7. У котрого стрибун у довжину самый кращий результат?

§ 41. Загальна характеристика дієслова та дієслівних форм.

Дієсловом називається самостійна частина мови, яка називає дію або стан предмета і відповідає на питання **що робить предмет?** або **що з ним робиться?**

Дієслово має п'ять основних форм:

- 1) неозначена форма (інфінітив): *атакувати, здобувати, тренуватися*;
- 2) способів форми дієслова (дійсний, умовний і наказовий спосіб): *атакую, будемо атакувати, здобудуть, тренувалася, атакував би, здобули б, атакуй, тренуйтеся*;
- 3) дієприкметник: *атакований, здобутий, лежачий*;
- 4) безособова форма на **-но, -то**: *атаковано, здобуто, зроблено*;
- 5) дієприслівник: *атакуючи, здобувши, зробивши*.

Неозначена форма, безособова форма на **-но, -то** і дієприслівник — незмінювані, а способів форми і дієприкметник — змінюються.

Усі дієслівні форми мають **доконаний** або **недоконаний** вид, є **перехідними** чи **неперехідними**. Крім того, у них розрізняють дві основи: **основу інфінітива** і **основу теперішнього часу**.

Неозначена форма в кінці завжди має суфікс **-ти**. Суфікс **-ть** в неозначеній формі допускається лише в поезії та розмовному стилі. Після **-ти** чи **-ть** може стояти постфікс **-ся** або його фонетичний варіант **-сь**: *домовитися, зустрітись*.

Увага! Дієслово **просити** у формі 1-ї особи однини залежно від значення має різний наголос.

Прошу́ = звертаюся з проханням.

Прошу́ = запрошую (синонім будь ласка). Може поєднуватися зі словами *ласкаво, уклінно, милості*: *Прошу́ до столу. Ласкаво про́шу в гості.*

Не вживайте вислів **Я вибачаюся.** Постфікс **-ся (-сь)** означає **себе**. **Порівняйте:** *Я умиваюся. Я одягаюся.* Отже виходить, що людина вибачає саму себе, хоч вважає, що просить вибачення у того, перед ким завинила.

Говоріть: *Вибачте (пробачте), будь ласка! Прошу вибачення (пробачення)!
Перепрошую! Даруйте!*

Вправа 1. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою, звертаючи увагу на те, як перекладаються багатозначні дієслова російської мови.*

Сдавать экзамен; сдавать посуду; подписываться под заявлением; подписываться на газеты; считать деньги; считать своим долгом; считать, что; открывать вход; открывать Олимпиаду; открывать дверь; открывать глаза; открывать книгу; открывать бутылку; попадать в цель; попадать в руки; попадать в тон; попадать на концерт; попадать в беду; попадать впросак; попало от отца; не мешай мне; не мешало бы выступить; не мешает сказать; мешать кашу; не мешало бы купить; мешать карты; мешать товарищу; смешать в одну кучу; смешивать краски.

Для самоперевірки. Складати іспит (екзамен), здавати посуд; підписуватися під заявою; передплачувати газети; рахувати (лічити) гроші; вважати своїм обов'язком (за свій обов'язок); вважати, що; відкривати вхід; відкривати Олімпіаду; відчиняти двері; розплющувати (відкривати) очі; розгортати книгу; відкорковувати пляшку; влучати в ціль; попадати (потрапляти) в руки; попадати (потрапляти) в тон; потрапляти на концерт; опинитися в біді; пошитися в дурні (осоромитися); перепало (дісталосся) від батька; не заважай мені; не завадило б виступити; не завадить сказати; мішати кашу; не зайвим було б купити; мішати карти; заважати товарищу; змішати в одну купу; змішувати фарби.

Вправа 2. *Відредагуйте речення.*

1. Закрий, будь ласка, квартиру. 2. Ти вже здав усі іспити? 3. Я знову підписався на "Спортивну газету". 4. Він двічі не попав у ціль. 5. Йому знову попаде від тренера. 6. Їй

лічать найкращі лікарі. 7. Я рахую, що ти погано підготувався до цих змагань. 8. Мій партнер попав у біду. 9. Діти, відкрийте підручники на дванадцятій сторінці. 10. Ти мішаєш мені робити зарядку.

Вправа 3. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою, звертаючи увагу на те, як перекладаються багатозначні дієслова російської мови.*

Применять новый метод, применять статью, применять силу; перепутать карты, перепутать следы, перепутать квартиры, путать слова, путать улицы, путать линии, спутать коня; получил письмо, получил ответ, получил задание, получил отказ, получил насморк, получил звание, получил образование, получил повреждение, получил пощечину, получил форму квадрата.

Для самоперевірки. Застосовувати новий метод, застосовувати статтю, застосовувати силу; сплутати карти, переплутати сліди, переплутати квартири, плутати слова, плутати вулиці, плутати лінії, спутати коня; одержав листа, одержав (дістав) відповідь, одержав (отримав) завдання, дістав відмову, дістав нежить, дістав звання, здобув (дістав) освіту, дістав пошкодження, дістав ляпаса, набрав форми квадрата.

Вправа 4. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою, звертаючи увагу на те, як перекладаються багатозначні дієслова російської мови.*

Это относится к тебе, относится по-человечески, относится к большинству, принять к сведению, принять резолюцию, принимать пищу, принять к сердцу, принять вид, принимать в шутку, принять всерьез, принимать за другого, принимать участие, принять меры; терпение лопнуло, лопнуть со смеху, лопнул стакан, лопаются почки на деревьях, лопнула струна.

Для самоперевірки. Це стосується тебе, ставитися по-людськи, належати до більшості, взяти до відома, ухвалити резолюцію, вживати їжу, взяти до серця, набрати вигляду, вважати (сприймати) за жарт, сприйняти серйозно, вважати за іншого, брати участь,

вжити заходів; терпець урвався, тріснути (луснути) від сміху, тріснула склянка, розпускаються бруньки на деревах, урвалася струна.

Вправа 5. Подані речення перекладіть українською мовою.

1. К нашему тренеру все относятся с большим уважением. 2. Лошадь относится к классу млекопитающих. 3. Игорь — хороший спортсмен, но он, к сожалению, легкомысленно относится к тренировкам. 4. Это ко мне не относится. 5. Переутомление и перетренированность наступают лишь тогда, когда к занятиям физической культурой и спортом относятся несерьезно, когда пренебрегают разумными советами тренера и обязательным врачебным контролем. 6. Рукопись относится к XII веку. 7. Все студенты нашей группы приняли участие в весенней спартакиаде.

§ 42. Види дієслова

Залежно від того, яку дію виражає дієслово (завершену чи незавершену), дієслова поділяються на два види: **доконаний і недоконаний**.

Дієслова **доконаного** виду означають дію, яка завершилась у минулому або обов'язково відбудеться у майбутньому і відповідають на питання **що зробити? що зробив? що зроблю?** Вони можуть вказувати на початок дії (*виїхати, виїхав, виїду*), кінець дії (*прочитати, прочитавши, читаємо*), одноразовість дії (*блиснути, блиснули, блисне*). Дієслова доконаного виду мають форми **минулого і майбутнього часу**.

Дієслова **недоконаного** виду означають незавершену дію (*бігти, біг, біжу, бігтиму*) або означають повторювану дію (*моргати, моргав, моргаючи, моргатиме*) і відповідають на питання **що робити? що робив? що роблю? що буду робити?** Дієслова недоконаного виду мають форми теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Форми одного виду творяться від форм іншого виду цього ж дієслова за допомогою таких засобів:

— додавання і відкидання префіксів: *брати – забрати, грати – зіграти, йти – прийти, бити – пробити, бігти – побігти, командувати – скомандувати, радіти – зрадіти, сушити – висушити, писати – написати;*

— додавання і відкидання суфіксів: *порушувати – порушити, впливати – вплинути, виховувати – виховати, перестрибувати – перестрибнути, допомагати – допомогти, зберігати – зберегти;*

— зміни наголосу: *скидати - скидати, скликати - скликати, виносити - виносити, розкидати - розкидати;*

— іншої основи: *брати - взяти, ловити - впіймати, шукати - знайти.*

Вправа 1. У поданих конструкціях дієслова недоконаного виду перетворіть у дієслова доконаного виду і, використовуючи їх, складіть розповідь про баскетбольний матч.

Глядачі заповнюють трибуни; відбувається зустріч; команди готуються; суддя подає команду; матч розпочинається; переваги мають; м'яч потрапляє до кошика; перехоплюють ініціативу; рахунок змінюється; кілька м'ячів підряд вкидає; тренер хапається за голову, коли; вболівальники протягом матчу підтримують; атака закінчується; робить помилку; минає остання хвилина.

§ 43. Перехідні і неперехідні дієслова

Дієслова можуть означати дію, яка переходить або не переходить на інший предмет. Залежно від цього вони поділяються на перехідні і неперехідні.

1. Після **перехідних** дієслів стоїть додаток, виражений іменником або займенником у знахідному відмінку без прийменника: *прокладаємо (кого? що?) лижню; любіть (кого? що?) Україну; зустрічають (кого? що?) нашу збірну; знайшли (кого? що?) його.*

Додаток, залежний від перехідного дієслова, може інколи вживатися і в родовому відмінку без прийменника, а саме:

а) коли перед дієсловом є заперечна частка **не**: *привертати (кого? що?) увагу – не привертати (кого? чого?) уваги; порушував (кого? що?) дисципліну – не порушував (кого? чого?) дисципліни; турбувати (кого? що?) суддю – не турбувати (кого? чого?) судді;*

б) коли дія переходить не на весь предмет, а тільки на його частину: *випити (кого? чого?) соку; насипали (кого? чого?) піску; наливо (кого? чого?) води; купимо (кого? чого?) цукру.*

2. Якщо дієслово не має при собі такого додатка, то воно неперехідне: *розмовляю з арбітром, іду до тебе, подякуємо тренеру, змагайтеся чесно.*

До неперехідних належать усі дієслова з постфіксом **-ся (-сь)**: *пишати, сміятися, турбуватися, наближатися, одягатися.*

Деякі дієслова, залежно від контексту, бувають то перехідними, то неперехідними: *пробігти дистанцію – пробігти за одну хвилину; зустріли друзів – зустрілися друзі.*

Вправа 1. *Визначте, які з поданих дієслів перехідні, а які — неперехідні.*

Бити – битися, бороти – боротися, будувати – будуватися, зобов'язати – зобов'язатися, зламати – зламатися, зломити – зломитися, купати – купатися, мити – митися, тренувати – тренуватися, читати – вчитатися,

Вправа 2. *Прочитайте текст. Випишіть неперехідні дієслова.*

В українській мові є низка висловів на позначення раннього світанку, наприклад: *розвидняється, світає, сіріє, на світ займається.* Слово *займається* (пор. також *зайнялося вогнище*) виступає як омонім, тобто збігається за звучанням з іншим словом, значення якого розкривається в словосполученнях: *займатися легкою атлетикою, займатися спортом.* Проте інколи значення цього омоніма неправомірно розширюється. Треба пам'ятати, що в українській мові вислови типу *займатися плаванням, займатися перекладом* обов'язково вживаються з додатком до дієслова (займатися чим).

§ 44. Дві основи дієслова

Усі дієслівні форми творяться за допомогою закінчень або суфіксів від двох основ:

— основи інфінітива;

— основи теперішнього часу.

1. Основу *інфінітива* визначають, відкидаючи від неозначеної форми дієслова формотворчий суфікс *-ти*: *пливти, влучати, кричати, брати, грати, любити*.

2. Основу *теперішнього* часу визначають, відкидаючи від 3-ї особи множини закінчення *-уть (-ють), -ать (-ять)*: *пливуть, влучають, кричать, беруть, грають, люблять*.

Від основи інфінітива творяться такі дієслівні форми:

1. форми минулого часу: *напада-в, напада-л-а*;
2. форми умовного способу: *напада-в би, напада-л-а б*;
3. активні дієприкметники минулого часу: *зміцні-л-ий, змарні-л-ий*;
4. пасивні дієприкметники минулого часу: *розби-т-ий, обладна-н-ий*;
5. дієприслівники минулого часу: *здола-вши, удари-вши*.

Від основи теперішнього часу творяться:

6. форми теперішнього часу: *вез-у, готу-ю [готуй-у]*;
7. форми майбутнього часу від дієслів доконаного виду: *привез-у, забинту-ю [забинтуй-у]; привез-еш, забинту-єш [забинтуй-еш]*;
8. форми наказового способу: *вез-и, бинтуй; вез-імо, бинтуй-мо*;
9. форми активних дієприкметників теперішнього часу: *стогн-уч-ий, терпл-яч-ий [терпл-ач-ий]*;
10. форми дієприслівників теперішнього часу: *вез-учи, бажа-ючи [бажай-учи]*.

**Увага! Запам'ятайте і розрізняйте значення
однозвучних дієслів в українській і російській мовах.**

В українській мові

У російській мові

відказати – ответить	отказать – відмовити
закалятися – запачкаться	закаляться – загартовуватися
лишитися – остаться	лишиться – позбутися
лічити – считать	лечить – лікувати
мішати – перемешивать	мешать – заважати

Вправа 1. *Впишіть спочатку дієслова, вжиті в неозначеній формі, а потім — у формі третьої особи множини. З'ясуйте, якого виду – перехідні чи неперехідні – дієслова, вжиті в неозначеній формі. Визначивши основи інфінітива та основи теперішнього часу, утворіть від вписаних дієслів усі можливі форми дієслова.*

Великий горщик довго ліплять, великий талант довго плачуть. Майстер не діло робити, а язиком плескати. Якщо тільки їсти, пити та спати, то можна худобиною стати. Кому довіряють, того за руку не тримають. Гроші талант псують. Життя прожити — не поле перейти. Краще з мудрим загубити, аніж з дурним знайти (Народна творчість).

Вправа 2. *Впишіть дієслова, визначте їх форму і основу, від якої вони утворені.*

Кого хоч день мав за вчителя, все життя поважай, як батька рідного. Розумний, розгнівавшись, піде, але лихого слова не скаже. Розумний піде не сперечаючись. Опалий цвіт на гілля не повертається. Не замочивши ніг, риби не наловиш. Будеш лежачи їсти — коровою станеш. Зацькована миша і на kota кидається. Звечора надумався, а вранці проспав. Якби свині крила, то вона і небо порила б. Видужавши, про лікаря забувають. Наповною шлунок на три чверті — і з лікарями не будеш знатись. Під лежачий камінь вода не підтече. Зароблений сухар кращий краденого бублика. Почата справа здається зробленою, а закінчена — доброю (Народна творчість).

Вправа 3. *Запишіть 8 – 10 найуживаніших у вашому виді спорту термінів — дієслів, визначте основи інфінітива і основи теперішнього часу і утворіть від них усі можливі*

форми дієслова. Використавши утворені форми дієслів, складіть розповідь про спортивні змагання або тренування.

§ 45. Дієвідмінювання і правопис дієслів

Відмінювання дієслів за особами і числами називається **дієвідмінюванням**.

Систему дієвідмінювання мають лише **способові** форми дієслів. Спосіб дієслова виражає відношення дії до дійсності. Дієслова бувають **дійсного, умовного і наказового** способів.

Дієслова **дійсного** способу означають дію, яка відбувається, відбулася або відбудеться реально і відповідно дієслова цього способу мають часові форми: від дієслів **недоконаного** виду творяться форми **теперішнього, минулого і майбутнього** часів; від дієслів **доконаного** виду — тільки **минулого і майбутнього** часу: *вигравати – вигравав, виграю – виграватиму (буду вигравати); виграти – виграв – виграю*.

Дієслова в **теперішньому** часі і в **простій** формі **майбутнього** часу відмінюються однаково. Різниця між ними полягає тільки в тому, що в **теперішньому** часі дієслова завжди **недоконаного** виду, а в простій формі **майбутнього** часу - вони завжди **доконаного** виду: *відбиваю (що роблю?) — відіб'ю (що зроблю?); здобуваємо (що робимо?) — здобудемо (що зробимо?)*.

Дієслова в **теперішньому** часі та в простій формі **майбутнього** часу розрізняються за **дієвідмінами**. В інших формах дієслова за дієвідмінами не розрізняються.

Приналежність дієслова до тієї чи іншої дієвідміни визначається за голосними звуками в його особових закінченнях.

1. До I дієвідміни належать дієслова, що в закінченнях усіх осіб, крім I-ї особи однини і 3-ї особи множини, мають **е (є)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-уть (-ють)**.

2. До II дієвідміни належать дієслова, що в закінченнях усіх осіб, крім I-ї особи однини і 3-ї особи множини, мають **и (ї)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-ать (-ять)**.

3. До жодної з цих дієвідмін не належать дієслова **дати, їсти** і дієслова на **-повісти** (*розповісти, відповісти*). Вони становлять окрему групу відмінювання (архаїчну).

Ці дієслова не треба плутати з дієсловами **давати** (*даю, даєш...*) і **відповідати** (*відповідаю, відповідаєш...*), які належать до I дієвідміни.

Особа	Число	I дієвідміна		II дієвідміна	
1 (я)	однина	беру	даю	біжу стою	
2 (ти)		береш	даєш	біжиш стоїш	
3 (він)		бере	дає	біжить стоїть	
1 (ми)	множина	беремо	даємо	біжимо стоїмо	
2 (ви)		берете	даєте	біжете стоїте	
3 (вони)		беруть	дають	біжать стоять	
Особа	Число	Архаїчні дієслова			
1	однина		дам	їм	відповім
2			даси	їси	відповіси
3			дасть	їсть	відповість
1	множина		дамо	їмо	відповімо
2			дасте	їсте	відповісте
3			дадуть	їдять	відповідять

Увага! У сучасній українській літературній мові форма **відповідять** зустрічається рідко, частіше вживається вираз **вони дадуть відповідь**.

Дієслово **бути** у теперішньому часі в усіх особах має форму **є**. У майбутньому часі воно змінюється, як дієслово I дієвідміни: **буду, будеш, буде, будемо, будете, будуть**.

Увага! Голосні звуки в особових закінченнях дієслів не завжди вимовляються чітко, тому можуть виникнути труднощі в їх написанні: **говорить** чи "говоре"? **борються** чи "боряться"?

Щоб правильно написати особове закінчення такого дієслова, треба з'ясувати, до якої дієвідміни воно належить. Щоб визначити дієвідміну, треба поставити дієслово в неозначеній формі.

За неозначеною формою (інфінітивом) до I дієвідміни належать дієслова з суфіксами **-а-**, **-і-** (які не випадають в особових формах), **-ува-**, **-ну-** (*стрибати* — *стрибаю*, *стрибаєш*...; *червоніти* — *червонію*, *червонієш*...; *затримувати*, *тренувати*; *кинути*, *штовхнути*), а також із буквосполученням **-оро-**, **-оло-** (*боротися*, *колоти*), односкладовою основою на голосний (*бити*, *мати*, *жити*) і на приголосний (*везти*, *нести*, *могти*), дієслова на **-отати** (*булькотати*, *реготати*).

Якщо в неозначеній формі перед суфіксом **-ти** дієслово має суфікс **-і-** (*ї*), **-и-** або **-а-** (після шиплячих та **ц**), і цей суфікс у I-й особі однини випадає, то дієслово належить до II дієвідміни (*говорити* — *говорю*; *терпіти* — *терплю*, *кричати* — *кричу*).

Із цього правила є винятки:

1) дієслова *хотіти*, *гудіти*, *соніти*, *ревіти*, *іржати*₂ незважаючи на свої суфікси, належать до I дієвідміни;

2) дієслова *бігти*, *боятися*, *стояти*, *спати* належать до II дієвідміни.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ! При дієвідмінюванні дієслів відбувається чергування приголосних.

1. У дієсловах I дієвідміни чергування відбувається в усіх особах:

г — **ж** : *могти* — *можу*, *можеш*... *можуть*;

к — **ч** : *плакати* — *плачу*, *плачеш*... *плачуть*;

х — **ш** : *рухати* — *рушу*, *рушиш*... *рушать*;

з — **ж** : *казати* — *кажу*, *кажеш*... *кажуть*;

с — **ш** : *писати* — *пишу*, *пишеш*... *пишуть*;

т — **ч** : *хотіти* — *хочу*, *хочеш*... *хочуть*;

ск — **щ** : *полоскати* — *полощу*, *полощеши*... *полощуть*;

г – гн : тягти – тягну, тягне... тягнуть;

п – пл : перехопити – перехоплюю, перехоплюєш... перехоплюють.

2. У дієсловах II дієвідміни приголосні чергуються так:

а) *з–ж, с–ш, т–ч, д–дж, зд–ждж* у першій особі однини:

з – ж: возити – вожу, возиш... возять;

с – ш: просити – прошу, просиш... просять;

т – ч: котити – кочу, котиш...котять;

д – дж: ходити – ходжу, ходиш... ходять;

зд – ждж: їздити – їжджу, їдиш... їдять;

б) *б–бл, п–пл, в–вл, м–мл, ф–фл* у 1-й особі однини і 3-й особі множини:

б – бл: любити – люблю, любиш... люблять;

п – пл: терпіти – терплю, терпиш... терплять;

в – вл: ловити – ловлю, ловиш... ловлять;

м – мл: ломити – ломлю, ломиш...ломлять;

ф – фл: графити – графлю, графиш... графлять;

в) *г – ж* у всіх особах: *г – ж: бігти – біжу, біжиш... біжать.*

Дієслова *умовного* способу означають дію бажану або можливу за певних умов. Вони утворюються від дієслів минулого часу за допомогою частки *б* (після голосних: *перемогла б, перемогли б*) і *би* (після приголосних: *переміг би*), яка пишеться окремо і в реченні може стояти після будь-якого повнозначного слова: *Ой коли б той вечір та й повечоріло, то б мого серденько та й повеселіло. Якби мені не тиночки та й не перелазил, ходив би я до дівчини в день чотири рази* (Народна творчість).

Дієслова умовного способу не мають часу й особи, а змінюються за родами і числами (*учив би, учила б, учило б, учили б*).

Дієслова в наказовому способі виражають необхідність виконання дії, передаючи наказ, прохання, заклик, побажання, пораду: слухай, ходімо, напишіть, хай розкаже. Є три форми дієслів наказового способу: 2-а особа однини: *біжи, встань, рушай, грай*; 1-а особа множини: *біжімо, встаньмо, рушаймо, граймо*; 2-а особа множини: *біжіть, встаньте, рушайте, грайте*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ КОМАНДИ!

<i>Російською мовою</i>	<i>Українською мовою</i>
По два стройся!	Двійками шикуйсь!
Сомкнись!	Зійдись!
Равняйсь! Смирно!	Рівняйсь! Струнко!
Равнение налево (на право, на середину)!	Ліво (право, до середини) глянь!
Отставить!	Верни!
На месте, шагом (бегом) марш!	На місці ходом (бігом) руш!
Правое (левое) плечо вперед, марш!	Правим (лівим) заходь, руш!
Стой!	Стій!
Разомкнись!	Розімкнись!
Разойдись!	Розійдись!

Дієслова з часткою **не** пишуться окремо, крім тих, що без **не** не вживаються: **не брав, не хочу, не прийшли б, не йди, не зарахували, не може грати, але ненавидіти, непритомніти, непокоїти, нехтувати, неволити, нездужати** (хворіти).

Дієслова, що вказують на неповноту дії, вживаються з префіксом **недо-**: **недобачати, недочувати** (погано бачити, чути), **недолюблювати, недооцінювати**, їх слід відрізнити від тих, що мають префікс **до-** і перед ним заперечну частку **не**: **недослухатись до порад тренера** (не прислуховуватися) і **не дослухати до кінця**; **недоїдати (голодувати)** і **не доїдати страву**.

Вправа 1. За поданим зразком доберіть усі основні часові форми дієслів: гребти, пізнати, бігти, ходити. *Запишіть їх, складіть з ними речення.*

<i>Минулий час</i>		<i>Теперішній час</i>		<i>Майбутній час</i>		
				<i>Вид</i>		
				<i>доконаний</i>	<i>недоконаний</i>	
				<i>проста форма</i>	<i>проста форма</i>	<i>складена форма</i>
Однина						
<i>Рід</i>		<i>Особа</i>				
ч.	віз	1-а	везу	повезу	везтиму	буду везти
ж.	везла	2-а	везеш	повезеш	везтимеш	будеш везти
с.	везло	3-я	везе	повезе	везтима	буде везти
Множина						
		<i>Особа</i>				
везли		1-а	веземо	повеземо	везтимемо	будемо везти
		2-а	везете	повезете	везтимете	будете везти
		3-я	везуть	повезуть	везтимуть	будуть везти

Вправа 2. Прочитайте текст. Дієслова, що в дужках, поставте в минулому часі.

Хоча, певно, майже всі читачі (спостерігати) за церемонією відкриття Олімпіади-98 по телебаченню, але розставити деякі акценти було б незайве. Тема миру (стати) найголовнішою під час відкриття XVII зимових Олімпійських ігор. "Ода радості" Людвіга ван Бетховена одночасно (виконуватися) хорами в Нагано і ще в чотирьох містах світу. Свій внесок (зробити) і борці сумо, які (виконати) ритуал дохтоїрі — своєрідне запрошення на арени добрих духів. Японія – країна, яка (пережити) атомне бомбардування, — чи не найбільше (акцентувати) увагу на миротворчості. На олімпійському стадіоні 50 тисяч глядачів і телеаудиторія зі 160 країн (спостерігати) на моніторах сюжети про падіння залізної завіси (з Берліна), расову гармонію (Кейптаун) і культурне багатство Азії (Пекін). Вогонь у чаші (запалити) фігуристка Мідорі Іто, а президент МОК Хуан Антоніо Самаранч (висловити) надію, що на час Олімпіади світове співтовариство буде додержуватися проголошеного ООН мораторію на збройні конфлікти (З газети "Україна молода").

Вправа 3. Використовуючи дієслова *робити, терпіти, кричати, фехтувати, пливти, уболівати*, заповніть таблицю дієслівних форм. Складіть із цими дієсловами речення.

Час	Число	Особа	Рід	I дієвідміна	II дієвідміна
теперішній	однина	1-а			
		2-а			
		3-я			
	множина	1-а			
		2-а			
		3-я			
минулий	однина		чол.		
			жін.		
			серед.		
	множина				
майбутній	однина	1-а			
		2-а			
		3-я			
	множина	1-а			
		2-а			
		3-я			

Вправа 4. З поданими словосполученнями складіть речення, вживаючи дієслова у формі теперішнього часу. Назвіть дієслова, у яких відбувається чергування приголосних.

Я	розвивати швидкість	судити змагання
ти	метати спис	удосконалювати майстерність
він	штовхати ядро	побити рекорд
ми	бігти стометрівку	ловити м'яч
ви	ходити навшпінках	могти перемогти
вони	робити розминку	любити спорт

Вправа 5. Прочитайте речення, знайдіть дієслова у формі умовного способу.

Якби людина щоденно споживала хоча б чайну ложечку покришеної зелені петрушки, то її організм мав би повний набір вітамінів та мінеральних солей (Л. Павленко).
Якби мені довелося знову прожити своє життя, я встановив би для себе правило читати певну кількість віршів принаймні раз на тиждень (Ч. Дарвін).

Вправа 6. З-поміж поданих дієслів виберіть тільки дієслова в наказовому способі і запишіть їх у три колонки: окремо форми 2-ї особи однини, 1-ї особи множини і 2-ї особи множини.

Слухаємо, слухаймо, слухатимуть, слухай, слухайте, слухали б, вивчить, вивчимо, вивчіть, вивчімо, вивчите, вивчи, ловіть, ловимо, ловімо, лови, мчить, мчімо, мчимо, мчіть, мчав би, мчи, прочитаємо, прочитаймо, прочитайте, прочитай, прочитаєте, сідайте, сідатимуть, сідай, сядемо, сядьмо, сушить, сушіть, сушимо, сушімо, суши, скажи, скажемо, скажімо, сказали б, скажете, скажіть, визначить, визначте, визнач, визначатимемо, визначмо, повторімо, повтори, повторите, повторіть, вернувся б, вернися, верніться, вернеться, вернімося.

§ 46. Дієприкметник

Дієприкметник – це змінна дієслівна форма, що виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання **який? яка? яке? які?** Дієприкметник поєднує в собі дієслівні ознаки з прикметниковими. За значенням дієприкметники поділяються на **активні та пасивні**.

I. Активні дієприкметники називають ознаку особи чи предмета, зумовлену його ж дією. Утворюються вони від неперехідних дієслів.

Активні дієприкметники недоконаного виду творяться від основи теперішнього часу (3-ї особи множини) за допомогою суфіксів **-уч (-юч)** для I дієвідміни і **-ач (-яч)** для II дієвідміни: *виконують – виконуючий, зростають – зростаючий, перетворюють – перетворюючий, киплять – киплячий, ваблять – ваблячий, лежать – лежачий*.

Активні дієприкметники доконаного виду творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-**: *змарніти – змарнілий, обважніти – обважнілий, замерзнути – замерзлий* (при творенні дієприкметника минулого часу від дієслова з суфіксом **-ну-** цей суфікс випадає).

У сучасній українській мові активні дієприкметники **не творяться** за допомогою суфіксів **-ш-, -вш-**, що збереглися в кількох давніх словах: *перемігший, допомігший*.

Активні дієприкметники теперішнього і минулого часу утворюються не від усіх дієслів і вживаються рідко. Вони ніколи не керують іменниками без прийменників. Можна сказати *осідаючий від сонця сніг, осілий від сонця сніг*, але не слід говорити й писати *лікуючий хворого, зустрічаючий делегацію*.

Російські дієприкметники з суфіксами **-ущ (-ющ), -ащ (-ящ)**, особливо ті, що мають постфікс **-ся**, перекладаючи українською мовою, замінюють підрядними реченнями або різними іншими засобами: *бегущий по первой дорожке атлет – атлет, який біжить по першій доріжці*.

2. Пасивні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією іншого предмета, і утворюються від неперехідних дієслів. Причому, незалежно від виду, вони творяться від основи інфінітива:

а) за допомогою суфікса **-н-** (якщо основа закінчується на **-а-**): *написати – написаний, обговорювати – обговорюваний, сказати – сказаний, бажати – бажаний*;

б) в усіх інших випадках за допомогою суфікса **-ен-**, перед яким відбувається чергування приголосних: *звільнити – звільнений, занепокоїти – занепокоєний, постригти – пострижений, знизити – знижений, поладити – поладжений, наїздити – наїжджений, почистити – почищений, зробити – зроблений*;

в) іноді за допомогою суфікса **-т-**: *відбити – відбитий, розвинути – розвинутий (і розвинений), колоти – колотий (і колений)*.

У суфіксах пасивних дієприкметників:

а) ніколи не пишеться буква **и**, а тільки **е**: *заборонити – заборонений, натрудити – натруджений, здвоїти – здвоєний*;

б) ніколи не подвоюється буква **н**: *вихований, заспокоєний, обладнаний*.

Утворюючи пасивні дієприкметники, пам'ятайте:

а) від інфінітивних основ на **-о-, -ну-** утворюються паралельні форми дієприкметників із суфіксами **-т-** і **-ен-**: *надягнути – надягнутий і надягнений*;

б) суфікс **-єн-** приєднується до приголосного інфінітивної основи, тому в деяких випадках утворення дієприкметників кінцеві голосні основи відсікаються: *обтягнути – обтягнений, створити – створений, погасити – погашений*;

в) якщо дієприкметник утворюється від дієслова з суфіксом **-ува-**, голосний **у** під наголосом змінюється на **о** : *дарувати – дарований, купувати – купований*.

Дієприкметники, утворені від дієслів недоконаного виду з суфіксом основи **-ува-, овува-**, можуть мати значення як минулого (*застосовуваний* *здавна метод, використовуваний у попередні роки досвід*), так і теперішнього часу (*застосовуваний* *нині метод, використовуваний у сучасних методиках досвід*). Але пасивні дієприкметники теперішнього часу в українській мові вживаються дуже рідко. У російській мові такі дієприкметники дуже поширені. Українською мовою їх слід передавати описово: *атакуемый игрок – гравець, якого атакують; привозимый товар – товар, що (який) привозять*.

Вправа 1. Розгляньте таблицю творення активних і пасивних дієприкметників. Доповніть її своїми прикладами.

Суфікси дієприкметників		
активних		пасивних доконаного і недоконаного видів
недоконаного виду	доконаного виду	
-уч- (-юч-) – I дієвідміна -ач- (-яч-) – II дієвідміна	- л -	-(а)н-, -ен-, -т-
<i>тремтячий від напруження</i> <i>діючі закони</i>	<i>порожевілі щоки</i>	<i>незарахований гол</i> <i>пущена стріла</i> <i>відбитий удар</i>

Увага! Дієприкметники відмінюються, як прикметники – за родами, відмінками і числами.

Вправа 2. Від поданих дієслів утворіть активні дієприкметники теперішнього часу.

Плавати, зростати, пояснювати, терпіти, сивіти, дрижати, благати, любити, міцніти, кипіти, стогнати, буксувати, байдикувати, зеленіти.

Вправа 3. Перекладіть словосполучення українською мовою. Які російські дієприкметники не мають відповідних форм в українській мові, а перекладаються підрядними реченнями?

Соревнующиеся команды, обучающаяся молодежь, вращающееся колесо, стоящий на старте конькобежец, укрепляющий здоровье, расширяющий сосуды, плывущий парусник, обслуживающий персонал, смотрящий вперед, предупреждающая надпись, оживающие

воспоминания, отбеливающее средство, колеблющийся человек, бегущая по волнам, улыбающаяся девушка, трассирующие пули, светящийся маяк, запрещающий знак.

Для самоперевірки. Обслуживующий персонал, застережный напис, трасуючі кулі. Решту дієприкметників слід замінити підрядними реченнями.

Вправа 4. Від поданих дієслів утворіть активні дієприкметники минулого часу.

Позеленіти, постаріти, замерзнути, змарніти, потонути, розквітнути, заніміти, заржавіти, спорожніти, скам'яніти, зледачіти, розжиріти, звикнути, захмеліти.

Вправа 5. Перекладіть подані словосполучення українською мовою.

Бывший спортсмен, треснувшее весло, наболевший вопрос, заочневшие руки, потерпевший аварию, погибший пассажир, упавший в воду, выпавший снег, заиндевшее стекло, порыжевшие листья, засохший цветок, устаревшая методика, новоприбывший солдат, достигший апогея, промокший до костей.

Для самоперевірки. Колишній спортсмен; тріснуте весло; питання, що наболіло (наболіле питання); руки, що задубіли (заклякли), (задубілі, заклакли руки); що зазнав аварії; пасажир, який загинув (загиблій пасажир); що упав у воду; сніг, що випав; скло, покрите інеєм (памороззю); листя, що поруділо (поруділе листя); квітка, що засохла (засохла квітка); методика, що застаріла (застаріла методика); новоприбулий солдат; що досягнув апогею; мокрий як хлющ.

Вправа 6. Запишіть подані дієслова. Від основи відокремте **-ти** і додайте суфікс, яким можна утворити пасивний дієприкметник минулого часу, та закінчення. Приголосні, що чергуються, підкресліть.

Зразок. Зберег(ти) + ен-ий – збережений.

Перехопити, розгромити, розпочати, кинути, забити, об'їздити, запрягти, охолодити, загородити, засудити, збентежити, прикрасити, оголосити, законопатити, розгвинтити, помастити, оснастити, виконувати, бажати.

Вправа 7. Запишіть українською мовою. Поясніть написання суфіксів **-н-**, **-нн-** в українській і російській мовах.

Привязанная лодка, увеличенная нагрузка, отработанный прием, заостренный кончик копья, продуманный ответ, написанное на доске.

§ 47. Дієприслівник

Дієприслівник – це незмінювана форма дієслова, яка означає другорядну дію порівняно з основною дією того самого предмета і відповідає на питання **що роблячи? що зробивши?**: *Готуючи команду до наступного матчу, тренери врахували всі недоліки останньої гри. Акробати, закінчивши розминку, готувалися до виступу.* Дієприслівник має ознаки дієслова і прислівника.

В українській мові дієприслівники утворюються від дієслів недоконаного і доконаного виду. Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи)** для дієслів I дієвідміни і **-ачи (-ячи)** для дієслів II дієвідміни: *бер(уть) + учи – беручи; аплоду(ють) + ючи – аплодуючи; біж(ать) + ачи – біжачи; стриба(ють) + ючи – стрибаючи.*

Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи інфінітива за допомогою суфікса **-вши** (якщо основа закінчується на приголосний) і **-вши** (якщо основа закінчується на голосний): *біг(ти) + вши – бігвши; стриба(ти) + вши – стрибавши.*

Дієприслівники також вживаються з постфіксом **-ся (-сь)**: *змагаючись, розписуючись* (недоконаний вид), *змагавшись, розписавшись* (доконаний вид).

Дієприслівник разом із залежними від нього словами називається дієприслівниковим зворотом і на письмі виділяється комами, а у вимові – інтонацією.

Вправа 1. *Запишіть речення, підкресліть дієприслівники, поясніть виділення розділовими знаками дієприслівникових зворотів.*

1. Як досвідчений скульптор збиває кусочки мармуру, вирізблюючи бездоганну постать, так і тренер усуває зайві рухи. 2. Для того, щоб перевірити і все узнати, тренер подовгу працював з Іваном, одягаючи на руки величезні м'які рукавиці, так звані "лапи". 3. Вони зійшлися на середині рингу, привіталися, незграбно потиснувши один одному коричневі рукавиці, обкрутилися, ніби танцюючи вальс, і вже стали у бойові стійки. 4. Коли пролунав постріл і дівчата рушили зі старту, Ярина відчула справжню насолоду, дивлячись,

як біжить Ніна. 5. Диск поплив, виблискуючи на сонці, і вдарився об землю, на метр не досягнувши рекордного прапорця. (З тв. В. Собка).

Вправа 2. *Запишіть подані дієслова, поруч запишіть їхню основу інфінітива, додайте суфікс, за допомогою якого твориться дієприслівник минулого часу. Визначте вид утвореного дієприслівника. Складіть три речення, використавши будь-які з цих дієприслівників.*

Здобувати, перемагати, здійснити, заволодіти, впіймати, перехопити, влучити, зіграти, пробігти, скоротити, зломити, допомогти.

Вправа 3. *Запишіть подані дієслова, поруч запишіть їхню основу теперішнього часу, додайте суфікс, за допомогою якого твориться дієприслівник теперішнього часу. Визначте вид утворених дієприслівників. Складіть три речення, використавши будь-які з цих дієприслівників.*

Масажувати, розминатися, тренувати, говорити, спостерігати, вболівати, терпіти, пливти, гребти, брати, захищати, дивитися.

Вправа 4. *Запишіть українською мовою. Підкресліть дієприслівникові звороти.*

1. Идя к своей цели, Кубертен активно занимался и практическими делами. 2. Он провел множество встреч, пропагандируя свои идеи и увеличивая число их сторонников. 3. Возрождая Олимпийские игры, Кубертен многое почерпнул из истории организации и проведения древнегреческих игр. 4. Кубертен почти детально разработал организацию и процедуру проведения Олимпийских игр, добавив элементы, которые, по его мнению, были необходимы для удовлетворения чаяний современного человечества. 5. Составляя список кандидатов в члены МОК, Кубертен заботился прежде всего о том, чтобы эта международная организация была по-настоящему интернациональной. (Из учебника В.Н. Платонова, С.И. Гуськова "Олимпийский спорт").

Увага! Дієприкметник разом із залежними від нього словами становить дієприкметниковий зворот, який у вимові виділяється інтонацією, а на письмі – комами. Але дієприкметниковий зворот, що стоїть перед пояснюваним словом, комою, як правило, не виділяється.

Вправа 5. *Перепишіть речення, вставляючи в закінченнях дієприкметників та прикметників пропущені букви **и** або **і**, дієприкметники і дієприкметникові звороти підкресліть. З'ясуйте, на якому місці по відношенню до пояснюваного слова може стояти дієприкметник і утворений ним зворот.*

1. Ярина зайшла до роздягалень, розташован...х у централн...й трибуні, і одразу ж зустріла силу-силенну знайомих і друзів. Сьогодні проводилися легкоатлетичн... змагання, присвячен... початкові нового навчального року; вчорашн... школярі й школярки теж брали в них участь (В. Собко).

2. Перед вікнами ще стріпувався біл...м зі споду вмираюч...м листям прикипіл...й до землі, переламан...й в окоренку, розпластан...й перед хатою осокір (М. Іщенко).

Величезна домашня разів у десять звернута ковбаса на гаряч...й чавунн...й сковорідці люто шипіла, ніби дивувалася, як це люди, які щось розуміють на закусці, так довго примусили її чекати на кухні (В.Собко).

3. Затуманене легк...м... й прозор...м... хмарками, над містом пливло гаряче сонце. Невисока, трохи розповніла у свої п'ятдесят років, вона легко встала з крісла, дружньо усміхнулася до гостя і вийшла. Зацікавлен... появою несподіваної гості, спортсмени притихли (В.Собко).

Вправа 6. *Перепишіть речення, підкресліть дієприкметникові звороти, поставте, де треба, коми.*

І. Того вечора Ніна з подругами ходила по Хрещатику і Володимирській гірці. Велика пам'ятна золота медаль привезена з Берліна привертала загальну увагу. Дівчина

кілька разів почула своє ім'я вимовлене з повагою і зацікавленням. 2. Ніна походила по чисто підметених і посипаних піском доріжках потім підійшла і сіла на невисоку дерев'яну трибуну біля нижнього майданчика. 3. А високо вгорі маяло на вітрі велике, підняте на високу щоглу, полотнище. 4. На водних станціях розташованих уздовж піщаних масивів Труханового острова цієї неділі відбувалися перші в сезоні змагання. 5. Гнаний чіткими ударами весел затиснутих у сильних руках Ольги Коршунової човен уже підходив до берега. 6. Уже вдягнений в тренувальний костюм він відчиняв двері залу рівно о сьомій... 7. На чималому плакаті вивішеному над трибуною було написано повний розклад боїв. 8. А ці змагання будуть ніби останній щабель перед тим давно очікуваним іспитом. 9. Весь заглиблений у роботу він не звертав ніякої уваги на своїх сусідів (з тв. В. Собка).

Вправа 7. *Запишіть слова, поділені рискою, разом або окремо і поясніть їх написання.*

Не/здійснені мрії; не/оформлені й досі документи; не/закінчений поєдинок; не/зшиті, а склеєні сторінки; не/дов'язані шкарпетки; не/вивішене своєчасно оголошення; не/висушене добре взуття; лід не/наморожений; не/зачинені двері.

Прислівник

Прислівник — самостійна незмінна частина мови, що виражає ознаку дії або стану та ознаку якості. Лексичне значення прислівника зумовлене лексичним значенням тих частин мови, від яких він утворюється. Прислівники не мають закінчень (кінцеві **-о, -е, -и, і, -ому, -у** — це суфікси, а не закінчення). Прислівники мають різноманітну будову основ. До складу прислівникових основ входять корені іменникового, прикметникового (їх найбільше), числівникового та дієслівного походження: *навесні, щоночі, по-людськи, востаннє, по-перше, двічі, нехотя, навстоячки*. Первинних прислівників небагато: *тут, там, тоді, сюди, де, куди, коли, скрізь, як, досі, доки, поки*. Вони утворилися дуже давно від коренів та основ займенників, утрачених зовсім сучасною українською мовою.

В українській мові прислівники на **-о, -е**, утворені від якісних прикметників, мають ступені порівняння: **вищий і найвищий**.

Ступені порівняння прислівників утворюються за допомогою таких самих суфіксів **-ш-е, -іш-е** (вищий ступінь) і префікса **най-** (найвищий ступінь), як і в якісних прикметниках. Під час утворення вищого ступеня відбуваються такі ж фонетичні зміни (див. розділ "Ступені порівняння прикметників") : *тихо — тихше, тихіше, найтихіше; солодко — солодше, найсолодше; глибоко — глибоше, найглибоше; дорого — -дорожче, найдорожче; високо — вище, найвище*. Деякі прислівники, подібно до якісних прикметників, утворюють ступені порівняння від інших основ: *погано — гірше, найгірше; добре — краще, найкраще; мало — менше, найменше*.

Вправа 1. Від поданих прислівників утворіть форми вищого і найвищого ступенів порівняння. Поясніть звукові зміни, які відбулися під час утворення цих форм.

Дешево, результативно, низько, тяжко, дрібно, міцно, детально, дошкульно, пильно, суворо, рішуче, часто, скоро, високо, добре, дорого, глибоко.

Вправа 2. *Перекладіть українською мовою. Порівняйте форми прислівників в українській і російській мовах.*

1. Девиз Олимпийских игр: citius, altius, fortius — быстрее, выше, сильнее. 2. Такой спортивный инвентарь стоит дешевле. 3. Можно тренироваться на открытом воздухе — сегодня намного теплее. 4. Повнимательнее прочтите спортивные новости. 5. Постарайся прыгнуть повыше. 6. Этот элемент ты выполнил сегодня намного лучше. 7. Дружнее поддерживайте свою команду. 8. Отборочные соревнования начнутся не позднее понедельника. 9. Раньше тренажерный зал закрывался в десять часов. 10. Разговаривайте со студентами более строго. 11. Футбольные матчи он стал смотреть все реже.

§ 48. Правопис прислівників

Прислівники пишуться разом, окремо і через дефіс.

Написання прислівників разом

У прислівниках, утворених за допомогою префіксів або префіксів та суфіксів одночасно, префікс пишеться разом, якщо до складу прислівника входять такі суфікси:

-о, -е(-є): *занадто, начисто, вперше, востаннє;*

-и, -ки: *навіки, безвісти, залюбки;*

-у, (-ю): *зверху, попросту, скраю;*

-а, (-я): *звечора, спідлоба, спросоння, зрання;*

-і: *нарівні, наготові, вповні.*

Частина прислівників (прислівникові сполучення), утворених поєднанням прийменника з іменником, пишеться окремо. Це зумовлено тим, що вони ще не зовсім втратили своє іменникове значення.

Сюди належать такі прислівникові сполучення: *без відома, без ладу, без пуття, без смаку, без увагу, без утину, в гості, в далечі, в міру, в ногу, в обмін, в обріз, в разі, в результаті, до відома, до вподоби, до загину, до ладу, до останку (але наостанку), до*

побачення, до пуття, до речі, до решти (але врешті), до смаку, (але всмак), за дня, з дому (але додому), на бігу, на весну (але навесні), на вибір, на виплат, на відчай, на віку, на гамуз, на диво, на добраніч, на жаль, на зло, на льоту, на мить, на око, на світанку, на скаку, на славу, на ходу, на щастя, над силу (але насилу), по змозі, по правді, по суті, по черзі, у височінь, у вічі, у поміч, уві сні, а також прислівник, утворений від займенника: на ніщо (але нінащо). Два прислівники пишуться через дефіс: по-латині і на-гора.

Написання прислівників через дефіс

Багато прислівників в українській мові творяться одночасним приєднанням префіксів і суфіксів до твірних основ, наприклад: *по-людському (від людський), по-нашому (від наш), звисока (від високий).*

Дефіс пишеться у прислівниках, утворених за допомогою:

- 1) префіксів **будь-, казна-, хтозна-**: *будь-де, казна-як, хтозна-коли;*
- 2) суфіксів **–небудь, -таки, -то, -от**: *де-небудь, де-таки, якимсь-то, як-от;*
- 3) префікса **по-** та суфіксів **–е, -и, -ому, -ему(-єму)**: *по-перше, по-людськи, по-українському, по-нашому, по-моєму;*
- 4) повторення тих самих, синонімічних або антонімічних слів: *ген-ген, ледве-ледве, вранці-рано, давним-давно, повік-віків, зроду-віку, врешті-решт, тишком-нишком, геть-чисто, більш-менш, видимо-невидимо;*
- 5) через два дефіси пишуться прислівники *пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, як-не-як, де-не-де, коли-не-коли;*
- 6) перша частина пишеться окремо, а дві наступні через дефіс у прислівниках *не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен (але з усіх усяд).*

Прислівникові сполучення, утворені повторенням того самого змінюваного слова в різних відмінках, пишуться окремо: *один одинцем* (називний + орудний), *день у день*

(називний +орудний), рік у рік, раз у раз, сам на сам, час від часу, один в один, з дня на день, з ранку до ночі, з роду в рід, з кінця в кінець.

Вправа 1. Запишіть прислівники, розкривши дужки.

(По)перше, (від)нині, нога(в)ногу, (на)добраніч, (до)побачення, (в)ногу, раз(по)раз, плече(в)плече, (на)льоту, крок(за)кроком, (на)багато, (в)середині, (до)дому, (по)тихеньку, (по)нашому, (в)ночі, рано(вранці), (по)господарськи, (по)сусідськи, всього(на)всього, (більш)менш, (любо)дорого, (о)півночі, як(не)як, (на)трое, (в)останнє, (на)швидко, (с)підлоба, (мимо)волі, (аби)як, (що)правда, (чи)мало, (на)дворі, (в)перше, (ні)звідки, (право)руч, (в)п'ятьох, (в)горі, (що)року, (де)далі.

Вправа 2. З поданими прислівниками складіть і запишіть спортивні команди.

Праворуч, ліворуч, вгору, вниз, струнко, поволі, нарізно, тричі, вперед, по-перше.

Вправа 3. Перекладіть за допомогою словника словосполучення з прислівниками українською мовою, складіть із ними речення.

Стоять навиятку, искренне Ваш, йти гуськом, дважды ошибиться, мельком посмотреть, ходить босиком, йти вразвалку, ударить наотмашь, говорите толком, насильно заставить, стоять на цыпочках, приходится трижды, попусту тратить время, сделать нарочно.

Вправа 4. Перекладіть словосполучення з прислівниками українською мовою і складіть з ними речення.

Прилететь ночью, тренироваться утром и вечером, встретиться днем, кататься на лыжах зимой, плавать летом, проводить соревнования весной, организовывать осенью, вернуться в полночь.

Вправа 5 а) Перепишіть текст. Розкрийте дужки, правильно вживаючи форми прислівників, прикметників і дієприкметників. Усі числівники запишіть словами. б) Випишіть з тексту фразеологізми.

Мельбурн, Володимир Куц

(Най)кращим спортсменом Мельбурнської олімпіади було названо Володимира Куца. Він народився і виріс у селі Олексиному на Сумщині і зі спортом познайомився в армії, коли служив на флоті. (В)перше про нього заговорила преса у 1953 році, коли у Бухаресті він на дистанції 5000 метрів кинув виклик (З)разовому олімпійському чемпіонові Емілю Затопеку.

Тільки на самому фініші ушавлений чеський бігун обійшов упертого незнайомця, який з самого старту (р)війно пішов (у)перед.

Що ж буде на Олімпіаді в Мельбурні? А події розгорталися так...

(Най)сильніші стаєри світу вийшли на доріжку "Крикет Граунд" — головного олімпійського стадіону в Мельбурні, (приготуватися) до старту на 10000 метрів.

Після пострілу судді-стартера Володимир Куц вирвався (в)перед і (о)дразу запропонував дуже високий темп. З великою швидкістю пройдено перші кола. (Чим)раз довшав ланцюжок спортсменів на біговій доріжці. Але один з них, мовби тінь, біг майже (в)притул до Куца. Це був англієць Гордон Пірі, що дотримувався "тактики тилу" і не раз перемагав, (не)сподівано (вискочити) з-за спини лідера на фінішній прямій. Після 9-го кола ця "нерозлучна" пара (на)багато випередила решту бігунів, і переповнений стадіон, (затамувати) подих, стежив за ходом їхнього поєдинку.

Куц зробив ривок. Та Пірі (швидкий) скоротив розрив. Він з(нову) наступав на п'яти лідерів. Володимир різко знизив темп, але англієць не пішов (у)перед. Через якийсь час наш бігун відійшов (право)руч, на другу доріжку, (натякати) суперникові: мовляв, виходь (у)перед, поведи біг. Та англієць (у)перто "відсиджувався" за спиною лідера. Тоді Куц вирішив знесилити суперника й розпочав свій знаменитий "рваний біг". Він зробив зтяжний спурт. Проте англієць все ще (не)відчепно йшов за лідером. Новий спурт — на 15-му колі. Та Пірі (все)одно наздогнав, але вже (не) (так) (легко), (як) досі. А потім Куц побіг майже (під)тюпцем, (з)нову відійшов (право)руч, аж на третю доріжку, і, (обернутися) до Пірі,

випростав руку (в)перед: мовляв, очолюй біг. Однак англієць не прийняв "запрошення". Після 20-го кола Володимир (с)першу розвинув велику швидкість, а потім (раптом) уповільнив біг, і Пірі промчав повз нього. (Опинитися) позаду, Куц (од)разу збагнув, що ривки виснажили англійця. Він (швидкий) обігнав Пірі й почав зтяжний ривок. Цей останній спурт нашого спортсмена вже був не (до)снаги англійцеві. А Володимир, (подолати) останнє коло, біг іще 26-е — коло пошани. Понад 100 тисяч глядачів (стояти) (пал)ко вітали нашого земляка.

І (с)правді, Володимир Куц (не) просто переміг, він поліпшив олімпійський рекорд (од)разу на 31 секунду.

Історія повторилася і на 5000 метрів: суперники так нічого і не змогли протиставити потужному бігові українського легкоатлета, який (с)трімко мчав до перемоги.

Після Олімпіади український гумористичний журнал "Перець" помістив на своїх сторінках дружній шарж, присвячений (дво)разовому олімпійському чемпіонові, з виразним і дотепним підписом: "Далеко зайцеві до Куца".

Ось так Володимир Куц у вже зрілі роки, коли більшість завершує свою спортивну кар'єру, буквально з (без)вісти увірвався на Олімпійський п'єдестал.

(З книги Воробйов П.Г., Фірсель Н.Й. На славу спорту і в ім'я честі).

Прийменник

§ 49. Правопис та вживання прийменників

Прийменник — це службова частина мови, яка виражає різні смислові відношення між словами у словосполученнях та реченнях. За походженням прийменники поділяються на непохідні (первинні): *без, в(у), на, під* і т.п. та похідні (вторинні), утворені різними способами: *з-під, із-за, посеред, шляхом, з метою, обабіч, зважаючи на* тощо. За будовою прийменники поділяються на **проті:** *без, до, при, край, перед* і т.д., **складні:** *з-над, із-за, довкола* тощо та **складені:** *згідно з, відповідно до, у зв'язку з, незважаючи на...*

Прийменники вживаються з формами відмінків

Відмінок	одного	двох	трьох	Приклад
Родовий	без, біля, коло, від, до, для, з-за, з-під, крім, окрім, після, проти, ради, серед, близько, кінець, вздовж, вглиб, край, замість, опісля та ін.	поперед	між, поміж, проміж, з, в (у)	<i>.пропуски без причин; стоять вздовж траси; поперед усіх пройшов; сидить кінець лави; позичив у товариша.</i>
Давальний	всупереч, навздогін, назустріч, наперекір, напереріз	Ніколи не вживається з непохідними (первинними), крім давнього к (іде к Енею)		<i>крикнув навздогін їм; виграв всупереч обставинам.</i>
Знахідний	крізь, повз, попри, про, проз, через	в (у), за, на, над, о (об), перед, по, поза, понад		<i>зайшов крізь двері; спізнився через вас; постукав у шибку; пішов поміж люди. б</i>

Орудний		за, над, перед, під, по, поза, понад	між, поміж, проміж, з	<i>видніється за горою; стоїть перед очима; розмова між (поміж) нами; зустрічі з чемпіоном.</i>
Місцевий	при	на, по, о (об)	в (у)	<i>росте при дорозі; лізе по драбині; о сьомій годині тренування розпочинаються.</i>
Місцевий відмінок ніколи не вживається без прийменника				

1. Складні прийменники пишуться разом *посеред (по+серед), попід, довкола, поміж, наприкінці, попри, побіля.*

2. Складні прийменники з першою частиною з (із) пишуться через дефіс: *з-за, із-за, з-поза, з-над, з-понад, з-під, з-попід, з-поміж, з-серед, з-посеред.*

3. Кілька прийменників, утворених шляхом переходу інших частин мови у прийменники, пишуться двома і більше словами: *згідно з, залежно від, незважаючи на, під час, в результаті (але внаслідок), в силу, у напрямку до, на шляху до, у зв'язку з.*

Українська мова має свої особливості у вживанні прийменників. Для вираження однакових смислових відношень в українській і російській мовах часто вживаються різні прийменники.

Порівняйте:

За всякої погоди	при любой погоде
О дев'ятій годині	в девять часов
Під час перерви	во время перерыва
Над міру	сверх меры
Не під силу	не по силам
Взяти до уваги	принять во внимание
на виплат	в рассрочку

на весь зріст

во весь рост

тричі на день

три раза в день

за два кроки

в двух шагах

під час виконання службових обов'язків

при исполнении служебных обязанностей

Запам'ятайте вирази :

Говорить на нескольких языках

говорити кількома мовами

Говорить на украинском языке

говорити українською мовою

Обучаться на родном языке

навчатися рідною мовою

Писать на родном языке

писати рідною мовою

Особливу увагу слід приділяти словосполученням з прийменником **по**. В українській мові цей прийменник вживається в конструкціях із значенням місця (йти по вулиці), мети (піти до магазину по хліб, поїхати по гриби), розміру або кількості (вживати по столовій ложці, по гривні за штуку) та в деяких інших словосполученнях (показувати по телебаченню, товариш по команді, вдарити по м'ячу, по можливості, по змозі тощо). Однак більшості російських словосполучень з прийменником **по** в українській мові відповідають конструкції з іншими прийменниками або безприйменникові словосполучення:

<i>Російська</i>	<i>Українська</i>
------------------	-------------------

по – з

Экзамен по физиологии

екзамен з фізіології

лекции по истории

лекції з історії

по обеим сторонам

з обох боків (сторін)

по поводу

з приводу

тетрадь по анатомии

зошит з анатомії

по этой причине

з цієї причини

по моей вине

з моєї вини

по — за

экономист по образованию

економіст за освітою

по собственному желанию

за власним бажанням

по образцу	за зразком
по поручению	за дорученням
по свидетельству	за свідченням
фильм по произведению	фільм за твором
по приказу	за наказом
по последней моде	за останньою модою
плыть по течению	пливти за течією

по — на

называть по фамилии, по имени	називати на прізвище, на ім'я
по заказу	на замовлення
по просьбе	на прохання
по виду	на вигляд
по требованию	на вимогу
по местам!	на місця!

по — через

по ошибке	через помилку (помилково)
отпуск по болезни	відпустка через хворобу
по недоразумению	через непорозуміння

по — у(в)

по выходным дням	у вихідні дні
по праздникам	у свята (на свята)
по понедельникам	щопонеділка, понеділками, у понеділки
по направлению к ...	у напрямі до...
по делу	у справі

по — для

комиссия по составлению резолюции	комісія для складання резолюції
курсы по изучению языков	курси для вивчення мов

по — до

по субботу включительно	до суботи включно
с 1995 по 1998 год	з 1995 до 1998 року
с 1-го по 10 апреля	з 1-го до 10 квітня
прийтись по вкусу	припасти до смаку

по — інші прийменники

по получению	після одержання
--------------	-----------------

смотря по погоде	залежно від погоди
мероприяття по	заходи щодо
по обыкновению	як звичайно, за звичай'
не по силам	не під силу

по — орудний відмінок без прийменника

старший по возрасту	старший віком (старший за віком)
украинец по происхождению	українець родом
бежать по дорожке	бігти доріжкою
по почте	поштою
добрый по натуре	доброї вдачі
отличный по качеству	відмінної якості

Зверніть увагу! Російському прийменнику **из-за** в українській мові відповідають:

- а) прийменник **з-за, із-за**: из-за боковой линии — із-за бічної лінії, из-за угла — з-за рогу;
 б) прийменник **через**: из-за неосторожности — через необережність, из-за вас — через вас, из-за плохой погоды — через погану погоду.

Вправа 1. Перекладіть українською мовою словосполучення з прийменниками, складіть з ними речення.

Соревнования по волейболу; реабилитолог по образованию; травма из-за неосторожности; хорошо говорит на английском языке; на следующем этапе; выполнит по образцу; по требованию судьи; сложный по содержанию; сборы продлятся с 1-го по 20-е марта; в двух шагах от победы; поднятись во весь рост; комиссия по составлению резолюции; выходит из-за угла; находится среди друзей; мастер спорта по боксу; продажа по сниженным ценам; сегодня 5 градусов тепла по Цельсию; переводить на украинский язык; футбольный матч состоится при любой погоде.

Вправа 2. Вставте потрібний прийменник у вирази, що зустрічаються в діловому мовленні. Розкрийте дужки, поставивши змінюване слово у потрібній формі.

Комісія ... (складання) резолюції, розроблено рекомендації ... (поліпшення) тренувального процесу, робота ... (підвищення) культури, подано конкретні рекомендації ... (це питання), проректор університету ... (наукова робота), нарада ... (це питання), ... цієї (проблема), Державний комітет ... (фізична культура) і (спорт), семінар ... (проблема)

засобів стимуляції ... (спорт), рекомендації ... (профілактика) серцево-судинних захворювань, згідно ... (закон), відповідно ... (постанова), звільнення з роботи ... (власний) (бажання).

Вправа 3. Виправте помилки у поданих реченнях.

1. Мій друг став чемпіоном Європи по гімнастиці. 2. В дев'ять годин починаються лекції. 3. Він взяв академічну відпустку по хворобі. 4. Каное попливло по течії. 5. Пролунала команда: "Всім по місцях!". 6. Проведено нараду по цьому питанню. 7. Виставка спортивного обладнання працюватиме з 5 по 10 лютого. 8. Це сталося по моїй вині. 9. Ми здали екзамен по біології.

§ 50. Види сполучників. Написання сполучників

1. Сурядні сполучники

Сполучники *і, й, та, а, але, проте, зате, або, або...або, ні...ні, то...то, чи...чи* та ін. є сурядними.

Сурядні сполучники за значенням поділяються на:

1) **єднальні:** *і, й, та, а* (зрідка);

2) **протиставні:** *але, та (але), а, проте, зате, однак* (перед ними завжди ставиться кома);

3) **розділові:** *або, чи, а, або...або, ні...ні, то...то, чи... чи* та ін.

2. Підрядні сполучники

Підрядні сполучники означають:

Причину – *бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що* та ін.;

Час – *коли, поки, тільки, ледве, як, як тільки* та ін.;

Місце – *де, куди, звідки* та ін.;

Умову – *якщо, коли, коли б* та ін.;

Порівняння – *як, ніби, мов, немов, наче* та ін.;

Допустовість – *хоч (хоча), хай, нехай, незважаючи на те що* та ін.;

Означення – *що, коли* та ін.;

Пояснення – *що, щоб, як* та ін.

3. Написання сполучників

Прості сполучники *проте, зате, щоб, якби, якщо, якже* слід відрізняти від однозвучних займенників *те, що*, вжитих з прийменниками *про, за* або часткою *би (б)*, та прислівника *як*, вжитого з часткою *би(б)* або *же (ж)*. **Порівняйте:**

Сполучник	Займенник з прийменником або часткою
<p>Один з найпопулярніших видів спорту називають "легкою атлетикою", проте не така вона вже й легка.</p> <p>Дорога була важка, небезпечна, зате, йдучи нею, ми шлях скоротили.</p> <p>Сполучники проте, зате можна замінити сполучником але.</p> <p>Будь таким, щоб мати пишалась тобою. (В. Сухомлинський)</p> <p>Сполучник щоб можна замінити складеним сполучником — для того щоб.</p>	<p>Думка про те, що я таки повинен стати переможцем змагань, мене не покидала.</p> <p>Думка про що? — про те.</p> <p>За те, що жили ми в цей зоряний час, нам заздрити будуть нащадки. (В. Сосюра)</p> <p>Про те, за те — сполучення прийменників про, за і займенника те.</p> <p>Про що б ви не запитали, ми дамо повну відповідь.</p> <p>Частку б можна перенести в інше місце у реченні, наприклад: Про що не запитали б ви, ми дамо повну відповідь.</p>
Сполучник	Прислівник й частка
<p>Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя. (Т. Ш.)</p> <p>Сполучник якби може бути синонімічним сполучнику коли б.</p> <p>Якже до тебе знову прилину, забудем лихо в тую годину. (Нар. тв.)</p> <p>Сполучник якже можна замінити сполучником якщо.</p>	<p>Як би я тепер хотів поаернути втрачений час!</p> <p>Частку би можна перенести в інше місце у реченні, наприклад: Як я тепер хотів би потрапити на чемпіонат світу!</p> <p>Як же ми раділи перемозі українських спортсменів на Олімпійських іграх в Атланті. Прислівник як і частка же. Можна опустити частку же.</p>

Складені сполучники пишуться окремо: **тому що, через те що, для того щоб, в міру того як, незважаючи на те що**.

Увага! Перед сполучниками, що з'єднують частини складного речення, ставиться кома: *Хотіла я б піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світі літати, щоб вітер розносив луну.*

Вправа 1. Прочитайте. Впишіть окремо прості, складні й складені сполучники. Зверніть увагу на їх написання.

Якби, дарма що, начебто, так що, щоб, неначе, проте, через те що, немовби, зате, незважаючи на те що, якщо, якже, тому що, для того щоб, мовби, в міру того як.

Вправа 2. Перепишіть речення, вставивши потрібні сполучники.

1. Є спортивні ігри, ... виникли так давно, ... тепер уже ніхто й не знає, ... це було. 2. Не треба бути великим знавцем спорту, ... зрозуміти, ... зусиль має докласти атлет, ... потрапити до складу олімпійської збірної. 3. Цю вправу оцінюють залежно від кількості ... серйозності допущених помилок. 4. ... старогрецька традиція давати Олімпіадам імена переможців збереглася до наших днів, ... майже всі Олімпійські ігри, в ... брали участь наші спортсмени, можна було б назвати їхніми іменами. 5. Два влучних удари нашого боксера Валерія Попенченка принесли йому золоту медаль, ... з нею й славу найкращого боксера-аматора світу. 6. "Золота рибка", ... її тоді прозивали, шістнадцятирічна севастопольська школярка Галина Прозуменщикова завоювала золоту олімпійську медаль у плаванні, пропливши 200 м брасом не тільки швидше за всіх інших учасниць змагань, ... й встановивши олімпійський рекорд. 7. у встановлені терміни (здебільшого протягом 12 місяців, ... передують Олімпійським іграм) буде виконано нормативи кваліфікаційних змагань, ... в кожному виді країна може виставити додатково ще двох спортсменів.

Для довідки: пропущені сполучники – *які, що, коли, щоб, яких, аби, і, якби, то, а, як, якщо.*

Вправа 3. Напишіть невеликий твір-роздум на тему: "Зв'язок спорту зі здоров'ям".

Використайте у творі подані сполучники: **і, та, але, зате, або, чи, ні...ні, чи...чи, бо, тому що, щоб, коли, якщо, ніби, немов, у зв'язку з тим що.** Усно поясніть, яку функцію вони виконують у реченні.

§ 51. Розряди часток. Написання часток

За значенням та роллю у реченні частки поділяються на формотворчі, заперечні і модальні.

До формотворчих належать частки *хай, нехай, бодай, б, би*. За допомогою формотворчих часток творяться:

- 1) наказовий спосіб дієслів (*хай біжить, нехай пливають*);
- 2) умовний спосіб дієслів (*піднімав би, тренувалася б, грали б*).

За допомогою заперечних часток *не, ні, ані* виражається заперечення. Частка *не* надає заперечного смислу тому слову, перед яким вона виступає: *Наука не в ліс веде, а з лісу виводить* (Нар. тв.). Якщо заперечна частка стоїть перед присудком, то вона надає заперечного смислу всьому реченню: *Під лежачий камінь вода не тече* (Нар. тв.).

Модальні частки *чи, хіба, невже* та інші вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають почуття і ставлення того, хто говорить, до висловленого (питання, оклик, вказівку, сумнів, виділення або обмеження, підсилювання, пом'якшення наказу та ін.).

Формотворчі частки *хай, нехай, бодай, б, би* та заперечні *не, ні, ані* пишуться окремо: *хай пише, нехай говорить, читав би*.

Модальні частки *бо, но, то, от, таки* пишуться з попереднім словом через дефіс: *скажи-бо, піди-но, якби-то, як-от, вивчив-таки*. Але частку *таки*, коли вона стоїть перед словом, яке підсилює, пишемо окремо: *таки вивчив, таки домігся свого*. Якщо перед *бо, но, то, от, таки* стоять інші частки, то дефіс не ставимо: *все ж бо, ото ж то, він же таки, чим би то* і под.

Слід розрізняти заперечне слово *немає* (його можна замінити формою *нема*), у якому *не* пишеться разом, і дієсловом *не має* (*він не має*), з яким частка *не* пишеться окремо.

§ 52. Написання не, ні з різними частинами мови

Не може бути часткою, префіксом і частиною кореня.

Частка **не** пишеться завжди окремо. Префікс **не-** пишеться завжди разом. **Не-** — частина кореня — також пишеться разом.

Написання не з різними частинами мови

не — частка (пишемо окремо)	не- — префікс (пишемо разом)	не- — частина кореня (пишемо разом)
В іменниках, прикметниках, прислівниках:		
якщо є протиставлення з сполучником а: не друг, а ворог; не воля, а рабство; не веселий, а сумний; не далеко, а близько	коли слово з не має протилежне значення: друг — не друг (ворог), не воля (рабство); веселий — невеселий (сумний), далеко — не далеко (близько). У словах з префіксом недо- : не добачати, не доречність, не дооцінювати, не долюблювати	які без не не вживаються: не года, не ук, не впинно, не вдаха
У дієприкметниках:		
якщо є залежне слово: Не перевершений ніким рекорд; якщо це присудок: Рекорд не побитий. У дієсловах, дієприслівниках, числівниках, займенниках завжди: не стрибав, не стрибаючи, не два, не наш;	якщо немає залежного слова: Поставлений раніше рекорд так і залишився не перевершеним. У займенниках не абихто, не абищо, не аби який	У дієсловах і дієприслівниках, які без не не вживаються: Не здужати, Не здужаючи, Не покоїти, не покоячись;

Ні може бути часткою, префіксом і частиною кореня.

Частка **ні** завжди пишеться окремо. Префікс **ні-** пишеться завжди разом. **Ні** – частина кореня також пишеться разом.

Написання *ні* з різними частинами мови

<i>ні</i> — частка (пишемо окремо)	<i>ні-</i> — префікс (пишемо разом)	<i>ні-</i> — частина кореня (пишемо разом)
В іменниках, прикметниках, числівниках, займенниках (крім неозначених та заперечних), дієсловах, прислівниках (крім деяких): <i>ні добрий, ні поганий; ні йти, ні їхати; ні один, ні другий; ні він, ні я; ні місто, ні село.</i> У стійких словосполученнях: <i>Ні грач, ні помагач; ні до ладу; ні до прикладу; ні бе, ні ме, ні кукуріку; ні в тин, ні в ворота; ні врзять, ні доточить</i>	У неозначених та заперечних займенниках: <i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий</i> (але — <i>ні на що, ні в кого</i>); У ряді прислівників: <i>ніде, нінащо, нізвідки, ніяк, ніколи, нікуди, нітрохи</i>	В іменниках <i>нісенітниця, нікчемність</i> У прикметниках, дієсловах: <i>нікчемний, ніяковий, нічийний, ніяковіти, нівечити</i>

Вправа 1. Накресліть таблицю. Заповніть кожну графу таблиці прикладами з довідки та дібраними самостійно.

Частина мови	Пишеться разом		Пишеться окремо
	<i>не-</i> — префікс	<i>не-</i> — частина кореня	<i>не</i> — частка
Іменник			
Прикметник			
Прислівник			
Дієприкметник			
Дієслово			
Дієприслівник			

Слова для довідки: ніким (не) зроблена робота; (не) заміщена посада; (не) прочитана книга; (не) одмінно; (не) розповідаючи; (не) відчепно; (не) прибути; (не) года; (не) впинний; (не) стаца; (не) вблаганний; (не) нависть; (не) сказанний; (не) підкорена альпіністом вершина; (не) розвинений; (не) відвідати; (не) притомніти; (не) переможний; (не) поганий; (не) радісний; (не) добре, а зле; (не) ворог, а друг; (не) сумно, а весело.

Вправа 2. Накресліть таблицю, подібну до наведеної вище. Впишіть у таблицю дібрані самостійно приклади написання *ні* з різними частинами мови.

Вправа 3. Перепишучи, розкрийте дужки і поставте розділові знаки. Підкресліть дієприслівники. Поясніть написання **не** з дієприслівниками.

1. Про вроду Сані Громенко можна було сперечатися але пройти повз дівчину (не) озирнувшись не міг ніхто. 2. Так бувало вже не раз відкладеш на завтра а потім замотаєшся і приходиш у школу (не) зробивши уроку. 3. З кафедри фізкультури вийшов Максимов глянув на Ніну на свій план зібганий у дівочій руці одвернувся і пішов коридором (не) сказавши ні слова. 4. Він стояв зовсім розгублений (не) знаючи що робити коли біля виходу з'явилася ціла група веселих гомінких дівчат (з тв. В. Собка).

Вправа 4. Прочитайте подані речення, знайдіть у них дієприкметники. Поясніть написання **не** з дієприкметниками.

I. 1. Із забутої картини було знято покривало, і тепер вона чекала останніх штрихів. Шедевр з однією ненаписаною постаттю залишався незакінченим майже чотири роки... (В. Чухліб). 2. Чисте, незаросле місце то завужувалось, то місцями розходилося, ніби озерце (І. Нечуй-Левицький). 3. До Дніпра приніс Іван Паляниця неушкоджене своє серце і невтомне в праці тіло (О. Копиленко).

II. 1. Стіни, не прикрашені жодним портретом чи фото, сяли свіжою побілкою. 2. Таця з помідорами аж очі вбирала. Любов Максимівна навмисне подала їх до столу не нарізаними, а цілими. 3. Для сестер це запитання було зовсім не зрозумілим (з тв. В. Собка).

Вправа 5. Складіть словосполучення, у яких би частка **не** була написана разом або окремо.

Зразок: *незаконспектована лекція;*

(Не) законспектований не законспектована студентом лекція;

не законспектована, а записана на плівку лекція.

(Не) виголошений, (не) написаний, (не) виїжджений, (не) скопаний.

Вигук

§ 53. Написання вигуків. Розділові знаки при вигуках

Вигуком називається частина мови, яка служить для безпосереднього найкоротшого вираження різних почуттів, волевиявлень, але не називає їх. Наприклад: *Ах, яка глибінь альтова, наче в озері блакить (П.Тичина)*. Слово *ах* не має лексичного і граматичного значення – виражає захоплення.

Що виражає	Група вигуків	Приклади
Виражає різні почуття, спонукання до дії, але не називає їх.	1. Виражають різні почуття і відчуття (радість, жаль, страх, біль). 2. Спонування до дії (наказ, поклик, оклик, вітання, прощання, заборону тощо).	Ой! Ах! Ох! Ай! Ех! О! Ух! Геть! Нумо! Гей! Цить! Жах! Агов! Слава! Вітаю! Марш! До побачення, прощайте, дякую, на добраніч.

Від самостійних частин мови вигуки відрізняються незмінністю, відсутністю граматичних ознак. На відміну від службових слів вони не є засобом граматичного зв'язку між словами, не зв'язуються між словами в реченні, не виступають членами речення. Вигуки можуть замінювати собою ціле речення або прилягати до нього, надаючи реченню емоційного забарвлення: 1. *Кроком руш!* – почувлася команда. 2. *О, як шаленіють від захвату трибуни!*

За значенням вигуки поділяються на дві групи:

а) вигуки для вираження емоцій, почуттів (захоплення, радість, сум, горе, страх, здивування, обурення, іронію, докір, недовіру, сумнів тощо): *ах! овва! ох! тю! фе! ого! гм!* тощо.

б) вигуки для вираження волевиявлення, спонування до дії (наказ, заклик до дії, спонування, команда, оклик тощо): *марш! цить! годі! геть! алло! гов! тпру! цоб! цабе! вйо! тощо.*

Вигуки, що вимовляються протяжно, пишуться через дефіс, наприклад: 1. *Зозуля в лісі кує: ку-ку! ку-ку!* 2. *Ну-ну, скажені, схаменіться!* (Т.Шевченко).

Вигуки виділяються комами або знаком оклику. Комою вигуки виділяються:

- на початку речення, наприклад: 1. *Ах, нікого так я не люблю, як вітру вітровіння* (П.Тичина). 2. *Гей, гей! Море, грай, реви, скелі ламай!* (Т.Шевченко);
- у середині речення (з обох боків), наприклад: *Та ми, ох, ми ще добре пам'ятаєм ганебний час, коли навчали нас тюрму повсюди називати раєм* (М.Рильський);
- у кінці речення (перед вигуком), наприклад: *Золоті скарби знайшли ми, гей!* (М.Рильський);
- при повторенні, наприклад: *Раптом у синій тиші садів – тьох, тьох, тьох!*
Потім сміливіше, сміливіше, і солов'їна пісня заповонила все навкруги.

Знаком оклику відділяються вигуки, які вимовляються з виразною окличною інтонацією: 1) *Ай! Як тут гарно* (М. Коцюбинський.). 2. *Цить! Хай говорить серце... Невиразно воно говорить, як весняна нічка* (Леся Українка).

Вигуки *о, ой* не слід змішувати з однозвучними частками зі значенням підсилювання, що стоять перед звертаннями і пов'язані з ними інтонаційно та комами від інших слів не відділяються, наприклад: 1 *О спорт, ти мир!* 2. *Ой Музо! Ся пісня двусічна, мов зброя, і будить одвагу, й жалю завдає!* (Леся Українка).

Вигук *ой* може не відокремлюватись в реченнях, що мають пісенний характер: *Ой шумлять гаї зелені, ріки повноводнії* (П.Тичина).

До вигуків близько стоять звуконаслідувальні слова (вони становлять окрему групу слів). За їх допомогою ми відтворюємо звуки природи, тварин, машин, різних предметів: *клац, бац, бух, хлоп, хлюп, дзелень, му-у-у, ку-ку, ку-ку-рі-ку-у, няв* тощо.

У значенні вигуків можуть вживатися вирази: *матінко моя, ой лелечко, брат ти мій, отим то й ба! от тобі й на! оце так! спасибі Вам! будь ласка! на добраніч! дякую!* тощо, у яких усі складові частини пишуться окремо.

Вправа 1. *Перепишіть речення, розкриваючи дужки і розставляючи розділові знаки.*

1. Не жартуй наді мною будь (ласка) і, говорячи, не мовчи (В.Симоненко). 2. Ов(ва) Не вихоплюйся, синку, з нерозумним словом, бо назад ніяково вертатися (М.Коцюбинський). 3. О щастя жить в моім чудеснім краю, його любить і дихать тільки ним (В.Сосюра). 4. Надривно, тривожно зазвучала трембіта: ту(ру)(ру)(ру)(у)(у) (Остап Вишня). 5. О якої пісні та про них складу я (В.Сосюра). 7. Ой три шляхи широкії до купи зійшлися (Т.Шевченко). 8. Там такий бенкет буде, що гай(гай) (Г.Квітка-Основ'яненко).

Вправа 2. *Напишіть твір про те, як ви уболіваєте за улюблену команду або спортсмена. Намагайтесь вживати якомога більше слів-вигуків.*

Деякі зауваження щодо синтаксису української мови

Синтаксична будова української мови майже така, як і російської. Речення в українській та російській мовах будуються майже однаково. Слова об'єднуються в словосполучення, в реченні є підмет, присудок, другорядні члени речення (додаток, означення, обставина), а також внесення: звертання, вставні слова і речення.

Речення бувають прості та складні. Серед простих речень є двоскладні й односкладні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, називні, безособові).

Складні речення поділяються на складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові.

Розділові знаки ставляться так само, як і в російській мові, наприклад: 1. *Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися* (Нар. творчість). *Стоїшь високо – не будь гордым, стоїшь низко – не гнись*. 2. *Високі скелі, гордо навислі над морем, піддалися нарешті: море вигризло в них високі й глибокі гроти* (М.Коцюбинський). *Высокие скалы, гордо нависшие над морем, поддались наконец: море выгрызло в них высокие и глубокие гроты*.

Разом з тим у синтаксичній будові української та російської мов є й свої особливості.

Дещо по-іншому утворюються деякі **словосполучення**:

1. В українській мові іменник у множині після прийменника **по** має закінчення місцевого відмінка, а не давального, як це є в російській мові: **по незвіданих трасах, плавати по морях, йти по слідах, гуляти по вулицях міста**.

2. При числівниках **два, три, чотири** іменник стоїть у називному відмінку множини, а не в родовому однини, як в російській мові: **два тренери, три спортсмени, чотири очки**.

3. В українській мові після прикметників у вищому ступені вживаються прийменники **від, за** або сполучник **ніж**: **вищий від брата, дорожчий за все, сильніший за тебе**.

4. В українській мові після прикметника вживається прийменник **на** там, де в російській мові виступає, як правило, орудний відмінок: *середній на зріст, хворий на кір*.

5. По-різному творяться в українській мові ще деякі **словосполучення**: *дякувати викладачеві (благодарить преподавателя), вибачити другові (извинить друга), наслідувати тренерові (подражают тренеру), дотримати слова (сдержат слово), зрадити батьківщину (изменить родине), докоряти синові (упрекать сына), дотримати обіцянки (сдержат обещание), набувати досвіду (приобретать опыт), радіти з успіхів (радоваться успехам), говорити англійською мовою (говорить на английском языке)* тощо.

В українській мові **складений іменний присудок**, на відміну від російської, завжди виражається тільки повною формою дієприкметника і, як правило, повною формою прикметника, наприклад: *Цей роман був написаний у XVIII столітті (Этот роман был написан в XVIII веке). Він закоханий в однокурсницю (Он влюблен в однокурсницу).*

Тільки українській мові властивий присудок з прийменником **за**, наприклад: *Був він у нас за вчителя. Її всі вважали за виховану й освічену людину.*

Російське допоміжне слово *продолжать* перекладається українською мовою словами *і далі, усе, не перестаючи*: *Він і далі тренувався. Він усе тренувався. Він не переставав тренуватися. – Он продолжал тренироваться.*

У складеному іменному присудку необхідність дії в російській мові передається словами *должен, обязан, вынужден*, а в українській – *повинен, мусити, змушений, зобов'язаний і мати*, наприклад: *Я мушу цю роботу закінчити сьогодні. – Я должен эту работу закончить сегодня. Студенти повинні (зобов'язані) вчасно приходити на заняття. – Студенты обязаны вовремя приходит на занятия. Змагання мають початися об одинадцятій годині. – Соревнования должны начаться в одиннадцать часов.*

Російське дієслово-зв'язка **являться** українською мовою перекладається дієсловом **бути** або **пропускається** взагалі, наприклад: *Он является ведущим специалистом в этой*

області науки. – Він є провідним ученим у цій галузі науки. Він – провідний учений в цій галузі науки.

В українській мові **прямі додатки**, що означають назви чітко окреслених предметів чоловічого роду в однині (*стіл, стілець, палець, олівець* тощо), вживаються переважно у формі родового відмінка: *відсунув стільця, узяв у товариша олівець, подай ножа*. Але коли такі іменники чоловічого роду означають назви абстрактних, нечітко окреслених предметів і понять, то додаток виражається у формі, спільній з називним відмінком: *склав іспит, відчув гнів*.

В українській мові в ролі **означень** частіше вживаються присвійні прикметники, а в російській мові – іменники в родовому відмінку: *Сергійів конспект виявився найкращим. – Конспект Сергея был лучшим. Уже не чути солов'їного співу. – Уже не слышно пения соловья.*

В українській мові **обставини часу** виражаються дещо інакше, ніж у російській. Порівняйте: *Лекції починаються о дев'ятій годині ранку. — Лекции начинаются в девять часов утра. Того дня я був щасливий. – В тот день я был счастлив. Т.Г. Шевченко народився 1914 року. – Т.Г.Шевченко родился в 1914 году.*

В українській мові **звертання** вживаються у формі кличного відмінка: *Пане Миколо, за яку футбольну команду ви уболіваєте? Я був радий вам допомогти, Олександро Васи́лівно!*

Вправа 1. Перекладіть словосполучення і короткі речення українською мовою.

Здоровье дороже золота. Он сильнее брата. Два удара, четыре гола, три очка, полтора года, тридцать четыре спортсмена. Поблагодарить своего коллегу. Сориентироваться ночью по звездам. Больной гриппом. Приобретать новые знания. Наша земля богата полезными

ископаемыми. Поездил по разным странам. Изменить своему товарищу. Упрекать друзей по команде.

Вправа 2. Перекладіть українською мовою.

Наконец доклад был подготовлен. Рабочий день окончен. Этот факт типичен для нашей действительности. Львов является большим культурным центром Западной Украины. Все должно быть сделано вовремя. Мой друг является одним из лучших игроков своей команды. Он должен прийти в одиннадцать часов. Снег продолжал падать. Я нечаянно сломал карандаш. Пожалуйста, предложи девушке стул. После напряженной тренировки в бассейне парень почувствовал голод. Пододвинь тетрадь поближе. Всегда прислушивайся к советам отца и матери. В тот вечер мы были вместе. Мой брат родился в 1981 году. Я прихожу домой в восемь часов вечера.

Вправа 3. Перекладіть текст українською мовою, розставивши розділові знаки.

ЭТО ЛЮБОПЫТНО

Все было одинаково на тренировках бегунов силы участников расстояние время. Разнилась только обстановка вид местности. Один раз бежали на стадионе другой по приморскому шоссе. И оказалось что дистанция проложенная по шоссе давалась спортсменам легче чем по однообразным кругам на стадионе. Это подтвердили и биохимические исследования. После тренировки на шоссе у спортсменов меньше падало содержание сахара в крови меньше повышался уровень молочной кислоты. Источник дополнительных сил был только один радостное эмоциональное возбуждение вызванное живописной природой.

Для довідки: пропущені в тексті розділові знаки – дві крапки (один раз), коми (десять), тире (два).

Ділові папери

Сучасна українська літературна мова в усній і писемній формах має розвинену систему стилів. Основні з них – *розмовний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній*. Офіційно-діловий використовується в текстах законів, постанов, у листуванні між установами та організаціями, в канцелярських документах, ділових паперах тощо. Найпоширеніші види ділових паперів – це заява, автобіографія, характеристика, протокол, доручення, довідка, розписка, запрошення, оголошення, пояснювальна записка тощо. Кожен вид ділових паперів має свою більш-менш усталену форму, усталені мовні звороти (*до відома, з метою, згідно з, відповідно до* тощо), поділ документа на чіткі частини, початок і закінчення документа, широке використання термінів та професіоналізмів, точність і лаконічність викладу (навіть такого документа як автобіографія).

1. ЗАЯВА

Заява – це документ, який містить прохання або пропозицію однієї чи кількох осіб, адресовану установі або посадовій особі. У заяві обов'язково слід вказати, кому вона адресована і від кого. Починають заяву словом "Прошу", верхню ліву частину залишають незаповненою, щоб той, до кого звертаються, міг написати там своє рішення (накласти резолюцію).

Зразок.

Ректору Національного університету
фізичного виховання і спорту України
академіку В.М. Платонову
Бойко Ольги Григорівни,
яка мешкає за адресою:
252024, Київ – 24,

вул. Круглоуніверситетська, 2, кв. 9,

тел. 293–51–21

ЗАЯВА

Прошу зарахувати мене на посаду старшого лаборанта кафедри легкої атлетики з 31 серпня 1998 року.

До заяви додаю:

- 1) автобіографію;
 - 2) копію диплома;
 - 3) трудову книжку;
 - 4) особовий листок з обліку кадрів
- на чотирьох сторінках в одному примірнику.

26.08.98 р.

Підпис

Якщо заява адресується до тієї ж організації, де працює автор, не треба зазначати адресу, паспортні дані, достатньо лише вказати посаду та місце роботи (структурний підрозділ).

Вправа 1. Складіть заяву на ім'я декана вашого факультету.

2. ЗАЯВА-ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Заява-зобов'язання – документ, що є різновидом термінового зобов'язання, яке оформляється з метою отримання кредиту за спеціальними позиковими рахунками.

Зразок

До _____

(Назва установи, що надає позику)

Від _____

(Прізвище, ім'я, по батькові)

Табельний № _____

Місячний заробіток _____

Домашня адреса: _____

Паспорт № _____

Виданий _____

ЗАЯВА-ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Прошу надати мені позику в розмірі _____ грн. з виплатою протягом _____ місяців. Цю суму зобов'язуюсь повернути рівними частинами з кожної зарплати особисто або _____.

Позикова сума потрібна для _____.

У випадку несплати боргу (частини чи повністю) у визначений термін правління _____ має право стягнути з мене всю прострочену суму й пеню по день виплати.

На випадок зміни місця роботи чи адреси зобов'язуюсь негайно повідомити про це правління _____.

Усі позови, пов'язані з простроченням виплати позики, вирішуються за місцем проживання позичальника.

" ___ " _____ 19_ р.

Підпис

Вправа 2. Заповніть поданий бланк заяви-зобов'язання.

3. АВТОБІОГРАФІЯ

Автобіографія - це життєпис особи, складений нею самою. Автобіографія як документ обов'язково містить такі відомості:

- прізвище, ім'я, по батькові (Я, Твердохліб Олександр Костянтинович, ...);
- дата народження (народився 8 липня 1976 року);

- місце народження (місто, село, селище, станція; район; область: у м. Обухові Київської області);

- відомості про навчання (повне найменування всіх навчальних закладів, у яких довелося вчитися);

- відомості про трудову діяльність (перелік місць роботи й посад);

- відомості про громадську роботу (усі її види);

- короткі відомості про склад сім'ї (батько, мати, чоловік, дружина, діти);

- дата і підпис автора.

Примітка. Заголовок (Автобіографія) пишеться посередині рядка, трохи нижче верхнього поля. Кожне нове повідомлення слід починати з абзацу. Дата написання ставиться ліворуч під текстом, а підпис – праворуч.

Вправа 3. *Складіть автобіографію, дотримуючись зазначених вимог.*

4. РОЗПИСКА

Розписка – це документ, який підтверджує передачу й одержання товарів, грошей, документів тощо, завірений підписом одержувача.

Має довільну форму.

Зразок

РОЗПИСКА

Я, старший викладач кафедри легкої атлетики Національного університету фізичного виховання і спорту України Синенко Олександр Григорович, одержав від проректора з адміністративно-господарської роботи Остапчука Л.Д. у тимчасове користування для учасників туристичного походу такий інвентар:

1) 16 (шістнадцять) рюкзаків;

2) 8 (вісім) наметів;

3) 2 (два) відра;

4) (5) п'ять м'ячів;

5) 1(одну) сокиру.

Весь зазначений інвентар раніше був у вжитку.

Підстава: розпорядження ректора Національного університету фізичного виховання і спорту України № 145 від 20.05.98 р.

25.05.98 р.

Підпис

Вправа 4. За поданим зразком напишіть розписку.

5. ДОРУЧЕННЯ

Доручення – це документ, за яким організація чи певна особа надає право іншій особі від її імені здійснювати певні дії.

Доручення поділяються на офіційні й особисті.

Офіційні доручення оформлює установа, організація чи підприємство. Особисті доручення складаються окремими особами.

Зразок

ДОРУЧЕННЯ

Я, Чумак Андрій Сергійович, доручаю Павленкові Василю Васильовичу одержати належну мені зарплату за вересень 1998 р.

Доручення дійсне до 15 жовтня 1998 р.

22 вересня 1998р.

Підпис

А .С. Чумак

Підпис лаборанта Чумака А.С. засвідчую:

Завідувач відділу кадрів

Національного

університету фізичного

виховання і спорту України

Підпис

О.І. Козак

Вправа 5. За поданим зразком напишіть кому-небудь доручення.

6. ДОВІДКА

Особиста довідка посвідчує факти біографічного і службового характеру з життя й діяльності окремих осіб. Довідка надається підприємством, установою, організацією на вимогу особи. Найчастіше довідки подають до навчальних закладів, дитячих дошкільних закладів, житлово-експлуатаційних контор.

Зразок

Міністерство освіти України

Харківський район м. Києва

Середня школа № 273

ДОВІДКА

25.05.98

№ 65

м. Київ

Пан Хоменко Павло Миколайович працює вчителем фізкультури в СШ № 273 Харківського району м. Києва.

Видано для подання до поліклініки № 1 Харківського району м. Києва.

Директор СШ № 273

Підпис

В.М.Калита

Вправа 6. Заповніть поданий нижче бланк довідки.

Назва установи

ДОВІДКА

Дата

№ ____

м. _____

Пан(і) _____
(Прізвище, ім'я, по батькові)

працює _____
(Назва посади із зазначенням підрозділу)

Його (її) посадовий оклад _____ грн. на місяць
(Цифрами і буквами)

Видано для подання до _____
(Назва організації)

Директор (підпис) Розшифрування підпису

Головний бухгалтер (підпис) Розшифрування підпису

7. ПРОТОКОЛ

Протокол – це документ, в якому фіксується послідовний хід і результати роботи колегіальних органів (постійних і тимчасових), а також різноманітних нарад, обговорень тощо. У протоколі фіксується місце, час, склад присутніх, зміст доповідей, виступів та ухвали з обговорених питань. Протокол укладає офіційна компетентна особа. На підставі протоколу керівництво має право вимагати від співробітників виконання доручених їм завдань.

Зразок

ПРОТОКОЛ № 9

28.09.1998 р.

м.Київ.

Засідання

профспілкового комітету викладачів та співробітників

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Голова І.І. Карпенко

Секретар Л.С. Орлик

Присутні: члени профкому Бережна Н.М., Бурик Л.Г., Васильченко Л.Д., Гончаренко А.К., Сергієнко О.П., Стогній М.С., Ткачов С.Д., Чиж Б.Г.

Відсутні: члени профкому Гудзь С.Є. (у відрядженні) і Тоцька З.Ф. (через хворобу).

Запрошені: Л.В. Миронова (ст. бухгалтер НУФВСУ).

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Про надання матеріальної допомоги викладачам і співробітникам УДУФВС (інформація голови профкому І.І. Карпенка).

2. Про виділення санаторно-курортних путівок викладачам і співробітникам університету (інформація члена профкому Бережної Н.М.).

I. СЛУХАЛИ:

І.І.Карпенко доповів про надання матеріальної допомоги викладачам і співробітникам університету, які подали заяви до профкому.

ВИСТУПИЛИ:

С.П. Ткачов — вказав, що всі викладачі і співробітники, які звернулися до профкому з проханням про матеріальну допомогу, дійсно її потребують.

УХВАЛИЛИ:

Надати матеріальну допомогу таким викладачам і співробітникам університету:

Матвієнко В.С. – 50 грн.; Стрілець Н.Н. – 60 грн.; Довганю В.К. – 50 грн.;
Петренку С. М. – 100 грн.

II. СЛУХАЛИ:

Н.М. Бережна зачитала заяву ветерана університету Головка О.О. з проханням про надання йому санаторно-курортної путівки до санаторію "Жовтень" у Кончі-Заспі на 15 днів з 2 жовтня 1998 року. Вартість путівки 650 грн. 00 коп.

УХВАЛИЛИ:

Надати ветерану університету Головку О.О. путівку до санаторію "Жовтень" у Кончі-Заспі з 2 жовтня 1998 р. безкоштовно.

Голова

Підпис

І.І.Карпенко

Секретар

Підпис

Л.С.Орлик

Вправа 7. Складіть протокол за поданим зразком.

8. ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ

Витяг з протоколу — один з найбільш розповсюджених видів документації, що надсилається (передається) окремим особам (підприємствам).

Реквізити: номер відповідного документа; назва органу, засідання, наради; дата; порядок денний; текст з цього питання.

Зразок

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 5

засідання студентського профспілкового комітету Національного університету фізичного виховання і спорту України від 11 березня 1998 року

3. Заслухали заяву студента групи № 5 Ю.І.Михайленка з клопотанням про виділення путівки до лікувально-профілактичного санаторію "Пуща-Водиця".

УХВАЛИЛИ: Виділити Ю.І.Михайленкові путівку до санаторію "Пуща-Водиця".

Оригінал підписали:

Голова засідання	Підпис	Л.Р. Прокопенко
------------------	--------	-----------------

Секретар	Підпис	Н. І. Братчик
----------	--------	---------------

Вправа 8. За наведеним вище зразком витягу з протоколу складіть відповідний документ.

9. АКТ

Акт - документ, складений однією або кількома особами, що підтверджує будь-які установлені факти або події.

Акт оформляється комісією, створеною керівником підприємства, після ухвал, при передаванні товарно-грошових цінностей однією особою іншій, після приймання завершених об'єктів будівництва, при проведенні випробувань нової техніки, при нещасних випадках та інших подіях. Акт затверджується вищою установою або керівником підприємства.

Зразок

Назва підприємства

Затверджую

(Посада, прізвище, ім'я, по батькові)

Підпис Розшифрування підпису

Дата

АКТ № ____

Про результати інвентаризації цінностей на складі № ____ підприємства
" ____ " _____ 19__ р.

Підстава: Наказ директора від " ____ " _____ 19__ р. № ____

"Про _____ "

Створено комісію в складі:

Голова _____
(Посада, прізвище, ім'я, по батькові)

Члени комісії _____
(Посада, прізвище, ім'я, по батькові)

У період з _____ до _____ комісія провела перевірку роботи на складі
підприємства і вважає, що _____

(Зазначити результати роботи, висновок)

Складено в трьох примірниках:

1-й – до бухгалтерії;

2-й – до відділу постачання;

3-й – зав. складу.

Голова комісії Підпис Розшифрування підпису

Члени комісії Підписи Розшифрування підписів

Вправа 9. Розгляньте наведений зразок акта, заповніть його необхідними даними.

10. ВІДОМІСТЬ

Відомість – це різновид документа, який найчастіше використовується в бухгалтерській справі, у системі банку та ін.

Відомості бувають платіжні, накопичувальні, на виплату пенсій, заробітної плати тощо.

Зразок

ПЛАТІЖНА ВІДОМІСТЬ № ____

від " ____ " _____ 19__ р.

За цією платіжною відомістю виплачено гривень _____ копійок _____ (_____ грн. _____ коп.) і депоновано гривень _____ копійок _____ (_____ грн. _____ коп.)

Касир _____

Перевірив бухгалтер _____ 19__ р.

Касовий ордер № _____ від _____ 19__ р.

№ п/п	Табельний номер	Прізвище, ім'я, по батькові	Сума	Підпис
-------	-----------------	-----------------------------	------	--------

Відомість склав _____
(Підпис)

Відомість перевірів _____
(Підпис)

Вправа 10. Розгляньте наведений зразок відомості, заповніть його необхідними даними.

11. ДОГОВІР

Договір – це документ, який фіксує угоду між організаціями, підприємствами або іншими юридичними особами. Рідше договір укладається між приватними особами.

Зразок

ДОГОВІР КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ КВАРТИРИ

м. _____ " _____ " _____ 199__ р.

Гр. _____,
(Прізвище, ім'я, по батькові)

який мешкає _____,
(Повна адреса)

з одного боку

і гр. _____,
(Прізвище, ім'я, по батькові)

який мешкає _____,
(Повна адреса)

з іншого боку,

уклали цей Договір про таке:

1. Гр. _____ продав(ла),
(Прізвище, ім'я, по батькові)

а гр. _____ купив(ла)
(Прізвище, ім'я, по батькові)

квартиру № _____ в будинку № _____
(Цифрами і прописом) (Прописом)

по вулиці _____ в місті _____.

2. Квартира складається з _____ кімнат жилою площею _____ кв. м та
кухні. Загальна площа квартири _____ кв. м
(Прописом)

3. Квартира належить Продавцю на підставі Свідоцтва про право власності на
квартиру, виданого _____,
(Ким, коли, за яким номером видане свідоцтво)
зарєєстрованого у _____.
(Де, коли, за яким номером зарєєстроване свідоцтво)

4. Вартість квартири _____
(Прописом)

5. Продаж вчинено за _____,
(Прописом)

які одержані Продавцем від Покупця ще до підписання цього Договору.

6. Продавець свідчить, що квартира до укладення Договору не продана, не
подарована, не заставлена, в спорі і під заборонаю не перебуває.

7. Споры, що можуть виникнути після укладення цього Договору, вирішуються у
судовому порядку.

8. Витрати за укладення Договору сплачує гр. _____.
(Прізвище, ініціали)

9. Продавець зобов'язується звільнити квартиру з членами своєї сім'ї не пізніше _____, а Покупець дає згоду на проживання Продавця у квартирі до цього терміну.

10. Зміст ст.229 "Цивільного кодексу України" і п. 13 "Правил користування приміщеннями житлових будинків і прибудинковими територіями", затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1992 року № 572, сторонам роз'яснено.

11. Договір складений у трьох примірниках, один з яких залишається у справах _____ нотаріальної контори, а решта видана сторонам.

Підписи:

Продавця _____

Покупця _____

Засвідчення нотаріуса

Вправа 11. Прочитайте зразок договору, назвіть послідовно реквізити, з яких він складається.

12. НАКАЗ

Наказ – розпорядчий документ, що видається керівником підприємства, організації, установи на правах єдиначальності і в межах своєї компетенції.

Зразок

Національний університет фізичного виховання і спорту України

НАКАЗ

" ____ " _____ 1998 р.

№ _____

Про проведення масового
легкоатлетичного кросу,
присвяченого Дню Перемоги та
пам'яті З.П. та З.А. Синицьких

Для відзначення Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні, на підставі календаря спортивно-масових заходів університету на 1997/98 навчальний рік та виконання спортивних вимог студентами університету,

НАКАЗУЮ:

1. Провести загальноуніверситетський легкоатлетичний крос 8 травня 1998 року на верхньому полі Голосіївського лісу.
2. Кафедрам легкої атлетики (завідувач Тарасенко А.П.) та велосипедного і зимових видів спорту (завідувач Олефіренко П.С.) забезпечити місце змагань та проведення кросу.
3. Спортивному відділу (Олексієнко С.В.) спільно з деканатами, кафедрами і службами університету забезпечити участь студентів, викладачів та співробітників університету у кросі.
4. Навчально-методичному відділу (завідувач Петренко Є.І.) відмінити навчальні заняття 8 травня ц.р. на всіх курсах.
5. Контроль за виконанням наказу покласти на проректора зі спортивної роботи Олексієнко С.В.

Проректор з навчально-

методичної роботи

Підпис

К.Р.Марченко

Погоджено:

Відділ спорту

Посада

Підпис

Навчально-методичний відділ

Посада

Підпис

Вправа 12. Складіть наказ за поданим зразком.

13. ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

Доповідна записка – документ, адресований керівникові установи або одному з її структурних підрозділів з інформацією про ситуацію, що склалася, про наявні факти, явища,

про виконану роботу з висновками та пропозиціями автора. Доповідні записки поділяються на звітні, інформаційні та ініціативні.

Примітка. Слід зазначити, що чітких стандартів щодо розміщення реквізитів у доповідній записці немає, тому в зразках доповідних записок, що подані у багатьох довідкових виданнях, спостерігаємо різне розміщення реквізитів.

Кафедра української, російської
та іноземних мов

Проректорові НУФВСУ
з наукової роботи

Зразок

СТЕПАНОВУ С.М.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

25.10.97 № 12

Про відрядження Гончаренка М.В.

Прошу відрядити старшого викладача кафедри української, російської та іноземних мов М.В. Гончаренка до міста Львова з 10 листопада 1997 р. терміном у 4 дні для виступу з доповіддю на семінарі.

Підстава: Лист Львівського державного інституту фізичної культури від 03.09.96 № 28-02/19 і програма семінару.

Зав. кафедри української,

російської та іноземних мов

Підпис

Н.П. Коваленко

Вправа 13. *Складіть доповідну записку за поданим зразком.*

14. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Під цією назвою існує два види документів. Пояснювальна записка може з'ясувати зміст певних положень основного документа (плану, звіту проекту тощо) або пояснювати причини певного факту, вчинку, події (найчастіше – порушення дисципліни, невиконання роботи службовою особою). Оформляється вона аналогічно доповідній записці.

Зразок

Декану факультету

спортивних ігор НУФВСУ

доценту Сидоренку П.А.

Петришина Михайла Івановича,

студента I курсу групи № 50,

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Я був відсутній на заняттях 11 травня 1998 року через спізнення поїзда № 42
Донецьк – Київ на 5 годин.

До цього додаю довідку служби руху Південно-Західної залізниці.

12. 05.1998 р.

(Особистий підпис)

Вправа 14. За поданим зразком складіть пояснювальну записку.

15. ОГОЛОШЕННЯ

Оголошення – це повідомлення, призначене для публічного ознайомлення про час і зміст проведення нарад, засідань; про необхідність виконати певну роботу; про потребу в заміщенні якоїсь посади та про набір робочої сили тощо.

В оголошенні обов'язково вказується, хто й про що повідомляє; дата виділяється іншим шрифтом; формулювання в тексті повинні бути короткі, стислі. За необхідністю вказують адресу та способи приїзду.

Зразок

ОГОЛОШЕННЯ

15 листопада 1999 року в приміщенні актового залу Київського університету ім. Т.Г.Шевченка відбудеться зустріч юних літераторів з письменниками.

Запрошуємо всіх бажаючих.

Адміністрація.

Вправа 15. Розгляньте зразок оголошення. Напишіть подібне оголошення про зустріч з ветеранами спорту в нашому університеті.

16. ХАРАКТЕРИСТИКА

Характеристика – документ, у якому дається оцінка ділових та моральних якостей працівника як члена колективу .

Документ видається на руки працівникові або надсилається до установи, підприємства, що його вимагали. Найчастіше характеристика подається до навчального закладу, військкомату, судово-слідчих органів тощо.

У характеристиці повинні бути такі реквізити:

1. Назва документа (характеристика) .
2. Анкетні дані (прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, національність, освіта).
3. Текст (про ставлення до роботи, підвищення професійного та наукового рівня, заохочення та урядові нагороди, стосунки у трудовому колективі).
4. Висновки.
5. Дата складання.
6. Підпис відповідальної службової особи, печатка організації, що видала характеристику.

Розміщення реквізитів таке:

ХАРАКТЕРИСТИКА

Ковтуненко Наталії Юріївни, 1972 р. народження, українки, освіта вища.

Пані Ковтуненко Наталія Юріївна працює _____

з _____ на посаді _____

(Кожне нове повідомлення пишеться з абзацу)

Дата

Підпис

Розшифрування підпису

Печатка

Вправа 16. Напишіть характеристику, дотримуючись вищезазначених вимог.

Література

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо? – К.: Либідь, 1991.– 256 с.
2. Головащук С.І. Українське слововживання: Словник-довідник. – К.: Кобза, 1994.–152 с.
3. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К., 1977. – 296 с.
4. Коваль А.П. Ділове спілкування. – К.: Либідь, 1992.– 280 с.
5. Молдаванов М.І., Сидорова Г.М. Сучасний діловий документ: зразки найважливіших документів українською мовою. – К.: Техніка, 1992.— 400 с.
6. Орфоенічний словник / Укл. М.І. Погрібний. – К., 1986.
7. Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Мова ділових документів: Практичний посібник. – К.: Либідь, 1994. – 208 с.
8. Паламар Л.М., Бех О.А. Практичний курс української мови: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.
9. Паламар Л.М. Практичний курс української мови. Поглиблений етап вивчення: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995. – 158 с.
10. Панько Т.І. та ін. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994.–216 с.
11. Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсмена: Навч. посібник. – К.: Олімпійська література, 1995. – 320 с.
12. Платонов В.Н., Гусаков С.И. Олимпийский спорт: Учебник [В 2-х книгах]. – К.: Олимпийская литература, 1994. – 496 с.
13. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – К.: Либідь, 1992.– 248 с.
14. Російсько-український словник для ділових людей / Під редакцією О.О. Тараненка. — К.: Укр. письменник, 1992./ – 214 с.
15. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С.П. Бибик, І.Л. Михно, Л.О. Пустовіт, Г.М. Сюта. - К.: Довіра: УНВЦ Рідна мова, 1997. – 400 с.
16. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К.: Освіта, 1997.–254 с.
17. Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – К.: Вища шк., 1984. – 312 с

Зміст

Передмова	3
Фонетика	6
§ 1. Звуки та букви. Алфавіт	6
§ 2. Співвідношення між звуками і буквами	7
§ 3. Вживання великої літери	8
§ 4. Чергування голосних звуків.....	10
§ 5. Чергування приголосних звуків	13
§ 6. Зміна приголосних при додаванні суфіксів -ськ(ий), -ств(о).....	14
§ 7. Уподібнення приголосних за місцем творення.....	15
§ 8. Спрощення у групах приголосних	16
§ 9. М'який знак.....	17
§ 10. Вживання апострофа	20
§ 11. Подовження та подвоєння приголосних. Написання -нн- у прикметниках і похідних словах	20
§ 12. Правопис слів іншомовного походження.....	22
§ 13. Правопис префіксів	26
§ 14. Передача російських власних назв українською мовою	28
§ 15. Чергування у – в, і – й як засіб милозвучності мови	32
Будова слова і правопис	35
§ 16. Прості, складні і складені слова	35
§ 17. Творення і правопис складних і складноскорочених слів.....	35
§ 18. Правопис слів із частинами пів-, напів- і полу-	40
Частини мови	42
§ 19. Поділ слів на частини мови	42
Іменник	43
§ 20. Загальна характеристика іменника	43
§ 21. Рід іменників.....	44
§ 22. Число іменника. Збірні іменники	46
§ 23. Відмінки іменника	48
§ 24. Поділ іменників на відміни.....	49
§ 25. Поділ іменників I та II відмін на групи.....	50
§ 26. Відмінювання іменників I відміни	51
§ 27. Відмінювання іменників II відміни	52
§ 28. Відмінювання іменників III відміни	55
§ 29. Відмінювання іменників IV відміни	55
§ 30. Пояснення до форм кличного відмінка	56
§ 31. Творення імен по батькові.	59
Прикметник	61
§ 32. Відмінкові закінчення прикметників	61
§ 33. Присвійні прикметники	65
§ 34. Ступені порівняння прикметників	67
Числівник	71
§ 35. Відмінювання числівників	71
§ 36. Правопис складних числівників і відчислівникових складних слів	75
§ 37. Зв'язок числівників з іменниками	77
Займенник	83
§ 38. Розряди займенників	83
§ 39. Відмінювання і правопис займенників	83
§ 40. Вживання займенників.....	86
Дієслово	90
§ 41. Загальна характеристика дієслова та дієслівних форм.	90
§ 42. Види дієслова.....	93
§ 43. Перехідні і неперехідні дієслова	94
§ 44. Дві основи дієслова	95
§ 45. Дієвідмінювання і правопис дієслів.....	98
§ 46. Дієприкметник	105
§ 47. Дієприслівник	108
Прислівник	113
§ 48. Правопис прислівників	114
Прийменник	119

§ 49. Правопис та вживання прийменників.....	119
Сполучник	125
§ 50. Види сполучників. Написання сполучників	125
Частка	129
§ 51. Розряди часток. Написання часток	129
§ 52. Написання не, ні з різними частинами мови	130
Вигук	133
§ 53. Написання вигуків. Розділові знаки при вигуках.....	133
Деякі зауваження щодо синтаксису української мови	136
Ділові папери	140
Література	157